

K E M A L B A D I L L I

T Ü R K Ç E

İ Z A H L I

K Ü R T Ç E

G R A M E R İ

(KÜRMANÇÇA LEHÇESİ)

MED YAYINLARI

Institut kurde de Paris

56-

TÜRKÇE İZAHLI KÜRTÇE GRAMERİ

(KÜRMANÇÇA LEHÇESİ)

— • —
Av. KEMAL BADILLI
Eski Urfa Milletvekili

MED YAYINCILIK

Birinci Baskı : Ankara Basım ve Ciltevi, 1965
İkinci Baskı : MED Yayıncılık, İstanbul-1992
Dizgi : Adar Ajans 529 15 19
Baskı : Aydınlar Matbaacılık
Kapak Düzenleme : Ceren İNCESU

MED Yayıncılık Limited Şirketi

Alayköşkü Cad. Sıdika Batu İşhanı No: 12/5
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 511 52 93 Fax: 513 60 41

AGAHDARÎ

Ev pirtûk a ku heta îro bi pûtepêdanî parastî-
ye û ji bo çapkirinê daye weşanxana me, li arîkarîya
safi kirin, rastkirina hevokan û amadekirina ferhengê
(a rûpelên dawiyê), bi kurtî; ji bo pêşkêşkirina vê
pirtûkê da hemû arîkarîya hevalê heja **BERHÎM
SÎLÊMÎN'RA** bi navê weşanxana **MED** gelek spas
dikin.

MED YAYINCILIK

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

AÇIKLAMALAR

Bugün Türkiyemizde konuşulmakta olan Kürtçe, asıl Kürtçenin Kürmançça lehçesidir. Bu lehçe üzerindeki çalışmalarım lise sıralarında başlar.⁽¹⁾ O tarihlerden bu yana çalışmalarım esnasında edindiğim notları bir araya getirmekle bu eser meydana gelmiş oldu.

Bu lehçe mıntıkalara göre bir takım farklılıklar arzeder. Biz burada Kürmanççayı genel hatlarıyla iki şive üzerinden ele aldık. Birincisi Cizre ve dolaylarında konuşulan ve eskiden beri "edebîdil" olarak kabul edilen şivedir. Diğer de bu havalinin dışında kalan yerlerde konuşulan şivedir. Bu sebeptendir ki iki şivede de müşterek olan hususlar dışında önce birinci ve sonra da ikinci şiveye ait kalde ve özellikler açıklanmıştır.

Kürtçe metinler, siyah, bunların Türkçe karşılıkları da -parantez içinde olarak- beyaz puntolarla dizilmiştir.

Türkçede dil bilgisine ait terimler henüz bir anaşî içinde bulunduğundan eski veya umumî olan terimlere de ayrıca parantezler içinde işaret olunmuştur.

Metinler arasında şu kısaltma ve işaretler kullanılmıştır :

- b. - Bakınız.
- ç. - çoğul, çoğulu.
- kk. - kelime, kelime.
- M. - Madde.
- ok: - okunuşu, okuyunuz.
- () - Kürtçe metinlerin Türkçe karşılıklarını içine alır.
- [] - Kürtçe metinlerin karşılığı olmayan, ancak anlamın daha iyi anlaşılması için bazı lbare ve izahları içine alır.
- / - Kelimeler arasında «veya, veyahut» anlamındadır.
- : - Misallerden önce bulunur.
- = - İbareler arasında gelen lugat veya tâbirler ile karşılıkları arasında bulunur.
- - Bir kelimenin kısımları veya değışimleri arasında bulunur.

Ankara-Bahçellevler
1 Haziran. 1965

Kemal Badıllı
Urfa Milletvekili, Avukat

(1) İstanbul, Kabataş Erkek Lisesi (1941-1944).

Institut kurde de Paris

İÇİNDEKİLER

AÇIKLAMALAR	5
İÇİNDEKİLER	7
ÖNSÖZ	15

GİRİŞ KÜRTÇE VE BÖLÜMLERİ

YERYÜZÜNDEKİ DİLLER	19
DİL AİLELERİ	
DİL GRUPLARI	20
1. Tek heceli diller	
2. Eklemeli diller	
3. Çekimli diller	
KÜRTÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ	21
KÜRTÇENİN BÖLÜMLERİ	
1. Lûri	
2. Gorani	
3. Kelhûri	
4. Kurmanci	23

KÜRTLERİN KULLANDIĞI YAZILAR

Birinci Bölüm SESLER

SESLERİN ÇEŞİTLERİ	26
1. Sessizler	
2. Sessizler	27
SES OLAYLARI	
1. Ses değişmesi	
2. Ses türemesi	
3. Vokal düşmesi	
4. Konsonant düşmesi	31
5. Konsonant ikileşmesi	31
6. Yabancı kelimelerde	

İkinci Bölüm KELİMELER

1. YAPILARI BAKIMINDAN KELİMELER	33
a) Kökler	
b) Ekler	
EKLERİN YAZILIŞI	

2. MANALARI BAKIMINDAN KELİMELER _____	34
a) İsimler _____	
b) Fiiller _____	35
c) Edatlar _____	

Üçüncü Bölüm İSİM

1. VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE _____	36
a) Özel isim b) Ortak isim _____	37
2. VARLIKLARIN OLUŞLARINA GÖRE	
a) Somut isim	
b) Soyut isim	
3. VARLIKLARIN SAYILARINA GÖRE	
a) Tekil isim	
b) Çoğul isim	
4. TOPLULUK İSİMLERİ	
5. BİLEŞİK İSİM _____	38
İSİMLERDE ERİLLİK -DİŞİLLİK	
İSİMLERDE TEKİLLİK -ÇOĞULLUK _____	40
İSİMLERİN ÇOĞUL YAPILMALARI	
Yabancı kelimeler _____	42
Özel isimlerin çoğullanması _____	42
İSİMLERDE BİRLİK	
TARİF HARFİ _____	44
İSİMLERİN İLALİ _____	44
İLALİN ÇEŞİTLERİ	
1. Özel ilal	
2. Genel ilal _____	47
İSİM TAMLAMASI _____	49
TAMLANAN ve TAMLAYANIN ÇEŞİTLERİ _____	50
ZİNCİRLEME TAMLAMA	
TAMLANAN VE TAMLAYANIN ÇOĞULLANMASI _____	52
TAMLAMANIN ANLAMLARI	
1. Atfı beyan veya bedel	
2. Genel olarak iyelik _____	54
3. Diğer anlamları	
KESİK TAMLAMA _____	55
İSİM TAKIMININ ÇEKİMİ _____	55
İSİMLERİN ÇEKİMİ	
İSMİN HALLERİ _____	56
1. Yalın hâl	
2. -İ ve -E hâlleri	

3. -E taraf hâli _____	60
4. İçine hâli _____	
5. -De hâli _____	
6. -Den hâli _____	61
7. İçinden hâli _____	
8. -Den taraf hâli _____	
9. Birlik-beraberlik hâli _____	61
10. Vasıta hâli _____	
11. İçin hâli _____	
12. -Nin hâli _____	
13. Ünlem hâli _____	
a) Hitapta _____	
b) Bedduâlarda _____	63
KÜÇÜLTME İSİMLERİ _____	
ŞAHİS İSİMLERİNİN KISALTILMASI _____	64
Dördüncü Bölüm	
SIFAT _____	66
VAZİFELERİ BAKIMINDAN SIFATLAR _____	66
A. VASIFLANDIRMA SIFATLARI	
SIFAT TAMLAMASI _____	
Sıfat tamlamasında teselsül _____	68
Belirtilen ve belirtenin çoğullanması _____	
KARŞILAŞTIRMA _____	69
1. Eşitlik _____	
2. Üstünlük _____	
3. Mübâlağa _____	70
B. BELİRTME SIFATLARI	
1. Sayı sıfatları _____	
a) Asıl sayı sıfatları _____	
SAYI TAMLAMASI _____	73
b) Sıra sayı sıfatları _____	74
SAYI İLALİ _____	74
c) Üleştirme sayı sıfatları _____	
d) Kesir sayı sıfatları _____	76
SAYI ZARFLARI _____	77
ÇARPMA	
2. İşaret sıfatları _____	
a) Genel Olarak _____	
b) Ayrı ayrı olarak işaret sıfatları _____	79
c) İşaretin pekiştirilmesi _____	80
YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR _____	81

A. BASİT SIFATLAR

B. TÜREMİŞ SIFATLAR

- a) -i ile türeyen sıfatlar
b) -ki ile türeyen sıfatlar 82
c) -van ile türeyen sıfatlar
d) -in ile türeyen sıfatlar
e) bı ~ ile türeyen sıfatlar 83
f) bi, bê ile türeyen sıfatlar
g) wek ile türeyen sıfatlar
h) -fi, -anı ile türeyen sıfatlar
i) -ok ile türeyen sıfatlar
j) -or/ -ori ile türeyen sıfatlar
k) -arı ile türeyen sıfatlar
l) -ax, -e ile türeyen sıfatlar

C) BİLEŞİK SIFATLAR

Beşinci Bölüm

ZAMİR

ŞAHİS ZAMİRLERİ	86
A. GEÇİŞSİZ ŞAHİS ZAMİRLERİ	
GEÇİŞSİZ ŞAHİS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ	87
B. GEÇİŞLİ ŞAHİS ZAMİRLERİ	
GEÇİŞLİ ŞAHİS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ	88
PEKİŞTİRME ZAMİRİ	89
BELİRTME ZAMİRLERİ	91
İLGİ ve İYELİK ZAMİRLERİ	92
SORU ZAMİRLERİ	92
BAĞLAMA ve ULAMA ZAMİRİ	94
BELGİSİZ ZAMİRLER	95

Altıncı Bölüm

ZARF

98

1. ZAMAN ZARFLARI	
2. YER ZARFLARI	100
3. NASILLIK-NİCELİK ZARFLARI	100
4. TASDİK, NEFİ, ŞÜPHE, SORU ZARFLARI	

Yedinci Bölüm

FİİL

YAPILARI BAKIMINDAN FİİLLER	102
I. BASİT FİİLLER	
MASDAR	

A. FİİL TABANI	103
1. Asıl fiil tabanı	
2. Yapma fiil tabanı	
a) Kök kelimeler	104
b) Fiil gövdelerinin teşkili	107
B. MASDAR EKİ	
II. BİLEŞİK FİLLER	
A. BİRİNCİ GURUP BİLEŞİK FİLLER YARDIMCI FİLLER	
B. İKİNCİ GURUP BİLEŞİK FİLLER	111
C. ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİLLER	
1. Bir ön-edatlı bileşik fiiller	111
a) Basit ön-edatlar	
b) Bil-şik ön-edatlar	
2. Çift ön-edatlı bileşik fiiller	114
Çift ön-edatların özellikleri	
ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİLLERİN ÖZELLİKLERİ	116
NESNE ALIP ALMAMALARI BAKIMINDAN FİLLER	117
ASLI GEÇİŞLİ -YAPMA GEÇİŞLİ FİLLER	
FAİLLERİ BAKIMINDAN FİLLER	119
ETGEN FİLLER	
EDİLGEN FİLLER	
DÖNÜŞLÜ FİLLER	120
İŞDEŞLİ FİLLER	
HE NE Nİ	121
EKSİK FİLLER	122
EKSİK FİLLERİN ÖZELLİKLERİ	
İSNADA BENZER FİLLER	125
FİİL ÇEKİMİ	126
Fiillerin değişimleri	
1. Şahıs	
2. Azlık-çokluk	
3. Zaman	
KİPLER	127
Bildirme ve tasarlama kipleri	
FİLLERİN ÇEKİMİNDE GENEL ESASLAR	128
Geçmiş zaman gövdesi	
Geniş zaman gövdesi	
Emir kipi	
Emir kipi hakkında notlar	129
Emri gaip	133
Ek-fiil ve çekimi	
Ek fiilin geçmiş zamanı	136

Ek-fiilin olumsuz şekli	137
KİPLERİN YAPIMI	
Genel Esaslar	
KİPLER ve YAPIMLARI	139

1. BASİT FİİLLERDE

A. FİİL TABANINDAN TÜREYEN KİPLER	139
1. Görülen geçmiş zaman kipi	
2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipi	140
3. Öğrenilen geçmiş zaman kipi	141
4. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipi	142
5. İstek şeklinin hikâyesi kipi	143
6. Gelecek zamanın hikâyesi kipi	145
7. Geniş zamanın hikâyesi kipi	147
8. Gereklik şeklinin hikâyesi kipi	148
9. Şart şeklinin hikâyesi kipi	149

B. EMİRDEN TÜREYEN KİPLER

1. Geniş zaman kipi	
2. Şart kipi	151
3. Şimdiki zaman kipi	152
4. Gelecek zaman kipi	153
5. İstek kipi	155
6. Gereklik kipi	

II. BİLEŞİK FİİLLERDE

KİPLERİN ŞART ŞEKİLLERİ	157
KİPLERİN İKTİDAR ŞEKİLLERİ	159
OLUMSUZLUK	161
SORU ŞEKLİ	163
PARTİSİPLER	
GERUNDİUMLAR	165

Sekizinci Bölüm

EDAT

1. ÖN-EDATLAR	167
a) Gerçek ön-edatlar	
b) ön-edat olarak kullanılan zarf veya isimler	167
2. SON EDATLAR	169
3. ÜNLEM EDATLARI	
a) Çağırma	
b) Sakındırma	170
4. BAĞLAMA ve ULAMA EDATLARI	171

Dokuzuncu Bölüm
KELİME YAPIMI

BİLEŞMELER	173
A. ULAMA BİLEŞMELERİ	
1. Doğrudan doğruya bileşme	
2. û ve diğer ulama edatlarıyla bileşmeler	174
3. Bı ve -E ile olan bileşmeler	
B. BELİRTME GÖSTEREN BİLEŞMELER	175
C. BİLEŞİK SIFATLAR	176
TÜREME	177
A. -dan, -gün ekleriyle türeme	
B. -van, -vani ekleriyle türeme	
C. -ok ekiyle türeme	178
D. Diğer ekler	
1. Küçültme şekilleri	
2. -in eki	
E. -e, -a, -an, -i ekleri	

Onuncu Bölüm
SÖZDİZİMİ

A. CÜMLE VE ÖGELERİ	180
1. CÜMLENİN TEMEL ÖGELERİ	
a) Yüklem	
b) Özne	181
2. CÜMLENİN YARDIMCI ÖGELERİ	
a) Nesne	
b) Tümleç	182
B. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER	
1. İSİM CÜMLESİ	
a) İsim cümlesinde özne	
b) İsim cümlesinde yüklem	184
İsim cümlesinde ek-fiiller	185
İsim cümlesinde pekiştirme	
2. FİİL CÜMLESİ	
Fiil cümlesinde özne	
Fiil cümlesinde yüklem	186
Fiil cümlesinde nesne ve tümleçler	186
Fiil cümlesinde ögelerin sırası	188

Institut kurde de Paris

KEMAL BADILLI

Yanılmıyorsam 1962 yılında idi, biz birkaç arkadaş kendisini Ankara Bahçelievlerdeki evinde ziyaret etmiştik. O zamanlar Kürt dili ve Grameri ile Kürtçe bir lügat üstüne çalıştığı söyleniyordu. Uzun boylu, yakışıklı, kırılmış biraz kıvrıkcık saçları, çıkık elmacık kemikleri ve bir bilim adamının yüz aydınlığı, çelebi ve nazik tavırları ile bir yanılla bir centilmeni, bir İngiliz lordunu andırırken, bir diğer yanılla bir Kürt din adamı intibası bırakmıştı bende. Sirtında iyi bir terzinin elinden çıktığı belli olan takım kostümü, yelek ve gümüş zincirli cep saatli haliyle güneşli bir toprak rantiyerine benziyordu. Benimde Kabataş Erkek Lisesinden mezun olduğumu duyunca çok memnun olmuştu. Ben böyle bir ziyarette tanıdım rahmetli Badıllıyı. Sonradan dostluğumuz devam etti.

Kemal Badıllı, 1923'te Urfa'da doğmuş bir Kürt yazardır, dilcisidir, filologudur, şair ve Kürt edebiyatı adamıdır, sonradan bir Kürt hukukçusu ve avukatı, daha sonrada namuslu bir Kürt politikacısı ve milletvekili-dir. Badıllı ilk ve orta tahsilini Urfa'da lise tahsilini Kabataş Erkek Lisesinde tamamlayarak İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur.

Urfa'da avukatlık yaptığı yıllarda yanında staj yapan onun bilgi ve kültüründen istifade eden birçok Kürt hukukçusu onun meslek hayatındaki tutarlı, dürüst, halka yönelik tutumunu sevgisini çok yakından bilirler.

Kemal Badıllı, 1960 Askeri darbesinden sonra Türk siyasi hayatında ortaya çıkan ve daha çok "Doğu ve Güneydoğu"da kabul gören Yeni Türkiye Partisinden milletvekili oldu. Evli ve iki çocuk babası olarak 1975 yılında vefat etti.

Kemal Badıllı lise sıralarından başlayarak dil çalışmalarına başlamış. 20 yılı aşkın bir zaman içinde Kürt dilinin konuşulduğu bölgeleri geçerek din adamları, medrese hocaları ve halkı ile temas ederek zengin bir dil bilimi birikimine ve kültürüne sahip olabilmış bir dil bilginidir. Orta

Anadolu'nun Kırşehir, Çiçekdağ, Konya'nın Kulu, Cihanbeyli, Yunak yörelerine yerleşik Kürtlerden dil tetkiklerini ihmal etmemiştir.

Bir el yazma kitap, bir kaynak ve duyduğu birkaç kelime için günlerce yol giden, bu zahmetlere katlanan gerçek bir araştırmacı ve bilim adamı idi.

1963 yılında İstanbul'da tevkif edilen ve bu satırların yazanında içinde bulunduğu 23 Kürt Yurtseverini T.B.M.M. kürsüsünde haksız yere suçlayan dönemin İç İşleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata'ya tertip ve düzmece tevkifatı yüzüne haykıran Kürt sorununu ilk defa bilimsel ve demokrat bir eda ile meclis kürsüsünden dile getiren bir politika adamı olarakta o dönemde insanlarına sahip çıktı, günün gereğini yaptı ve takdir topladı.

Aşağı yukarı öğrencilik yıllarında Faik Bucak, Musa Anter, Mustafa Remzi Bucak, Ziya Şerefhanoglu, Eczacı Besim ve Apo Hayri'nin devre arkadaşı olarak onlarla beraber oldu.

Kendi yazdıklarından anlıyoruz ki bu öğrencilik döneminde rahmetli bilgin ve hukuk adamı Mehmet Mihri Hillav ve Abdurrahim Zapsu ile teması olmuş ve onlardan da istifade etmiştir.

Küçük yaşta yazmaya başlayan Badıllı Ana dili olan Kurmançi Lehçesini tercih etmiş ve bütün eserlerini bu dilden vermiştir.

Kürtçe, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızcaya vakıf olduğu için bütün yazılarını mukayeseli ve mükemmel yazardı. Genç yaşında kendi gayreti ile eski yazıları okur ve bir hattat kadar güzel yazı yazardı. Bu sayede bütün Türk-İslam eserlerinden istifade edebilmiştir.

Badıllı'nın bir ömür verdiği eserlerini şu kategorilere ayırmak mümkündür:

- 1- Türkçe izahlı Kürtçe Gramer
- 2- Türkçe açıklamalı Kürtçe Lügat
- 3- Kürtlerin Sosyolojik Durumları Hakkında İlmi Bir Etüd
- 4- Kürtçe Şiirler.

Bu eserlerinden sağlığında ancak elimizde 2'ci baskısı yapılan Gramer basılabildi. Kılı kırk yaran titizliği ve daima çok mükemmeli araması onun ömrünün diğer eserlerinin basılmasına yetmediğini gösterdi. Son derece zengin bir kültür hazinesine sahipti ama o derecede mütevaizi ve alçak gönüllü idi.

1963 yılında İstanbul'da "DENG" dergisini çıkardığımızda her sayıda

bir Kürt Şairi ve yazarını tanıtmayı prensip edinmiŐtik. İlk sayıda "PORTRE" olarak Badıllı vardı. Bize hiŐbir Şeyi esirgemedен yardım edeceğini vaad etmiŐti, oyle de yaptı.

Ben gelecekte diğer eserlerinde basılabilmesi dileği ile kendisini rahmetle anıyor, Kürt halkı ve aydınları iÇin paha biŐilmez bir değer taŐıyan Grameri yeniden basan MED Yayınevini ve arkadaŐları kutluyorum.

YAŐAR KAYA
30.9.1991. İSTANBUL

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

GİRİŞ

KÜRTÇE VE BÖLÜMLERİ

YERYÜZÜNDEKİ DİLLER

1. Yeryüzünde, her insan topluluğunun bir dili vardır. Bu dil, Kürmanççada o topluluğun adına -î eki getirilerek adlandırılır: **Kurd** (Kürt) - **Kurdi** (Kürtçe), **Tırk** (Türk) - **Tırki** (Türkçe) gibi. Dili adlandırma ünlü kişilerin veya onlara mensup olanların adlarına aynı eki ilâve etmek suretiyle de yapılır: **Osman** - **Osmanî** (Osmanlıca) gibi.

Yeryüzünde, mevcut olmuş veya olan kavimler kadar dil vardır. dillerin sayısını katî surette tâyin ve tespit etmek mümkün değildir. Bununla beraber, bugüne kadar (2796) dilin konuşulduğu, bunlardan bugün ancak (118)'inin devlet dili olarak kullanıldığı, bunlar arasında en eski bir devlet ve medeniyet dili olarak Kürtçenin de bulunduğu bilinmektedir.

Yeryüzündeki diller bugün birbirinden ayrı ve müstakil bir durumda bulunmalarına rağmen, aralarında gurup gurup bir takım yakınlıklar vardır. Bazan kapalı, bazan da açık olan bu yakınlık ve benzerlikler iki noktada toplanır:

1) Köken (menşe), 2) Yapı.

DİL AİLELERİ.

2. Menşe bakımından birbirine yakın olan diller, bir ana dil'den, bir ana kaynak'tan çıkmış bulunan akraba dillerdir. Bir ana dilden çıkmış dillerin meydana getirdikleri topluluğa dil ailesi denir. Dünya dilleri bu şekilde muhtelif dil ailelerine ayrılırlar. Bir ana dilin, metinleri olmadığı halde, bir çok özelliklerini kendisinden türemiş bulunan ailedeki dilleri mukayese etmek suretiyle tesbit bile mümkündür.

Yeryüzündeki başlıca dil aileleri şunlardır. Hint-Avrupa Dilleri Aile-

si, Bantu Dilleri Ailesi, Çin-Tibet Dilleri Ailesi ve bu diller gibi sağlam bir aile teşkil etmeyen Ural-Altay Dilleri Gurubu.

DİL GURUPLARI.

3. Yapı bakımından yeryüzündeki diller üç guruba ayrılırlar : 1) Bir heceli diller, 2) Eklemeli diller, 3) Çekimli diller.

1. **TEK HECELİ DİLLER**'de hemen her kelime bir tek heceden ibarettir. Kelimelerin çekimleri yoktur. Cümleler bir çekimsiz ve tek heceli kelimeler sırasından ibarettir. Cümlenin ifade ettiği anlam (mâna), genel olarak kelime sırasından anlaşılır. Meselâ Çince "wo bu pa ta" cümlesi, birer heceli kelimelerden kurulmuştur. Bu kelimelerin sırasıyla anlamları şöyledir: Ben, değil, korkmak, sen. Kürmançça cümlesiyle «**Ez ji te na tırsım**» (Ben senden korkmam) demektir. Çin-Tibet dilleri bu guruba girer.

2. **EKLEMELİ (İltisakî) DİLLER** gurubundaki dillerde ise, tek veya çok heceli kelime kökleri ile ekler vardır. Kelimelerden yeni kelimeler, veya kelimelerin geçici hâlleri yapılırken köklere ekler eklenir. Bu eklem sırasında kökler değişmez, köklerle ekler, hemen her zaman, açık şekilde ayırt edilebilir. Eklemeli dillerde ekler, bazan başa, bazan sona getirildiğinden bu diller ön-ekli veya son-ekli diye adlandırılırlar. Ezcümle Türkçe, eklemeli diller gurubundan son-ekli eklemeli bir dildir. Türkçede kök değişmez. Yapım ve çekim ekleri kelimelerin sonlarına takılır. Örneğin:

göz-lük çü-lük-ten
gör-üş-tür-ül-e-me-miş-ler-miy-di ?

3. **ÇEKİMLİ (bükünlü, tasrifî) DİLLER**'de de tek veya çok heceli kökler ve bir takım ekler vardır. Fakat yeni kelime yapılırken ve çekim sırasında çok defa, köklerde bir değişiklik olur. Kökün konsonantları çok kerre değişmez, vokalleri değişir. Ekler köklere önde, içte ve sonda getirilebilir. Bazı dillerde kelime kökü ile yeni kelime veya kelime hâli arasında açık bir bağ, ilgiyi gösteren belirli bir iz vardır. Samî diller, ezcümle Arapça bu guruba girer. Örneğin Arapça **ktb nıvısandın** (yazdırmak) kökünden türemiş olan kâtib, mektub, kitab, kütüb gibi.

Bazı dillerde ise, bu değişiklik çok kerre kökü tanınmaz bir hâle getirir. Yeni kelimedede veya kelime hâlinde kökü hâtırlatacak hiç bir iz, hiç bir ses kalmaz. Hint-Avrupa dilleri ve bu arada Kürtçe böyledir. Misâller:

Hint-Avrupa dilleri ailesinden olan Fransızca aller çûyın (gitmek) fiilinin geniş zamanının 1. 2. 3. tekil şahısları je vais, tu vas, il va'dır.

Bunun gibi, gine aynı dil ailesinden olan Kürtçenin Kürmançça lehçesinde meselâ **hatın** (gelmek) fiilinin görülen geçmiş zamanı **hatım** (geldim), **hatıy** (geldin), **hat** (geldi), **hatın** (geldiler), fakat geniş zamanı ise, **b'êm** (gelirim), **b'êy** (gelirsin), **b'ê** (gelir), **b'ên** (gelirler) şeklindedir. Gine Kürmanççada meselâ **Girgin dar şıkand** (Girgin ağaç kırdı) **Girgin dêr şıkand** (Girgin ağacı kırdı) cümlesinde görülüyor ki **dar** (ağaç) kelimesi çekimlendiğinde **dêr** (ağacı) olmuştur.

KÜRTÇENİN

DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

4. Kürtçe, dünya dilleri arasında, Hint-Avrupa Dilleri Ailesine dahildir. Bu dil ailesinin içine Macarca, Fince ve diğer bazı küçük memleketlerde konuşulan diller dışında kalan bütün Avrupa dilleri ile Asya dillerinden Kürtçe, Farsça, Ermenice ve Hindistanda mevcut bir çok diller girer. Biri Avrupada, diğeri Asyada olmak üzere iki büyük kola ayrılan bu dil ailesinin Avrupa kolunun içinde Germen, Islâv, Romen dilleri, ez-cümle Keltçe, Yunanca, Arnavutça, Litvanca dilleri, Asya kolunun içinde de başlıca Hint-İran dilleri vardır. Bunlar tarihî Sanskritçe ve Vedik dili ile bugünkü başlıca Hint dilleri ve tarihî Avestçe, Pehlevîce ile eski, orta, yeni Farsça dilleri ve nihayet Hititçe, Ermenice ve Kürtçe dilleridir.

KÜRTÇENİN BÖLÜMLERİ

5. Kürtler, ırk itibariyle Farslar, Afganlılar, Ermeniler vb. ile birlikte, Aryen ırkının İran şubesine mensupturlar. Kürtçe de, yukarıda işaret olunduğu veçhile, Hint-Avrupa Dilleri Ailesinin İndo-Aryen kolundan İranî dil gurubuna dahildir. [1] Garbî İrana ait olmakla beraber, Şimalî İran dilleri ile de müşterek cihetler arzeden Kürtçenin [2] konuşulmakta olduğu sahaları ilmî ve katî bir surette tâyin etmek cidden zordur. Zira bu dil, Zağros dağları ve civarı merkez olmak üzere Şarkta, Horasan ve Afganistandan Garpte merkezî/Anadolu (Ankara-Konya)'ya kadar, Şimalde Sovyet Ermenistanından Cenupta Cenubî İran, Şimalî Irak ve Şimalî Suriyeye kadar olan çok geniş bir sahada, yer yer mevzîi veya mütakâsif mıntikalarda konuşulmaktadır.

(1) Şemsettin Sâmî Bey, İran şubesini İranlılar, Afganlılar, Kürtler ve Ermeniler diye dörde ayırmaktadır (Kamus el-Allah, 1, 66).

(2) J. Bendry, Les Langues du Monde, Paris, 1924, p. 39-40

Milâttan asırlarca evvel, aşiret hayatını bırakıp toprağa yerleşen (medenileşen), ancak İslâmiyetin intişarından sonra, bilhassa Arapların ve istilâların sosyal etkisiyle tekrar aşiret-göçebe hayatına dönen Kürtlerin konuştuıkları dil, kavmî tasnifleriyle paralel olan klâsik bir tasnife göre dört büyük şubeye ayrılmaktadır.[1]

1. LÛRÎ (Lürce):

Lûr/Lur (Lur/Lür) veya Ler/Lor, fîl, Lek ve Bextîyar (Bahtiyar) Kürtlerinin teşkil ettiği gurup tarafından konuşulan Kürtçedir. Bu guruba ve bu lehçeye Lûr'ların kavmî adı âlem olmuştur. Bu gurubu teşkil eden Kürtler, genel olarak İranda ve kısmen de Kerkükte bulunur.

2. GORANÎ (Goranca):

Kendilerine Ewraman (Evram'lar) da deniler Goran (Gor'lar) ile Zaza (Dımıl)'ların [2] konuştuıkları Kürtçedir. Bu lehçeye Goran ismi âlem olmuştur. Goranlar Musul, Zazalar da Diyarbekir, Siverek ve Dersim dolaylarında bulunurlar.

3. KELHÛRÎ (Kelhürce) veya SORANÎ (Soranca):

Soran (Sor'lar), Kelhûr (Kelhür), Baban (Bab'lar) Kürtleriyle

[1] a) Merhum Mehmet Mihri (Hilav) Bey, Kürtçeyi (Lisan-ı Kurdî'yi) Kurdî (Kürtçe) ve Goranî (Goranca) diye iki büyük kola, Gorancayı da Hewrânu (hevramice) ve Zazayî (zazaca)'ya, Kurdî'yi de Fîlî (Filce/Filice), Bilbasî (Bilbaşça) ve Kurdî'ye ve Bilbaşçayı da Kurmancî (Kurmançça) ve Bilbaşçaya ayırmaktadır. (Mukaddime-tül İrfan, İstanbul, h. 1336, s. 4, 5).

b) Müellifi ve ismi meğhul yazma bir Kürtçe gramerinde Kürtçe (Lisan-ı Kurdî), "birbirinden pek az farklıdır" kaydıyla üçe ayırmakta: Aslî, Eyyûbî ve Zazî, Aslî Kürtçeye de Botî veya Umumî dendiği söylenmektedir. Fakat bu tasnif daha çok Kürmanççaya aittir (Bendeki yazma nüsha. s. 21).

c) Ziya Gökalp, bu şubeleri (lehçeleri) müstakil birer "lisan" saymaktadır (Z.Gökalp, Kürt aşiretleri Üzerinde Sosyolojik Tetkikler, bendeki yazma nüsha, s. 16, 19).

[2] Türkiyedeki Zazalar, kendilerini asıl Kürt sayarak kendi kendilerine Kırd ve kendilerinin dışında kalan Kürtlere, daha doğrusu Kürmançlara da -biraz da küçümseme ile müterafik olarak- Kırdasî (Kürdümsü, Kürtçük) derler. Kürmançlar ise Zazalara nadiren Zaza, fakat genel olarak Dımıl (Dımılî = Dımılı/ Dımılce) derler. Bu kelime bazan yanlış olarak, bilhassa Türkler tarafından Dırbilî, Dumbulî, Dumul, Dumul şekillerinde kullanılır. Mevcut bir rivayete göre, güya bir zamanlar Viranşehir Millî (Millî) aşiretine tabi olmalarından kinaye olarak Zazalara "Millîlerin arkası, devamı, tabii" mânasına Dû Millî denmiş ve zamanla bu kelime, Dumulî/Dımıl, Dumul şekillerine girmiştir. (Dû, Kürmanççada arka, son, sonra, devam veya kuyruk ve tabi anlamlarıdır).

Soranlardan olan Şêxbizinî (Şıhbızınlı) Kürtlerinin teşkil ettiği şubenin konuştuğu lehçedir. Bu lehçeye bazan Soranî (Soranca) bazan da Kelhürî (Kelhürce) denir. Bu şubeye de Soran veya Kelhürlerin kavmî adları âlem olmuştur. Bu guruba dahil Kürtler Musul dolaylarında bulunmaktadır. Yalnız Şêxbizinî'ler etrafa dağılmışlardır. Örneğin Diyarbekir, Trabzon ve Haymana dolaylarında bunlara rastlanır.

4. KURMANCI (Kürmançça):

Kürtlerin en büyük şubesini teşkil eden Kurmanc (Kurdmanç/Kurmac/Kırmanç/Kırmaç) (Kürmanç) Kürtlerinin konuştukları lehçedir. Zazalar ile Şêxbizinî'ler hariç, Türkiyedeki bütün Kürtler ile Sovyet Ermenistanı, Şimalî Suriye ve kısmen de Şimalî Iraktaki Kürtler bu şubeye dahildirler.

Kürtçenin bu dört şube/lehçesinden her biri de ayrıca şivelere ve şiveler de ağızlara ayrılmaktadır. Bu cümleden olarak Kürmançça lehçesi Kürmançların kavmî tasniflerine paralel olarak Botî/Bohtî (Botanca/Botice), Mehmedî (Mehmedlice/Mehmedice), Sılvî (Silivce/Silivice) vb. ve mıntukavî bir tasnife göre de Garp-Şimal, Şark-Cenup gibi şivelere ve bu şiveler de Diyarbekir, Sirûc (Süruç), Soreg (Siverek) Viranşehir v.b. gibi ağızlara ayrılır. Örneğin bugün Urfa ve havalisinde konuşulmakta olan Kürtçe, Kürtçenin Kürmançça lehçesine ve bu lehçenin Garp-Şimal şivesine mensup Urfa ağzıdır.

Kürtçenin bu lehçeleri yekdiğerine yabancı olmadıkları gibi şiveler arasındaki farklar da pek cûzi bazı noktalara inhisar etmektedir. Ziya Gökalpın ifadesiyle hepsi Kürdi-i kadim adı verilebilin eski bir Kürtçenin türemeleri (müştakları)'dırler. Neo-Lâtin lisanlarıyla Lâtince arasında ne gibi bir rabita varsa, Eski Kürtçe ile bu yeni Kürtçeler arasında da o rabita vardır (Z. Gökalp, a.g.e., s. 16)

İşte bu kitap, Kürtçenin Kürtmanç lehçesinin grameridir.

KÜRTLERİN KULLANDIĞI YAZILAR

6. Kürtler İslâmiyetin kabulünden sonra, tıpkı Türkler ve Farslar gibi, Arap alfabesini kullanmışlardır. Sâmi fonetiğine ait bu alfabe Kürtçenin bünyesine uygun olmadığından bilhassa İstanbulda **Hetavê Kurd** (Kürt Güneşi) [1329-1330] ve **Roj Kurd** (Kürt Güneşi) [1329/1913] gibi dergiler etrafında toplanan Kürt aydınları Lâtinceye yakın bir alfabe üzerinde çalışmışlarsa da araya Birinci Dünya Harbi ve diğeri bazı hâdi-

selerin girmesi dolayısıyla bu çalışmalar inkıtaa uğramıştır.

Bugün Arap ve Lâtin alfabeleriyle, Sovyet Ermenistanına münhasır olmak üzere, Rus alfabesi kullanılmaktadır.

Institut Kurde de Paris

Birinci Bölüm

SESLER

7. Kürmanççada otuz sekiz ses vardır. Bu seslerden üçü, Kürmanççanın esasında mevcut değilse de, bilhassa Arap ve Türkler ile daha çok teması olan Kürmançlarca oldukça benimsenmiştir. Buna rağmen, gerek aslında bulunmamaları ve gerekse diğer büyük çoğunlukça benimsenmemiş olmaları dolayısıyla bu seslerin alfabeye alınmamaları icap eder. Bu sesler, yalnız Arapçaya mahsus olan $h = \text{ح...}$, $ç = \text{ع...}$ [ayn] ve $g = \text{غ...}$ (ğayn) sesleridir. Kürmançlar h sesini h sesinden ve g sesini de $x = h = \text{خ}$ sesinden ayırmazlar: **Hesen** (Hasan), **Xefûr** (Gafûr) vb. gibi.

Gine bu otuz sekiz sestен dördü de aslında Kürmanççada mevcut olmalarına rağmen her nedense üzerlerinde pek durulmamıştır. Bu seslerden üçü c-ç arası, ç, g-k arası k ve b-p arası p sesleridir. Kürmanççaya mahsus bu üç ses ne Kürmanççanın ç, k ve p ve ne de c, g ve b sesleridir. Meselâ: **çav** (göz), **çek** (silah), **keç** (kız) **biçek** (azıcık) kelimelerindeki ç'ler, **kal** (ihtiyar), **kani** (pınar), **kel** (boynuzsuz keçi), **kew** (keklik), **kıl** (sürme), **kon** (çadır), **kırın** (yapmak), **kur** (oğlan), **kûr** (kör) kelimelerindeki k'ler ile **par** (evvelki sene), **pêr** (evvelsi gün), **pıdî** (diş etleri) kelimelerindeki p'ler hep Kürmanççaya mahsus ç, k, p sesleri olup keza **çel/çıl** (kırk), **çar** (dört), **çeleng** (güzel), **çep** (sol) kelimelerindeki ç'ler, **kai** (olgunlaşmamış «meyve»), **kani** (hani?), **kel** (kaynama), **kew** (dağ), **kewa** (dağlama, yakma), **kıl** (yayık), **kone** (kurnaz, hilekâr), **kurrin** (satın almak), **kur** (sıpa), **kûr** (derin) kelimelerindeki k'ler ile **par** (hisse), **pêl** (dalga), **pır** (çok) kelimelerindeki p'ler de lâalettayin -Türkçedeki gibi- ç, k ve p sesleridir.

Dördüncü ses de Arapçadaki gibi $t = \text{ط..}$ (ti) sesidir. Örneğin: **tıfı** (üzüm), **teng** (dar), **tal** (acı), **tu**, **te** (sen) kelimelerindeki t'ler Arapçadaki gibi **t** ve **tılı** (parmak), **teng** (seviye, hiza) kelimelerindeki t'ler de lâalettayin t'lerdir.

Kürmanççaya mahsus seslerden f-v arası diğer bir sesi de bu guruba dahil etmek icap eder. Bu ses eskiden üç noktalı $f = \text{ف...}$ ile gösterilirdi [M. 8/2, a.].

Bu dört sesin, yani Kürmanççaya mahsus **ç, k, p, t** seslerinin, gerek aslında ve gerekse hâlen var olmaları dolayısıyla alfabeyle alınmaları icap ettiği kanaatinde olmamıza rağmen, bu husustaki son sözü ileriye bırakarak burada bu sesleri de lâalettayin diğer **ç, k, p, t** harfleriyle göstereceğiz.

İhtar.- Kürmançça'da bu 38 sestem başka bir de lâalettayin l ve r'den ayrı l ve r sesleri varsa da bunlar ile esas l, r sesleri arasında pek az bir nüans farkı gördüğümüzden şimdilik bunlar üzerinde durmadık.

SESLERİN ÇEŞİTLERİ

8. Kürmanççada sesler iki türlüdür: 1) Sesliler, 2) Sessizler.

1. SESLİLER (vokaller). Kürmanççadaki sesliler sekiz tane olup şunlardır:

a e ê i î o u û

Bu seslilerden:

ê sesi **êvar** (akşam), **ê mın** (benim, benimki), **jêr** (aşağı), **berê** (önce) gibi Kürmançça ve bel, sel, el (yabancı), yel (rüzgâr) gibi Türkçe kelimelerindeki kapalı e sesidir.

ı sesi, Türkçedeki noktasız **ı** sesidir: **gır** (tepe), **çır** (yırtılma), **pır** (çok), **bır** (götürdü), **mır** (öldü).

î sesi, Türkçedeki noktalı **î**'den daha kuvvetli - uzun bir sestir: **çîr** (erik kabuğu), **pîr** (ihtiyar), **bîr** (hâtıra; kuyu), **mîr** (emir).

u sesi, Kürmanççaya mahsus bir ses olup Kürmanççadaki **ı-û** ve Türkçedeki **ı-ü-u** arası bir sestir. Fakat ne Kürmanççadaki **ı** veya **û** ve ne de Türkçedeki **ı, u** veya **ü** sesidir. Bu ses **ı** ve **û**'dan ziyade Türkçedeki **ü** sesine yakın ise de bundan çok farklıdır: **kulav** (keçe), **gur** (kurt), **kuvan** (yay; dert) kelimelerindeki **u**'lar bu cinstendir. Keza **Kurmanç** (Kürmanç) kelimesindeki **u** da bu **u**'dan olup bu ses Türkçede olmadığından biz bunu Türkçedeki **ü** ile yazmaktayız.

û sesi, Türkçedeki noktasız **u**'dan daha uzun bir sestir: **dûr** (uzak), **zû** (çabuk), **mû** (kıl), **kûr** (derin), **çûye** (gitmiş).

Geriye kalan **a, e, o** sesleri de Türkçedeki gibi lâalettayin **a, e, o** sesleridir.

Kürmanççada vokallerin uzunluğu [imtidadı] sabittir. Bir vokal ya uzun, veya kısadır. Meselâ İngilizcedeki gibi **a**'nın beş şekilde, **e**'nin iki şekilde **u**'nun dört şekilde telâffuzu gibi bir hâl Kürmanççada yoktur.

Kürmanççada **e, ı, u** vokalleri kısa ve **a, ê, î, o, û** vokalleri de uzundurlar.

Kürmanççada Türkçedeki **ö, ü** vokalleri olmadığından mesela **göl** kelimesi **gol**, **Ömer** kelimesi **Omer**, **üzüm** kelimesi **ûzım**, **üç** kelimesi de **üç** şeklinde telâffuz olunur.

2. SESSİZLER (konsonantlar), a) Kürmanççadaki sessizler, yirmi üç tane olup şunlar:

b c ç d f v g h x j q k l m n p r s ş t w y z

Bu sessizlerden:

v sesi, **f** sesi gibi alt dudakla üst dişler arasında çıkarılan ve Türkçedeki **f-v** seslerinden başka olan bir sestir. Eskiden üç noktalı **f = ...ف...** ile gösterilenden bu ses pek mahdut lisanlarda bulunur: **av** (su), **tav** (yağmur getiren bulut), **şev** (gece), **kulav** (keçe), **êvar** (akşam), **vaya** (bu), **vî b'ine** (bunu getir).

x sesi dil kökü ile damak arasındaki darlıktan çıkarılan bir ses olup Arapçadaki **h = ...ح...** sesinin aynıdır: **xanî** (dam), **ax** (toprak), **xuya kırın** (görünmek), **da xıstın** (indirmek), **ra xıstın** (sermek).

İHTAR.- Kürmanççada bu **x** sesinden başka bir de dudakları yuvarlatarak telâffuz olunan labial **x** sesi vardır. Yazıda bu **x**'lerin yanında, dudaktan telâffuzu ifade etmek için daima bir **w** [Türkçedeki **v**] kullanılır: **xwe** (kendi), **xwestın** (istemek), **bı xwe** (ye), **nexweş** (hasta), **xweyng** (kız kardeş). Farsçada da aynı ses mevcut olup bunun önünde kullanılan, vokal veya konsonant göstermeyen, **w'ye** "vav-ı ma'dule" denir.

q, Arapçadaki **k = ...ق...** [kaf],

w, Türkçedeki **v** ve Arapçadaki **...و...** sesinin aynıdır.

b) Sürekli-süreksiz sessizler. Kürmanççadaki konsonantlardan şunlar süreklidirler:

f v h x j l m n r s ş w y z

Şunlarda süreksizdirler:

b c ç d g q k p t

SES OLAYLARI.

9. Sesler, kendilerinden büyük gramer birliklerini (hece ve kelimele-ri) meydana getirmek üzere yan yana gelirler. Fakat bu yan yana gelme sırasında bir takım ses hâdiseleri vaki olur. Kürmanççada başlıca ses olayları [ses hâdiseleri] şunlardır:

1. SES DEĞİŞMESİ. Kelimeler, hayatları boyunca, ses bakımından hep aynı kalmazlar. Kelimelerde bazı seslerin değiştiği görülür. Bu de-ğişme, genel olarak, bir sesin, yerini kendi niteliğindeki başka bir sese bırakmasıyla olur. Hatta bir lisanın lehçelerinin, şive ve ağızlarının fark-laşmasına sebep olan cihet de budur.

Kürmanççada başlıca ses değişimleri şunlardır:

- a) a-î : **da** (ana), **dîya mın** (anam).
- b) a-ê : **nav - nêv** (iç).
- c) b-v : **bê - vê** (söyle), **bı de - vı de** (ver).
- d) b-p : **belk - pelk** (yaprak), **bîçek - pîçek** (biraz).
- e) c-ç : **bı cırrın - bı çırrın** (yırt).
- f) ç-s : **bırçi - bırsî** (aç).
- g) d-t : **dı êye - tı êye - t'êye** (geliyor).
- h) ê-î : **rê - rî** (yol)
- i) v-b : **c'ye b**.
- j) v-w : **av-aw** (su).
- k) ı-u : **bı xwe - bu xwe** (ye), **bı kuj - bu kuj** (öldür).
- l) ı-î : **cı - cî** (yer).
- m) î-y : **hespê te î reş - hespê te'y reş** (senin siyah atın).
- n) j-ş : **bı'gvêş - bı'gvêj** (sık).
- o) j-z : **bajar - bazar** (şehir).
- p) r-l : **gurover - gulover** (yuvarlak).
- r) û-î : **rû - rî** (yüz, sima).
- s) û-w : **dê û bav - dê'w bav** (anne ile baba).
- ş) w-v : **bawer - baver** (inanç).
- t) z-s : **zık - sık** (karın), **gez kırm - ges kırm** (dişlemek).

2. SES TÜREMESİ. a) Sesler gramer birliklerini meydana getirmek üzere yan yana düşerken, bazan birbirleriyle doğrudan doğruya birleşmezler. Diğer bir ifadeyle, Kürmanççada iki vokalin yan yana gelip çatışmasından [hiatus] pek hoşlanılmaz. Yan yana gelen vokaller birleşmeyi sağlamak için ilâve bir ses alırlar. Örneğin: **ser** (baş) ve **ê** gibi bir isimle bir ek bir araya geldiğinde **serê** [mın] (başım) olur. Fakat **ba** (rüzgâr) ile aynı **ê** eki bir araya gelince nadiren **baê** şeklinde, fakat genel olarak **bayê** [subê] (sabah rüzgarı) şeklinde y ilâve sesini alır. Bu olay konsonantlarda da olmaktadır. Örneğin: **hat bû** - **hatı bû** (gelmişti). İşte bu olaya ses türemesi ve alınan bu sese de kaynaştırıcı veya yardımcı/ilave ses denir.

b) Kürmanççada yardımcı sesler şunlardır: **e h ı / ı-e î w y**.

Bir vokalden veya vokalle bitmiş bir kelimedden sonra bir vokal, veya vokalle başlayan bir kelime geldiğinde, genel olarak, araya bir **y** ve bazan da, bilhassa birinci şivede **o**, **u**, **û** vokallerinden sonra bir **w** yardımcı sesi gelir:

ço - **çoyê mın/çowê mın** (değeneğim).

derva - **dervayê malê** (evin dışı).

ê mın - **yê mın** (benimki).

rû - **rûyê mın/rûwe mın** (yüzüm).

tu - **tuyê mınıy/tuwê mınıy** (sen benimsin).

Görülüyor ki vokallerde yardımcı ses konsonant, konsonantlarda ise yardımcı ses vokaldir.

İHTAR.- Yukarıda üçüncü misâlde görüldüğü veçhiyle bir tek vokalden ibaret olan, veya vokalle başlayan ekler ile bazı kelimeler de, ahenk için **y**, veya **w**, **h** yardımcı seslerini alırlar: **ê mın- yê mın**, **ezım-wezım** (benim), **ewe** - **hewe** (odur) gibi.

3. VOKAL DÜŞMESİ. Ses türemesi bahsinde zikrolunan vokal çatışması [hiatus]'nın önlenmesi, veya ahengin temini bakımından yardımcı ses alma hâdisesinden başka bir de vokal düşmesi vardır şöyleki:

a) İki vokalden birinin düşmesi.

aa) Sonunda vokal bulunan bir kelime, ki ekseriya bir ektir, vokalle başlayan bir kelimedden önce geldiğinde, birincinin sonundaki vokal düşer. Yazıda, düşen ses yerine bir apostrof konmalıdır:

bı avê - b'avê [ok: bave] (atmak'tan at).
bı aqıl - b'aqıl (akıllı).
bı in - b'in (getir).
çı awa - ç'awa (nasıl).
dı avêt - d'avêt [d-t dolayısıyla : t'avêt] (atıyordu).
me avê - m'avê (atma).
ne avê - n'avê (atmaz)...

bb) Sonunda e vokali bulunan bir kelimededen sonra -a veya a vokaliyle başlayan bir kelime geldiğinde bu e düşer, a varsa ê geldiğinde ya a düşer, veya araya y yardımcı sesi gelir. Eğer a ile başlayan bir kelime gelirse ya araya y yardımcı sesi girer, veya birinci a düşer:

ebe -ebe a mın - eba mın - ebeya mın (benim abam).
ba - baê subê - bayê subê (sabah rüzgârı).
zava - zava ê mın - zavayê mın - zavê mın (benim damadım).

cc) Vokalle biten bir kelimeye vokalle başlayan bir ek geldiğinde, genel olarak araya bir y veya w yardımcı sesleri gelir, veya ekin vokali düşer:

ba - beyê kur (Şimal rüzgârı).
rû - rûyê mın/rûwê mın (yüzüm).
çû - çûm - çûyın/çûwın/çûn (gittiler).

b) Hece düşmesi. İlk hecenin ikinci veya son hecenin de birinci vokali **ı, u** olan bir kelimededen önce **dı bı jı lı me na ne** edatlarından biri geldiğinde ilk hecenin **ı** ve **u** vokalleri düşer. Eğer bu kelimededen sonra -a, -ê tamlama ekleri gelirse bu defa son hecedeki **ı, u** sesleri düşer. Bu **ı, u** vokallerinin düşmesiyle aynı zamanda hece düşmektedir. Eğer ilk ve son hecede **ı, u** vokalleri varsa, edatların gelmesiyle, önceye ise ilk, sonraya ise son ve eğer hem önceye hem de sonraya ise o zaman yalnız son hecenin vokali düşer. Yalnız, ilk hece vokalinin düşmesi halinde, kelimenin ilk konsonantı önceki edatın vokaline ulanacağından ikisinin arasına, yani düşen vokalin yerine behemhâl bir apostrof konmalıdır. Son hecede buna lüzum yoktur. Zira sona gelen -a ve -ê ekleri zaten son konsonanta ilâve olunacaktır:

bı kıra - bı'kra [ok: bıkra] (etseydi).
dı kıra - dı'kra [bı hata] (gelecekti).
jı vıra - jı'vra [herre] (buradan git).
lı vıra - lı'vra [mesekın] (burada durma).

me şıkîn - me'şkîn (kıрма).
na gire - na'gre (tutmaz).
ne kıra - ne'kra (etmeseydi).

c) Bı dı jı lı edatlarından önce çı (ne), ne (ne) geldiğinden, hece düşmesinde olduğu gibi bunların ı vokalleri düşer:

çı bı kım - çı'b kım [ok: çıbkım] (ne yapayım?).
çı dı kır - çı'd kır (ne yapıyordu?).
çı jı tera - çı'j tera (sana ne?).
çı lı mın dı - çı'l mın dı (bende ne gördü?).
ne bı kıra - ne'b kıra (ne etseydi...).
ne jı teraye - ne'j teraye (sana değildir).
ne lı mine - ne'l mine (bende değildir).

d) Bazı kelimelerde başta bulunan ve bir sessizden önce gelmiş olan vokal düşer. Bu vokal, çift konsonanttan evvel gelirse, gine düşer. Fakat Kürmanççada çift konsonantla başlayan kelime bulunmadığından birinci konsonant ı vokalini alır:

ıstandın - sıtandın (satın almak). ıstıran - sıtıran (şarkı söylemek).

4. KONSONANT DÜŞMESİ.

a) Bazı kelimelerin evvelinde veya sonunda bulunan h ve y vokalleri düşebilir: hesp - esp (at), hıstı - ıstı (ense), padişah - padişa, deh - de (on), Yüsif - Usif (Yusuf), hatiy - hatî (geldin).

b) Kelime sonundaki t düşebilir: dest - des (el), mast - mas (yoğurt).

c) Son hecedeki f düşebilir: şıkeft - şıket (mağara) gibi.

5. KONSONANT İKİLEŞMESİ. Kürmanççada, gerek tek ve gerekse birden fazla heceli kelimelerin sonunda sürekli konsonantlardan [M. 8, n. 2/b] biri bulunduğu ve bu hece veya kelimelerden sonra bir vokal veya vokalle başlayan bir ek geldiği takdirde hece veya kelimenin sonundaki sürekli konsonant genel olarak ikileşir, eski tâbirle şeddelenir, müşeddet olur: ger (gezme), gerrıya (gezdi), Badıl - Badıllı (Badıl'lı) gibi.

6. YABANCI KELİMELERDE. Kürmanççaya geçmiş yabancı kelimelerdeki vokal çatışmaları da türlü şekillerde giderilmektedir:

a) Çatışan iki sesliden birincisi y'ye çevrilir: radio - radyo.

- b) Çatışan iki vokalden ikincisi y'ye çevrilir: **faide - fayde.**
- c) Çatışan vokaller arasına bazan bir y girer: **faide - fayîde.**
- d) Çatışan iki vokalin ikisi de atılır veya bir sese çevrilir: **faide - fêde.**
- e) Çatışan vokallerin ikincisi û ise, o veya w'ye çevrilir: **Europa - Ew-rûpa** gibi.
- f) Çatışan vokaller au, uâ, ai, ui ise, araya bazan bir w girer: **Austria - Awûstûriya, biskuit - bîskuwit** gibi.

Institut Kurde de Paris

İkinci Bölüm

KELİMELER

10. Kelimeler, anlamı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur. Kelimelerin büyük bir kısmı anlamlı [mânalı] olmakla beraber bazılarının tek başlarına mânaları yoktur. Bunlar ancak diğer kelimelerle birlikte kullanılırken mânalı bir vazife görür, bir dereceye kadar mâna kazanırlar. Kelimeler yapıları ve mânaları bakımından ayrı ayrı tetkik edilebilir.

1. YAPILARI BAKIMINDAN KELİMELER

11. Kelimelere ses yapıları bakımından bakıldığında, ses veya seslerden [hece, kelime], şekil bakımından bakıldığında da kök ve eklerden meydana gelmiş olduğu görülür.

a) KÖKLER. Bir kelimenin anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanmayan şeklidir. Şekil bakımından bir veya bir kaç sestem ibaret olan kökler, mâna bakımından da ikiye ayrılırlar. Bir kısmı dünyadaki canlı cansız varlıkları ve mefhumları, bir kısmı da bu varlık ve mefhumların hareketlerini karşılar. Birincilere isim kökleri, ikincilere de fiil kökleri denir.

b) EKLER. Tek başına mânası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mâna ile ilgili bir vazife gören şekillerdir.

Kökleri işlek hâle getirmek, böylece köklerden dilde kullanılan bütün kelimeleri teşkil etmek için eklerden istifade edilir. Kökler işlek hâle geldiğinde, kendi bünyeleri içinde de bir takım değişmeler olur. Halbuki Türkçe eklemeli bir dil olduğundan kökler hep aynı kalır [M. 3/2]. Kürmanççada ise, kökler de değişikliğe uğramaktadır [M. 3/3].

EKLERİN YAZILIŞI.

12. Ekler tek başlarına kullanılmadıkları için yazıda da kelimeler gibi müstakil hüviyetli değil, özel bir işaretle yazılmalıdırlar.

Kürmanççada ekler kelimelerin ya önüne veya sonuna gelirler. Öne gelen eklerin hepsi, sona gelen eklerin de bir kısmı kelime ile birleşmez, ayrı olarak, sona gelen eklerin diğer kısmı da kelimelerle birleşirler. Kelimelerle birleşmeyen ekler, öne geliyorsa kendilerinden sonra, sona geliyorsa kendilerinden önce bir [~] işaretiyle, kelimelerin sonuna ve bitişik olarak gelen ekler de kendilerinden önce bir [-] işaretiyle yazılmalıdırlar.

İHTAR.- Biz bu kitapta birleşen ekler hakkında «ek» ve birleşmeyen ekler hakkında da «edat» tâbirini kullanacağız. Bunun gibi kelimelerle birleşen ekler hakkında «ilave etmek» ve birleşmeyen ekler hakkında da «getirmek» tâbirlerini kullanacağız.

Misâller: **bı dı jı lı me na ne** edatları hep kelimelerden önce ve ayrı, **da/de ra...** edatları da hep kelimelerden sonra keza ayrı olarak geldiklerinden birinciler **bı~ dı~ jı~ lı~ me~ na~ ne~** ve ikinciler **~ da/de ~ ra...** şeklinde, **a ê éd êt ên ım ın ıy** gibi ekler hep kelimelerden sonra ve bitişik olarak geldiklerinden bunlar da **-a -ê -éd -ên -êt -ım -ın -ıy** şeklinde yazılmalıdırlar.

2. MANALARI BAKIMINDAN KELİMELER.

13. Kelimeler anlam [mâna] veya vazife bakımından üçe ayrılır: 1) İsim, 2) Fiil 3) Edat.

Bunlardan isimlerle fiiller mânaları olan, edatlar ise vazifeleri olan kelimelerdir.

a) İSİMLER. Nesnelere karşılayan kelimelerdir. Burada nesne tâbirini, hareket dışında kalan şeylerin hepsi için kullanıyoruz. [1] Nesnelere, canlı-cansız bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, durumlar, hü-lâsa zaman ve mekân içinde ve insan hafızasında mevcut olan bütün maddî ve mânevî varlıklardır. İşte isimler bütün bu nesnelere dildeki karşılığı olan kelimelerdir. Burada isim tâbiri geniş mânasında kullanılmıştır. Nasıl ki nesnelere kendi aralarında bir takım sınıflara ayrılıyorlarsa,

(1) M. 229/a'daki "nesne" ile karşılaştırınız.

isimler de karşıladıkları nesnelere, yani mânalarına göre kendi aralarında bir takım kelime çeşitlerine ayrılırlar: İsim, sıfat, zamir, zarf gibi. Bunlarda isim, dar mânasıyledir.

b) FİİLLER. Hareketleri karşılayan kelimelerdir. Burada hareket kelimesini de geniş mânasıyle alıyor ve nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü oluş ve yapıları veya olmayış ve yapmayışları karşılığı olarak kullanıyoruz.

c) EDATLAR. Tek başlarına hiç bir şeyi karşılamıyan kelimelerdir. Edatlar, ancak isim ve fiillerle birlikte kullanılırken bir mânâ kazanan, bir şey ifade eden kelimelerdir.

Edatlar isim ve fiillerden çok farklı olmakla beraber, bazı bakımlardan isimlere daha yakın sayılabilirler. Hatta aynı kelimenin bazan isim, bazan edat olarak kullanıldığı bile görülür.

14. Biz bu kitapta, kelimeleri sekiz çeşit üzerinden ele alıp inceleyeceğiz: İsimler, Sıfatlar, Zamirler, Fiiller, Zarflar, Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemler.

Üçüncü Bölüm

İSİM [Substantiv]

GENEL OLARAK

15. İsimler, canlı-cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan, varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.

İsimler türlü bakımlardan kısımlara ayrılırlar.

1. VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE.

a) ÖZEL İSİM [İsm-i mâna].

16. Varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan isimlere denir:

Asiya (Asya), **Deşta Gewran** (Gevran ovası), **Diyarbakır** (Diyarbakır), **Enqere** (Ankara), **Istembol** (İstanbul), **Çiyayê Sipanê** (Süphan Dağı), **Cızıra Botan** (Bohtan Ceziresi «Cizre»), **Behra Sıpi** (Ak Deniz), **Ehmedê Xani** (Hani'li Ahmet), **Ferat** (Fırat), **Axızxan** (Ağızhan)

gibi kıta, bölge, köy, dağ, nehir, deniz ve insan adlarıyla bazı hayvanlara verilmiş adlar özel [hâs] isimler'dir.

Bundan başka:

aa) Memleket, millet, aşiret, devlet adları da özeldir:

Tırkiya (Türkiye), **Kurd** (Kürt), **Tırk** (Türk), **Rewwadi** (Revvatlı aşireti «Salâhattini Eyyubînin mensup olduğu aşiret»), **Badıl** (Badıl "Badıllı" aşireti), **Hukûmeta Tırkiya** (Türkiye Hükûmeti).

bb) Gazete, mecmua ve kitap isimleri de özeldir:

Hawar, Jîn, Şerefname.

cc) Kurum, dernek, okul, hastane ve devlet daireleri isimleri de özeldir:

Civata Heyva Sor (Kızılay Cemiyeti), **Debıstana Dırok û Zımanan** (Dil ve Tarih Fakültesi), **Nexweşxana Çêlan** (Çocuk Hastahanesi).

dd) Dil adları da özeldir:

Kurdî (Kürtçe), **Tırkî** (Türkçe), **Fırensîzî** (Fransızca).

İHTAR.- Özel isimlerin ilk harfleri hep büyük harfle yazılır.

b) **ORTAK İSİM.** [İsm-i cins].

17. Varlıkları ve mefhumları cins cins karşılayan isimlerdir:

peyya (adam), **jın** (kadın), **behr** (deniz), **bajar** (şehir).

İHTAR.- Cins isimlerin ilk harfleri, satır ve mısra başı olmadıkça hep küçük harflerle yazılır.

2. VARLIKLARIN OLUŞLARINA GÖRE.

a) **SOMUT İSİM** [İsm-i 'ayn].

18. Hakikatte mevcut olup duygularınızla varlıklarını hissettiğimiz şeyleri bildiren isimlere denir:

xanî (dam), **zınnar** (kaya), **ber** (taş), **dar** (ağaç).

b) **SOYUT İSİM** [ism-i ma'na].

19. Maddî bir varlığı değil, tasavvurda mevcut bir şeyi bildiren isimdir:

daxwaz (istek, dilek), **mêranî** (yiğitlik), **hêl** (kuvvet), **tırs** (korku).

3. VARLIKLARIN SAYILARINA GÖRE.

a) **TEKİL İSİM** [müfret isim].

20. Bir varlığı anlatmaya yarayan isimlere denir. Şimdiye kadar verilen misâllerdeki isimler hep tekildirler.

b) ÇOĞUL İSİM [cemi isim].

21. Birden fazla varlığı anlatmaya yarayan isimlere denir:

kevıran (taşlar), **peyyan** (adamlar), **jınan** (kadınlar).

4. TOPLULUK İSİMLERİ [İsm-i cemi].

22. Müfret oldukları hâlde birden fazla şahıs veya şey bildiren isimlere denir:

lek (asker topluluğu), **telep** (insan veya atlı topluluğu), **kerî** (sürü), **bêl** (sürünün bir kısmı).

5. BİLEŞİK İSİM [mürekkep isim].

23. Birden ziyade kelimelerin birleşmesiyle meydana gelen ve bir tek mânaya delâlet eden isme denir:

pıştâmêr [pışt + mêr'den] (hâmi, arka), **serqot** [ser + qot'dan] (baş açık), **mêrkuj** [mêr + kuj'den] (çok adam öldürücü).

İSİMLERDE ERİLLİK DİŞİLLİK [Keyfiyet, Cinsiyet]

24. Kürmanççada isimlerin eril [müzekker] ve dişil [mürennes] olmaları, yani erillik-dişillik [tezkir-te'nis] mühim bahislerden birini teşkil eder.[1]

Kürmançça isimlerde, ister canlılara, ister cansızlara delâlet etsinler, iki cins vardır: 1) Erillik [müzekkerlik], 2) dişillik [müenneslik] ve bu erillik ve dişilik ya gerçek [hakikî] veya sözde [mecazî, itibarî]'dir.

25. Bazı isimlerin karşılıkları, yani karşıladıkları varlıklar [medlûl ve müsemmalar] hakikaten erildir [2]:

(1) Kürtçenin akrabası olan Farsçada eşyaya delâlet eden isimlerde erillik-dişillik [cinsiyet] yoktur. Canlılara delâlet eden isimlerde ise, ya erkek veya dişiye gösteren ayrı ayrı kelimeler vardır veya sıfatlarla bunların cinsiyetleri işaretlenir: merre ga (erkek öküz/öküz), made ga (dişi öküz/inek) gibi.

(2) İsim derken, karşıladıkları varlıklar, medlûl ve müsemmalar kasdolunmaktadır.

meriv (adam), **law** (oğul), **dik** (horoz), **bıra** (erkek kardeş).

Bazı isimlerin karşıladıkları varlıklar da hakikaten dişildirler:

jın (kadın), **keç** (kız), **mırışk** (tavuk), **xuşk** (kız kardeş).

İsimlerin karşıladıkları varlıklar gerçekten eril ise, bu isimlere gerçek eril [müzekker-i hakikî], karşıladıkları varlıklar hakikaten dişil ise, bu isimlere de gerçek dişil [müennes-i hakikî] denir.

26. İsimlerin bazılarının da karşıladıkları varlıklar hem eril ve hem de dişil olabilirler.

berx (kuzu), **kar** (oğlak), **şêr** (aslan), **pale** (işçi).

Bu gibi isimlerin erillik veya dişilliklerini belli etmek için insanlarda erkekler için **peyya** (erkek, adam), kadınlar için de **pîrek** (kadın), hayvanlarda erkek için **nêr** (erkek), dişi için de **mê** (dişi) sıfatları, sıfat tamlaması [M. 60] şeklinde getirilir:

paleyê peyya (erkek işçi), **paleyê pîrek** (kadın işçi)
berxê nêr (erkek kuzu), **berxê mê** (dişi kuzu).

27. Halbuki bazı isimlerin karşıladıkları varlıklar, hakikatte ne eril ve ne de dişildirler. Fakat Kürmançada bunlar eril veya dişil olarak kabul edilmişlerdir. Bunlardan eril sayılanlara sözde eril [müzekker-i mecazî veya itibarî], dişil sayılanlara da sözde dişil [müennes-i mecazî veya itibarî] denir.

28. Gerçek eril ve gerçek dişil olan isimlerin izahına lüzum yok. Sözde eril ve sözde dişil isimlere gelince:

Bir ismin eril veya dişil olduğu işitilmekle [semaî olarak] öğrenilir. Bunların erillik veya dişilliklerini gösteren özel ekler ve şekiller yoktur. Mesalâ sayı sıfatları hep sözde erildirler. Bunun gibi şu isimler de hep sözde dişildirler.

a) Belde isimleriyle coğrafyaya ait isimler.

b) Masdar ve masdar mânasını ifade eden kelimeler ile masdar isimleri,

c) Son harfleri sürekli bi: konsonant [M. 8] olan tek heceli kelimeler,

d) Zaman bildiren isimler,

e) Arapçadan alınmış sonları kırık y [ya-ı maksura] ile biten, yani sonlarında ..ى.. (ya) = i bulunduğu hâldeا.. = a okunan kelimeler ile sonlarında ..ا.. = a' bulunan kelimeler ve gine Arapçadan alınmış ...مَفْعَل = maf'al, ..مَفْعَلَة = maf'ala, مَفْعَلَةٌ = maf'ila vezinlerinde olan yer adları.

İHTAR.- İsa, Musa, Yahya ve Mustafa gibi isimlerin, sonlarında kırık ya olmasına rağmen, sözde eril oldukları bedihidir.

Harf isimleri hem eril ve hem de dişil sayılırlar.[1]

29. Arapça ve Farsçadan veya sair dillerden Kürmanççaya geçmiş kelimeler, Kürmançça erillik-dişillik kaidelerine tabi olurlar.

30. Erillik-dişillik, tekil isimlerde bahis mevzudur. Çoğul olan isimlerde erillik-dişillik söz konusu olmaz. Yani çoğul olan isimlerin cinsiyeti yoktur.

31. Kürmaççada erillik-dişillik tamlamalarda [M. 60, 73], işaretle [M. 78, 87], hitapta [M. 206] v.b. görülür ki sırası geldikçe üzerlerinde ayrı ayrı durulacaktır.

İSİMLERDE TEKİLLİK ÇOĞULLUK (Kemiyyet)

32. Bir isim hiç bir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşılar. İsmın tek bir nesneyi karşılayan bu asıl ve normal hâline tekil adı verilir. İşte ismin karşılığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için, tekil şekline çoğul ekleri [cemi edatları] getirilerek ismin çoğul şekli yapılır. Kürmanççada bir de birlik [tevhit] şekli vardır.

İSİMLERİN ÇOĞUL YAPILMASI

33. Kürmanççada iki türlü çoğul hâli vardır. Birincisi mutlâk olarak, Türkçedeki gibi çoğulluk hâli olup bunun eki -an ile bunun hafifletilmiş şekli olan -a'dır:

(1) Arapça m a l (çoğulu: emvâl) Kürmanççada eril, fakat Kürmançça mal (ev) kelimesi ise dişidir: malê mın (malım), mala mın (evim).

mırov (adam), **mırovan/mırova** (adamlar)

İkinci kısmî çoğulluktur ki bunun da eki **-na**'dır.

sêvan b'îne (elmaları getir) - **sêvna b'îne** («bir miktar, mahdut, sayıda» elmalar getir)

İHTAR.- Tamlamalarda, hitapta çoğul ekleri başkadır. [M. 42/d, 43/d, 64, 206].

34. İsimlerin mutlâk çoğul şekli yapılırken sonlarında şu değişiklikler olur:

1. İsimlerin sonunda **a** veya **e** varsa, bunlar atıldıktan sonra çoğul ekleri ilâve olunur:

fera (kap) - **feran** (kaplar)
çêle (çocuk) - **çêlan** (çocuklar)

Bazan araya **y** yardımcı sesi girer. [M. 9/2]:

fera - feran - ferayan
çêle - çêleyan - çêlan

2. İsimlerin sonunda **ê î o û** vokallerinden biri varsa,

a) Araya **y** yardımcı sesi girer: **dê** (ana) - **dêyan** (anneler), **gazî** (imdat) - **gazîyan** (imdatlar), **ço** (değnek), - **çoyan** (değnekler), **rû** (yüz) **rûyan** (yüzler),

b) Bilhassa birinci şivede **o û** vokallerinden sonra **w** yardımcı sesi araya girer: **çowan**, **rûwan** gibi.

c) Kürmançça kelime içindeki **ı î** vokalleri düşebildiğinden [M. 9/3-4] sonunda bu vokaller bulunan isimler çoğul ekleri aldıklarında bunlar düşer, fakat bu taktirde **y** yardımcı sesi behemhâl kullanılır. Aksi taktirde kelimenin mânası kaybolur:

gazî -gazyan, hêvî - hêvyan (ümitler)

Eğer **y** yardımcı sesi olmazsa **gazan** ve **hêvan** şekilleri mânasız olur.

İHTAR.- Ayrıca işaret ve tasrih edilmedikçe «çoğul» tâbirlerinden

hep bu mutlâk çoğulluk kasdolunmaktadır.

KISMÎ, MAHDUT ÇOĞULLUK eki olan **-na** da isimlerin sonuna ilave olunur. Bunun ilavesinde isimlerin sonunda hiç bir değişiklik olmaz:

sêv (elma) - **sêvda b'îne** (bir miktar elma getir)
tû (dut) - **tûna b'îne** (bir miktar dut getir)

YABANCI KELİMELEK.

35. Kürmanççaya girmiş yabancı kelimeler Kürmançça kaidelere göre çoğul yapırlar. Kendi asıllarında çoğul olan isimler Kürmanççada yeni baştan çoğul yapılabilirler. Bunun gibi, Arapça'dan geçmiş isimlerin sonundaki erilik-dişillik t'leri [ta-ı tenis] veya bağlama t'leri [ta-ı merbutte] Kürmanççada çoğul yapılmalarda atılırlar:

ecaib - **ecaiban** (acaipler), **begler** - **begleran** (beyler), **paşeler** - **paşeleran** (paşalar).

ÖZEL İSİMLERİN ÇOĞULLANMASI.

36. Özel isimlerin çoğullanması şu hâllerde olabilir:

1. Çoğul eki her özel isme "ve benzerleri" mânasını katar:

Dîrokê Kurdan bî Ehmedê Xaniyan, bî Selaheddînê Eyyûbiyan, bî Rustemê Zalan t'ê xemilandın (Kürtlerin tarihi Hani'li Ahmetler, Salâhatini Eyyubiler, Zaloğlu Rüstemler ile süslenir).

Burada **Ehmedê Xaniyan** (Hanili Ahmetler) Hani'li Ahmet ve benzerleri, Hani'li Ahmet gibi olanlar, demektir.

2. Ünlü veya mâruf aileler ile onlara mensup olanları anlatmak için de özel isimler çoğullanırlar:

Merwaniyan (Mervanlılar), **Eyyûbiyan** (Eyyuplular), **Osmaniyan** (Osmanlılar), **Şerefxanan** (Şerefhanlılar).

İHTAR.- Kürmanççada aşiret isimleri genellikle çoğul olarak kullanılır:

heyderan (haydarlılar), **Hesenan** (Hasanlılar), **Badıllan** (Badıllı'lar).

Aşiretler ve aşiretleri teşkil eden göbek [batın], boy v.b. şubeler umumiyetle bir şahıstan neşet etmiş kimselerden teşekkül ettiğinden o şahsın ismi o aşiretin, göbek veya boyun adı olur. Bu hâllerde menşe olan şahsın ismi behemhâl çoğul olarak kullanılır:

Heyderan, Hesenan gibi aşiret isimlerinde aşiretlerin menşeleri **Haydar ile Hasan** şahıslardır.

Burada kelime mânası Haydarlar, Hasanlar'dır. Türkçede bu hâl-**lı** eki ile ifade olunur: Haydarlılar, Hasanlılar gibi.

İSİMLERDE BİRLİK

[Tevhit]

37. Kürmanççada isimler çoğu zaman belli bir cins veya nevi gösterir. Örneğin: **peyya** (adam), **ga** (öküz), **zava** (damat) denildiği zaman belli bir cins kastedilmiş olur. Bu cins ve nevin bir ferdi kastedilecek olursa, o ismin sonuna bir **-k** eki ilâve olunur ki bu eke birlik eki veya birlik k'si denilir. Örneğin: **peyyak** (bir adam), **gak** (bir öküz), **zavak** (bir damat) gibi. Bu **-k** eki yerine **yek** (bir) sayı sıfatının getirilmesi mümkünse de çok enderdir: **yek peyya, yek ga, yek zava** şekilleri çok az kullanılır.

İHTAR.- Bu birlik eki veya k'si belirsizlik [tenkir] de gösterebilir: **ro** (gün) **-rok** (bir gün «birlik»/günlerden bir gün «belirsizlik»). Bu hâlde bu eke belirsizlik eki veya k'si denir. Tabidir ki bu son hâlde bu ek yerine **yek** (bir) sayı sıfatı kullanılamaz.

38. Bir ismin sonuna birlik/belirsizlik eki ilâve edilince ismin sonunda şu değişiklikler olur:

1. İsmın sonunda bir vokal varsa:

- a) **-k** eki doğrudan doğruya ilave olunur. Yukarıdaki misâller.
- b) **-k** ekinden önce **-ya-** veya **-ye-** gelir: **royak/royek, gayek, zavayek.**
- c) İsmın sonunda **e** vokali varsa en münasibi bu vokalin atılmasından sonra yerine **a** vokalinin getirilmesidir: **gelle - gellak** (bir sürü) gibi.

2. İsmın sonunda bir konsonant varsa, bu ekten önce bir **e** getirilir: **berx - berxek** (bir kuzu), **bajar - bajarek** (bir şehir) gibi.

İHTAR.- bazan bu **e** yerine **ı** getirilmekte ise de, hem kaideye uygun düşmemesi ve hem de küçültme ismi [M. 56/1] ile karışıklığa sebebiyet

vermesi ihtimali dolayısıyla uygun değildir: **berxık** (bir kuzu) ve aynı zamanda (kuzucuk, kuzucağız).

TARİF HARFİ [Harf-ı tarif]

39. Kürmanççada bugün harfi târif kullanılmamaktadır. Önceleri kullanıldığı, kelimelerin çoğunun sonunda bulunan, **-ke** veya **-eke** eklerinden anlaşılmaktadır. Bugün yalnız Cizre [**Cızıra Botan**] dolaylarında çok görülen bu ekler bir harfi târiften başka bir şey değildir. Fakat bunlar erillik-dişillik [M. 24] veya tekillik-çoğulluk [M. 32] göstermez:

Kerke [Arapça: el-himar] (eşek)

İSİMLERİN İLALİ GENEL OLARAK

40. Kürmanççadaki, daha geniş bir ifadeyle Kürtçedeki çekimlilik özelliği evvelce izah olunmuştu [M. 3/3] Çekimli bir dil olan Kürtçenin müteaddit lehçelerinden [M. 5] birini teşkil eden Kürmanççada kelimeler konuşmada ve anlam değişmelerinde, oldukları gibi kalmazlar. Kelimelerin esas şekilleri değiştiği gibi bazan da ya sonlarına çeşitli ekler alırlar veya bünyelerindeki bazı vokaller değişirler:

- anîn** (getirmek) - **în** [b'în] (getir)
- bırın** (götürmek) - **b** [be, bı be] (götür)
- dîyin** (görmek) - **bîn** [bı bîn] (gör)
- hatın** (gelmek) - **ê** [bı ê - b'ê] (gel)
- dar** (ağaç) - **Girgîn dêr şıkand** (Girgin ağacı kırdı)
- hesp** (at) - **hêsp b'îne** (atı getir), **mın wê hespê dî** (ben o atı gördüm)
- hespê mın** (benim atım «at erildir»)
- hespa mın** (benim atım «at dışıldır»)

yukarıdaki misâllerde görüldüğü üzere, gerek fiillerin ve gerekse isimlerin [kelimelerin] bu şekilde değişikliğe uğraması bir çekimdir, bir tasrifdir. Fakat biz çekim [tasrif] tâbirini, fiillerin kiplerinin ve isimlerin hâllerinin teşkilinde yapılan işleme hasrederek -münasip bir terim bulununcaya kadar- isimlerin bu şekildeki çekimleri için ilal (îlal **إِلَال**) tabirini kullanacağız.

41. Kürmanççada ilal, isimlerin, sonlarına **-a**, **-ê**, **-î** **-êd/-êt**, **-ên** eklerinden birini almasına, veya bünyelerindeki **a** veya **e** vokallerinin **ê** vokal-

liyle yer değiştirmesine denir. İsimlerin sonlarına gelen bu eklere de ilal ekleri veya illet ekleri ve bu ilal eklerinden birini almış veya bünyesindeki vokal değiştirilmiş isme de mutel [mu'tel = مُعْتَل.] ve nihayet bu işleme sebebiyet veren mâna veya kelimeye de muil [mu'il = مُعِيل.] denir. Misâller:

hesp (at)

hespê mın (benim atım) [burada at erildir]

hespa mın (benim atım) [burada at dışıldır]

wî hespi b'ine (o atı getir) [burada at erildir]

wê hespê b'ine (o at. getir) [burada at dışıldır]

ez lı hespê suwar bûm (ben ata bindim) [burada at dışıldır]

ez lı hêsp/hespi suwar bûm (ben ata bindim) [burada at erildir]

hespêd/hespêt mın/hespên mın (benim atlarım)

Görölüyor ki burada **hesp** (at) kelimesi -ê, -a, -î -êd/êt/-ên eklerini almış veya bünyesindeki e vokali de ê vokaliyle yer değiştirmiştir. Bu vaziyette **hesp** ismi ilal edilmiş, mutel olmuştur. Keza **hesp** isminin almış olduğu -ê, -a ve diğer ekler ilal/illet ekleridir. Burada ilala sebebiyet veren ise ilk iki hâlde tamlamanın mânası, üç ve dördüncü hâllerde **wî** ve **wê** işaret sıfatları, beş ve altıncı hâllerde **lı~** çekim eki ve nihayet yedinci hâlde de çoğul tamlama hâlidir.

İlala sebep bir anlam ise [buradaki tamlama anlamı gibi] bu şekildeki ilala mâna ilali [ilal-ı mânevî] ve eğer ilala sebep olan bir kelime ise [buradaki **wî**, **wê**, **lı~** gibi] buna da lafız ilalı [ilal-ı lafzî] denir.

Kürmanççada isimler ya yalın, yani ilaldan mücerret veya mutel olurlar. Fakat her zaman mutel olmazlar. İsimlerin mutel olabilmeleri için bir muilin, yani ilala sebep olacak bir mâna veya kelimenin bulunması şarttır. ilalın sebepleri pek çoktur. Sırası geldikçe bunlara ayrı ayrı işaret olunacaktır.

İHTAR.- Yalın [mücerret] tâbiri, hem bir ismin ilal edilmemiş aslı şekli için, hem de ismin çekimi bahsinde geçen ve meselâ e hâli, -den hâli, -i hâli şekline girmemiş, çekim ekleri almamış şekli için kullanılır. Biz burada birinci şekil için yalın [mücerret] ve ikinci şekil için de ilaldan mücerret tâbirlerini kullanacağız.

İLALİN ÇEŞİTLERİ

Kürmanççada dört türlü ilal vardır: 1) Özel ilal, 2) Genel ilal 3) Sayı

ilali, 4) İşaret ilali. Sayı ve işaret ilallerini kendi bahislerine bırakarak burada diğer iki çeşit ilal üzerinde duracağız.

1. ÖZEL İLAL [hususî ilal, ilal-ı hâs].

42. Özel ilala «belirtilen [mevsuf] veya tamlanan [müzaf] ilali» da denir. Çünkü ileride görüleceği veçhiyle [M. 44, 60] belirtilen ve tamlanan, özel ilalla ilal edilirler. Özel ilalda;

a) Tekil eril olan isimler -ê ekini alırlar:

ba (rüzgâr) - **bayê sar** (soğuk rüzgâr)

bav (baba) - **bavê mın** (benim babam)

ser (baş) - **serê mın** (benim başım)

Burada **ba**, **bav**, **ser** isimleri hep tekil erildirler ve ê ekini almışlardır.

b) Tekil dişil olan isimler -a ve pek nadiren de -ad ekini alırlar:

Diyarbakra reş (Kara Diyarbakır)

av (su) - **ava zelal** (berrak su)

Burada **Diyarbakır** ile **av** isimleri tekil dişildirler.

c) Birlik eki almış olan isimler -î ekini alırlar:

bav (baba) - **bavek** (bir baba) - **baveki dilovan** (merhametli bir baba)

ba (rüzgâr) - **bak** (bir rüzgâr) - **bakî sar** (soğuk bir rüzgâr)

Burada birlik ekini almış olan **bav** ile **ba** isimleri -î ekini almışlardır.

d) Mutlak çoğul olan bir isim, ki çoğullukta erillik-dişillik olmaz, özel ilalla ilal edileceği zaman sonunda bulunan -a veya -an çoğul eki atılarak bunun yerine birinci şivede -êd veya -êt, ikinci şivede de -ên çoğul ilal ekleri getirilir. Bu -ên eki birinci şivede de kullanılmaktadır:

sêv (elma) - **sêvan** (elmalar) - **sêvêt/sêvêd mın** (benim elmalarım)

bav (baba) - **bavan** (babalar) - **bavên mın** (babalarım)

Mahdut çoğul olan bir isim, ki sonunda -na eki bulunur, evvelâ tekil hâle getirildikten sonra sonuna -ne eki ilâve olunur. Diğer bir ifadeyle, mahdut çoğul olan bir isim özel ilalla ilal edileceği zaman sonundaki -na eki yerine -ne eki getirilir.

sêvna - **sêvne mın** (benim elmalarım «burada elmalar mahdut çoğuldur»)

İHTAR.- Birinci şivede bazan çoğul dişil isimlerin ilali -ê ile de olmaktadır. Tekil eril isimlerin özel ilalleri de -ê ile olduğundan bu iki hâl

anlam karışıklığına sebep olabilir. Bu sebeple bu hâlde ya çok dikkatli olmak veya en iyisi bu şekli terk etmek daha münasiptir:

ava zelal (berrak su)
avê zelal (berrak sular) gibi.

Şu hâlde özel ilal, tekil eril isimlerin -ê, tekil dişil isimlerin -a, ister eril ister dişil olsun, çoğul isimlerin de -êd/-êt/ên eklerini almasıdır.

Hiç bir isim özel ilaldan müstağni olamaz. Çünkü özel ilalsiz hiç bir tamlama yapamaz.

e) Bir isim özel ilalla ilal edilirken sonundaki değişiklikler için ses olayları bahsine bakınız [M. 9/2, ayrıca M. 34]: **zava** (damat) - **zavayê** / **zavê** / **zavayêt** / **zavayêd** / **zavayên**... **berx** (kuzu) - **berxê** / **berxa** / **berxêd** / **berxên**...

IHTAR.- Kürmanççaya geçmiş Arapça kelimelerin sonunda bağlama veya erillik-dişillik t'leri varsa bunlara e nazariyle bakılır. Gine Arapça olan ma'na, fetva, da'va gibi sonlarında ...ع = i olduğu hâlde a okunan kelimeler sözde dişil kabul edildiğinden ya oldukları gibi veya **menaya**, **fetwaya**, **dewaya**... şeklinde mutel kılınırlar. Liva, deva, rica, temenna, şifa gibi sonlarında ...ا... = a' bulunan Arapça kelimeler de aynı şekilde kullanılırlar [M. 28/8].

2. GENEL İLAL [umumî ilal, ilal-ı âm].

43. Genel ilala «belirten [sıfat], tamlayan [müzafünileyh] ilalı» da denir. Çünkü ileride görüleceği veçhiyle [M. 44, 60] belirten ile tamlayan, genel ilalla ilal edilirler. Genel ilalda:

a) Bir ve iki heceli tekil eril isimler hiç bir ek almazlar, yalnız eğer bünyelerinde a veya e vokalleri varsa bunlar ê'ye çevrilirler. Bu çevrilme-de şöyle olur:

aa) İsim bir heceli ise, hecenin a veya e vokali ê'ye çevrilir:

ap (amca) - **êp** (amcayı, amcaya)
ar (ateş) - **êr** (ateşi, ateşe)
bar (yük) - **bêr** (yükü, yüke)
dew (ayran) - **dêw** (ayranı, ayrana)
ga (öküz) - **gê** (öküzü, öküze)

şe (tarak) - **şê** (tarağı, tarağa)

bb) İsim iki heceli ise ve;

1- Yalnız ilk, veya yalnız son hecede a veya e varsa, bunlar değişir:

agır (ateş) - **êgır** (ateşi, ateşe)
derî (kapı) - **dêrî** (kapıyı, kapıya)
çuwal (çuval) - **çuwêl** (çuvalı, çuvala)
serî (baş) - **sêrî** (başı, başa)
meji (dimağ) - **mêji** (dimağı, dimağa)

2- Her iki hecede de a veya e varsa, son hecedeki a veya e'ler ê olur:

zava (damat) - **zavê** (damadı, damada)
gavan (davar çobanı) - **gavên** (çobanı, çobana)
kelem (diken) - **kelêm** (dikenî, dikene)
kereng (kenger) - **kerêng** (kengerî, kengere)

3- İlk hecede a ve ikinci hecede e, veya ilk hecede e ve ikinci hecede a varsa, yalnız a'lar ê'ye çevrilir:

baxçe (bahçe) - **bêxçe** (bahçeyî, bahçeye)
hacet (alet) - **hêcet** (aletî, alete)
Kemal - **Kemêl** (Kemalî, Kemala)
ezman (sema) - **ezmên** (semayî, semaya)

b) Tekil dişil isimlere bir -ê ilâve olunur:

Kurdistan - **Kurdistanê** (Kürdistanî, Kürdistana)
şev (gece) - **şevê** (geceyî, geceye)

c) İsim ikiden fazla heceli veya bir ve iki heceli dişil de olsa sonunda o veya û vokallerinden biri varsa oldukları gibi kalırlar, yani ilal edilmezler.

d) Sonlarında birlik/belirsizlik eki bulunan isimler genel ilâlda -î ekini alırlar [M. 9/]:

ava çêm (derenin suyu) - **ava çemekî** (bir derenin suyu)
hespek (bir at) - **zînê hespekî** (bir atın eğeri)

İHTAR (1).- Şahıs zamirleri ile işaret zamirleri hiç bir zaman ilal edi-

lemezler, oldukları gibi kalırlar.

İHTAR (2).- Mal (ev, hane) kelimesinin ilal edilip edilmemesinde bir fark yoktur:

çûm mal veya çûm malê (eve gittim) [mal tekil dışıldır].

İHTAR (3).- Bilhassa birinci şivede olmak üzere, tekil eril isimlerin, bünyelerindeki vokal değişmeksizin, bir -î ekini aldığı görülür:

Ez çûm êş (ben değirmene gittim) [ikinci şivede ve umumiyetle]

Ez çûm aşî (ben değirmene gittim) [birinci şivede]

HULÂSA:

1. Özel ilalda: Tekil eril isimler -ê, tekil dişil isimler -a alırlar.

2. Genel ilalda: Bir ve iki heceli tekil eril isimler ya oldukları gibi kalırlar ve bünyelerindeki a, e vokali ê olur. Veyahut da genel olarak birinci şivede olmak üzere hece farkı olmaksızın sonlarına -î alırlar. İki kiden fazla heceli isimler ile sonlarında o ve û vokalleri bulunan isimler oldukları gibi kalırlar, bir şey almazlar. Tekil dişil isimler bir -ê alırlar.

3. İsimlerin ilal edilmeleri sırasında, sonlarına -ê, -a, -î ilal eklerini aldıklarında, sonlarında şu değişiklikler olur:

a) Özel ilalda: İsimlerin sonunda a veya e varsa, bunlar atılır veya araya bir y yardımcı sesi girer. [M. 34/1]

b) Genel ilalda: Ek alma sırasındaki değişme, özel ilaldaki gibidir.

İSİM TAMLAMASI

(îzafet)

44. İki isim, veya bir isimle bir sıfat, bir masdar, bir etken ortaç yahut bir zamir arasında mantikî bir ilgi veya bağıllık ifade etmek için, Kürmanççada ilk kelime özel ilalla, ikinci kelime de genel ilalla ilal edilerek bir araya getirilirler.

Bu suretle teşkil edilmiş bir takım [terkip]'da ilk kelimeye tamlanan [müzaf] ve ikinci kelimeye de tamlayan [müzafünileyh] denilir. Yani Kürmanççada tamlanan önce, tamlayan da sonra gelir. Tamlanan ve tamlayandan her biri hem muil ve hem de mutel bulunur.

45. Tamlananın ilal eklerinin bitişik veya ayrı yazılıp birlikte veya ayrı telâffuz edilmesine göre mâna değişikliği olur:

hespê mine (benim atımdır)

hesp ê mine (at benimdir)

Fata mın (benim Fatmam)

Fat a mın (Fatma benim).
Xeca te (senin Hatice)
Xec a te (Hatice senin)

İHTAR.- Kürmanççada bazan, edebiyata münhasır olmak üzere, Farsça izafet kaideleri kullanılır. Bunun için de ilk kelimededen [tamlanan] sonra telâffuz edilen bir -ı kullanılır ki bu -ı'ya Farsçada tamlama -ı'sı [hemze-i izafet] veya tamlama y'si [ya-yı izafet] derler. Tabiidir ki bu takdirde ikinci kelime [müzafünileyh] ilalsız kalır:

kıtabê Fatmê (Fatmanın kitabı) [Kürmançça]
kıtabı Fatme (Fatmanın kitabı) [Farsça]

TAMLANAN VE TAMLAYANIN ÇEŞİTLERİ

46. Tamlanan veya tamlayan daima isim olmayıp, masdar ile öznesi, tümleci, etken ortaç ile tümlecinden ve tümleç ile zarftan bileşik olabilir:

kuştına şêr (aslanın öldürülmesi), **kırrına hespê** (atın satın alınması).

ZİNCİRLEME TAMLAMA [tetabu-ı izafet]

47. Birkaç tamlamanın birbirini tâkip etmesinden ibarettir. Şöyle ki:

1. Her takım bir isim sayılıyor ve başka bir isme tamlayıcı veya başka bir ismin tamlayanı oluyor.

2. Böylece ikileşen tamlama da başka bir isme tamlayıcı olabilir. Bu yolla, tamlamaların üçüzlü, dördüzlü ve daha fazla şekilleri kullanılabilir. Fakat isim tamlamasında dört ilali tecavüz etmemelidir.

Zincirleme tamlamada:

48. 1. Tamlanan [müzaf] bir isim tamlaması ve tamlayan [müzafünileyh] da bir isim ise tamlayanın, yani isim tamlamasının tamlayanı, ki genel ilalla muteldir. evvelemerde ilaldan kurtarıldıktan sonra özel ilalla ilal edilir. Bu tamlayan ilaldan kurtarılmadan özel ilalla ilal edilirse iki ilal bir arada içtima ile iki ilal eki bir araya gelecektir ki Kürmanççada buna cevaz yoktur. Yani iki ilalla içtima edemez ve bir kelime ayrı cinsten veya aynı cinsten iki illalla ilal edilemez. Örneğin: **çavê keçikê** (kızın gözü) bir isim tamlamasıdır. burada **çav** (göz) tamlanan olup özel ilalla, **keçik** (kız) tamlayan olup genel ilalla ilal edilerek **çavê** ve **keçikê** olmuşlardır. Şimdi bu **çavê keçikê** tamlaması meselâ **Fat** (Fatma) isminin tamlanan olacağı zaman tamlamanın tamlayanı olan **keçikê** evvelemerde

genel ilaldan tecrit edilip aslî şekliyle **keçik** olur. Ondan sonra **Fat**'ın tamlananı olarak özel ilalla ilal edilerek, tekil dişil olduğundan, **keçika** olur. Böylece **çavê keçika Fatê** (Fatmanın kızının gözü) olmuş olur. Burada ikinci tamlayan olan **Fat** da genel ilalla ilal edilerek **Fatê** olmuştur. Eğer **çavê keçikê** isim tamlaması bir isim olarak tamlanan olacağı zaman tamlamanın tamlayanı olan **keçikê** ilaldan tecrit edilmeden özel ilalla ilal edilseydi o zaman **çavê keçikêya Fatê** olacaktı ki **keçik** isminde genel ilal eki olan **-ê** ile özel ilal eki olan **-a** bir araya gelmiş olarak **keçikêa** - **keçikêya** olacaktı. Bunun gibi:

hespê Kemêl (Kemalin atı)

hespê Kemalê Seîd (Sait oğlu Kemalin atı)

Burada da önce, mutel olan **Kemêl** ismi ilaldan kurtarılarak **Kemal** olmuş ve ondan sonra da özel ilalla ilal edilerek **Kemalê** olmuştur.

Bu **çavê keçika Fatê** takımı da başka bir ismin, meselâ **Xec** (Hatice)'nin tamlayanı olacak ise bu defa da **Fatê** genel ilaldan özel ilalla çevrilerek, tekil dişil olduğundan, **Fata** olur: **Çavê keçika Fata Xecê** (Hatice kızı Fatmanın kızının gözü). Görülüyor ki bir takım, bir isim tamlaması diğer bir ismin tamlananı olacağı zaman kendisinin tamlayanı genel ilaldan tecrit edildikten sonra özel ilalla ilal edilmektedir. Bu son takım da meselâ **Xudo** (Hudo) isminin tamlananı olduğunda, aynı usule uygun olarak **çavê keçika Xeca Fata Xudo** (Hudonun kızı Haticenin kızı Fatmanın kızının gözü)

2. Tamlanan bir isim ve tamlayan da bir isim tamlaması olursa, tamlanan olan isim özel ilalla ilal edilir. İsim tamlaması olan tamlayanda ise hiç bir işlem yapılmaz. Çünkü isim tamlaması olan tamlayanın tamlayanı genel ilalla ilal edilecekti. Halbuki zaten kendisi içinde bulunduğu tamlama dolayısıyla genel ilalla mutel olduğundan ve iki ilal da bir arada içtima edemediğinden ikinci bir defa -genel ilalla- ilal edilmesine cevaz olmaz. Örneğin: **bjang** (kirpik) ismi, **çavê keçikê** (kızın gözü) isim tamlamasının tamlananı olacağı zaman kendisi özel ilalla ilal edilerek, tekil eril olduğundan **bjangê** olur. İsim tamlaması ise zaten genel ilalla mutel olduğundan olduğu gibi kalır. Yani isim tamlamasının sonu, tamlayanı olan **keçikê** bir daha genel ilalla ilal edilemez: **bjangê çavê keçikê** (kızın gözünün kirpiği). Eğer ikinci defa ilal edilebilseydi o zaman **bjangê çavê keçikêê / keçikêyê** olurdu.

NETİCE:

Zincirleme tamlamada tamlanan veya tamlayan bir tamlama ise her

biri bir isim kabul edilir. Tamlanan bir isim tamlaması ise, ki genel ilalla muteldir, evvelâ ilaldan tecrit edilerek özel ilalla ilal edilir. Tamlayan bir isim tamlaması ise, ki genel ilalla muteldir, olduğu gibi kalır. Kısacası daima son kelimeler ilal edilir. Zincirleme tamlamada dört ilaldan fazlası uygun değildir:

Gulê baxê iremê Bohtanım (Bohtan ireminin [cennetinin] bağı-
Şebçiraxê şevê Kurdistanım nın gülü, Kürdistan gecelerinin
(Melayê Cızîri) şebçırağıym). (Cizreli Molla)

darâ girê Axızxana Kemêl (Kemalin Ağızhanının tepesinin ağacı).

İHTAR.- Yukarıdaki misâllerde verilen keçik ismi aslında keç ile küçültme eki olan **-ıktan** bileşik olup asıl mânası (kızcağız)'dır. Fakat bu keçik şekli de ekseriye (kız) anlamında kullanılır.

Cizreli Molla Ahmedin bu beytinde geçen **şev** (gece) ismi özel ilalla ilal edilmiş gibi görülürse de aslında çoğul dişil olarak birinci şivede kullanılan **-ê** çoğul ilal ekini almıştır. [M. 42, ihtar]. Sonra, bu isim tekil dişil olduğundan özel ilali **şeva** şeklinde olacaktır.

TAMLANAN VE TAMLAYANIN ÇOĞULLANMASI.

49. Kürmanççada isim tamlamasında tamlanan ve tamlayandan her biri veya her ikisi de çoğullanabilir:

çavê keçikê (kızın gözü)
çavêd / çavêt / çavên keçikê (kızın gözleri)
çavê keçikan (kızların gözü)
çavêd keçikan (kızların gözleri).

TAMLAMANIN ANLAMLARI.

50. İsim tamlamaları, ifade ettikleri anlamlara göre bir takım zümrelere ayrılırlar ki bunlar şunlardır:

1. **ATFI BEYAN** veya **BEDEL** [apposition].

a) İsimle isim arasında:

aa) Açıklayıcı tamlama [izafet-i beyanıye]. Burada tamlayan, tamlananın cinsini, neden yapıldığını, neye benzediğini v.b. gibi hususları bil-

dirir ki Türkçedeki ikinci ve üçüncü nevi isim tamlamasının ifade ettiği anlamı verir:

hespê suwarbûnê (binek atı)
dara sêvê (elma ağacı)
axatiya eşîrê (aşiret ağalığı)
Reisê Beledîyê (Belediye Reisi)
Valîtiya Ruhayê (Urfa Valiliği)
Pıra Batmanê (Batman Köprüsü)

bb) Benzetme gösteren tamlama [izafet-i teşbihîye]. Benzetilenle benzeyenin birbiriyle meydana getirdiği tamlamadır:

şûre zimên (dil kılıcı)
nûre ilmê (ilim nuru)

cc) İstiare gösteren tamlama [izafet-i istiarîye]. Benzetilen bir şeyi, bir isme izafe etmektir:

Ax jî destê mırînê! (Ah ölümün elinden) [Mâlumdur ki ölümün eli olmaz. Burada ölüm önce bir canavara benzetilmiş, sonra onun eli ölüme izafe edilmiştir.]

b) Belirtilen [mevsuf] ile belirtenini, yani sıfatını birleştirir:

ava zelal (berrak su) [Burada belirtilen bir şahıs zamiri de olabilir: **ezê beşxtereş** (ben zavallı), konuşan erildir. **Eza bextereş** (ben zavallı), konuşan dişildir.]

Bu, aslında bir sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlamalarında sıfatlar ilal edilemezler [M. 60].

Zamirler 2, 3. şahıslar ise ve yukarıda gösterilen şekilde kullanılmış-salar belirtilen de ilal edilmeyebilir:

tuya reben / tu reben (sen zavallı)
hûnê reben / hûn reben (siz zavallılar)

Belirtilenin birkaç sıfatı varsa, bunlar birbirleriyle ilal ile bağlanabilir, yani belirtilenin sıfatı, belirteni ikinci belirtene, ikinci belirteni üçüncü belirtene... özel ilalla bağlanır:

keçıka delal (nazlı kız)

keçika delala bejnırav (ince boylu nazlı kız)

2. GENEL OLARAK İYELİK, İHTİSAS [genetiv].

a) Burada tamlananın, tamlayanın mülkü, malı olduğu mânası ifade edilir, ki Türkçedeki birinci nevi isim tamlamasına tekabül eder. Buna mülkiyet tamlaması [izafet-i mülkiye] veya [izafet-i lâmiye] de denir.

b) Bu anlam Kürmanççada tamlanan ile tamlayanın ilalsiz bir araya getirilmesi suretiyle de ifade olunur:

destê mın (benim elim)

bı destê mın ne ket / bı dest mın ne ket (elime düşmedi)

3. DİĞER ANLAMLARI.

Tamlamanın, bu gösterilen türlerinden az çok ayrı anlamlar ifade ettiği de vardır ki bunlar şunlardır:

a) Tamlama iki şahıs ismini birleştirmişse, evlât ile ebeveyn alâkasını gösterir. Tamlanan evlât, tamlayan da ana-babadır. Eğer tamlama ikiden fazla şahıs ismini bağlıyorsa, bu alâka dede ve daha ötelere kadar gider:

Kemalê Seid (Sait oğlu Kemal)

Kemalê Seidê Hemmê (Mehmet oğlu Saidin oğlu Kemal)

Kemalê Seidê Hemmê Hec Şêxo (burada Kemal, Saidin oğlu, Mehmedin torunu ve Hacı Şeyhin de torununun oğlu olmaktadır).

b) Bir şahıs ismi ile bir yer ismi arasındaki tamlama, o şahsın o yere aidiyetini gösterir:

Kemalê Ruhayê (Urfanın Kemali)

c) Bir şahıs ismi ile bir aşiret, millet ismi arasındaki tamlama da o şahsın o aşiret, o millete aidiyetini gösterir:

Kemalê Bêdıl (Badıl'ın Kemali)

d) Bir şahıs ismi ile mensupluk eki, yani -î eki almış [M. 94/a] bir isim arasındaki tamlama ise, o şahsın, ismin karşıladığı şeye mensup olduğunu gösterir:

Melayê Cızîrê (Cizrenin Mollası) - **Melayê Cızîri** (Cizreli Molla)

Ehmedê Xanê (Hanın Ahmedi) - **Ehmedê Xanî** (Hanlı/Hanili Ahmet)

Kemalê Bêdıl (Badıl'ın Kemali) - **Kemalê Badılı / badıllî** (Badıllı Kemal)

KESİK TAMLAMA [izafet-i maktu].

51. Tamlanan ve tamlayanın ilaldan kurtarılmasıyla elde edilen tamlama ki bu ilaldan kurtarmaya tamlamanın kaldırılması [fekk-i izafet] denir ve meydana çıkan takım bileşik bir isim veya sıfattır:

serê gır (tepenin üstü) - **sergır** (tepe üstü)
berê kayê (samanın önü) - **berka** (samanönü)

Her tamlamadan bu türlü bir tamlama elde etmek mümkün değildir. Bunlar daha çok duymaya bağlıdır. Fakat **xudan**, **xwedî**, **xu** (sahip), **ser** (baş), **paş** (arka), **bın** (alt), **ber** (ön) **pêş** (ön), v.b. gibi bazı kelimelerin içinde bulunduğu bu türlü tamlamalar her zaman elde edilebilir:

xwedîyê pêz (davarın sahibi) - **xwedîpez** (davar sahibi)
bînê êrd (yerin altı) - **bînerd** (yeraltı)

İHTAR.- Yine bu neviden, bir kelime hâline gelmiş bazı terkipler vardır ki cüzileri birbirine karışmış gibi olduğundan bunlara karışmış takım [terkip-i mezcî] denilir:

destimêj (abdest), **mêrxas** (çok yiğit, kahraman), **avri** (su artığı)

Bu türlü bileşik isimler çoğullanmalarda, ilallarda bir kelime gibi kabul edilirler:

xwedîpezan (davar sahipleri), **perêt xwedîpez** (davar sahibinin paraları)

İSİM TAKIMININ ÇEKİMİ.

52. Her takım bir isim sayılarak bir isim gibi çekim [tasrif, hâl] ekleriyle çekimlenirler [M. 53...]:

hespê mın (benim atım)
jı hespê mın (benim atımdan)
lı hespê mın (benim atıma)
jı hespê mın ra (benim atıma)...

İSİMLERİN ÇEKİMİ [Declination]

53. İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle mü-

nasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hâllerde bulunurlar. İsimlerin kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girerler. Demek ki ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder. Her münasebet ifadesi için isim bir hâle, bir duruma girer.

Kürmanççada isimler bu münasebetleri bazan sadece mutel olmak ve bazan da ek almak suretiyle ifade ederler.

İşte isimlerin bu suretle mutel olmalarına veya ek almalarına isimlerin çekimi [isimlerin tasrifi, declination] ve bu şekillere de ismin hâlleri [hâlat-ı isim, cas] denir. isimlerin cümlelerdeki vazifelerini iyice kavramak için onların hâllerini, çekimlerini iyice bilmek icap eder.

54. Kürmanççada isimlerin hâllerini gösteren çekim ek veya şekilleri müteaddittir. Yalnız, -i ve -e hâlleri için hususî bir ek olmayıp bu hâller fiillerin mahiyetine göre tâyin olunmaktadır.

Önce şuna işaret edelim ki her isim çekim sırasında evveleminde genel ilalla ilal edilir. Şahıs zamirleri ile işaret zamirlerinin hiç bir surette ilal edilmeyecekleri hâtırlanmalıdır [M. 42/2, 100/4, 101/4].

İSMİN HALLERİ

55. İsimlerin, ifade ettikleri münasebetlere göre şu hâlleri vardır:

1. YALIN HAL (mücerret hâl, casus rectus).

Çekimlenmemiş, yani çekim için ilal edilmemiş veya çekim eklerinden birini almamış olan isim yalın hâldedir. Bu hâl, ismin karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiç bir münasebet ifade etmeyen hâldir. Demek ki isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal tekillik-çoğulluk şekilleri yalın hâldedir. Örneğin: **kevır** (taş), **av** (su) isimleri tekil yalın hâlde, **kevıran** (taşlar), **avan** (sular) çoğul yalın hâlde ve bunun gibi meselâ **mın nan xwar** (ben ekmek yedim) cümlesinde **nan** (ekmek) kelimesi de tekil yalın hâldedir. Görülüyor ki yalın hâlin özel bir şekli yoktur.

2. -İ HÂLİ [yapma hâli, mefulünbih, accysativ] ve -E HÂLİ [yaklaş-

ma hâli, mefulünileyh, dativ).

a) Kelime guruplarında ve cümlede fiilin doğrudan doğruya tesir ettiği isimler -i hâlinde, fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade eden isimler de -e hâlinde bulunurlar.

Karşıladığı hareket doğrudan doğruya bir isme tesir eden fiiller geçişli fiiller [müteaddi fiiller]'dir. Şu halde -i hâli, ismi, kendisine tesir eden geçişli bir fiile bağlayan hâldir. -E hâlinde ise, fiilin istikameti gösterilir. Ve yaklaşma ifade edilir.

b) Kürmanççada -i ve -e hâllerinin ekleri yoktur. Mutel hâlde olan her isim, hem -i ve hem de -e hâlini ifade eder. Fakat ismin cümledeki yeri, daha doğrusu fiilden önce veya sonra bulunuşu ile bu iki hâl ayrı ayrı ifade olunur. Bu mevzuda ismin yerini ve dolayısıyla -i ve -e hâllerini fiilin mahiyeti tayin eder. Bu sebeple şimdi fiillerin bu yönlerine bakalım.

c) Kürmanççada geçişli fiiller nesne [M. 229] almaları bakımından ikiye ayrılır:

aa) Yalnız ismin -i hâlinde nesne alabilen geçişli fiiller Meselâ:

alastın (yalamak)
barandın (yağdırmak)
baraştın (kızartmak)
bırrın (kesmek)
dızzın (çalmak)
dın/ditın (görmek)
dotın (sağmak)
durun (dikmek)
fırrandın (uçurmak)
geryan (aramak, gezmek)
gerrandın (gezdirmek)
gırtın (tutmak)
guhartin (değiştirmek)
hêran (öğütmek)
histiran (yoğurmak)
xıstın (düşürmek)
xwarın (yemek)
xwendın (okumak)

bihistin (işitmek)
cûyın (çiğnemek)
çıkandın («pınar» kurutmak)
çırrandın (yırtmak)
kırrın (satın almak)
liskandın (oynatmak)
mırandın (öldürmek)
nıvısandın (yazdırmak)
pelaxtın (ezmek)
pırsın (sormak)
payın (beklemek)
pıvan (ölçmek)
rûçıkandın (yolmak)
rıjandın (dökmek)
ristın (eğirmek)
sotın (yakmak)
şewitandın (yakmak, yandırmak)
şuştın (yıkamak)
weşandın (silmek)

jimartın (saymak)
ıstandın (almak)
gelaştın (yarmak)...

zayın (doğmak, doğurmak)
kırın (yapmak, etmek, kılmak)

bb) İsmın hem -i ve hem de -e hâlinde nesne alabilen fiiller. Meselâ:

avıtın (atmak)
anîn (getirmek)
bırın (götürmek)
buhurandın (geçirmek)
cıvandın (toplatmak)
çandın (ekmek)
çıkandın (saplamak)
dayın (vermek)
fırotın (satmak)
gotın (söylemek)
guvaştın (sıkamak)
gihandın (eriştirmek)
gerrandın (sarmak)...

gırtın (örtmek)
hiştın (bırakmak)
xıstın (sokmak)
kışandın (çekmek)
kırın (komak, sokmak)
kuttan (sokmak, çakmak)
meşandın (yürütmek)
pêçandın (sardırmak)
pıçıkandın (tırmandırmak)
sıpartın (dayamak)
şandın (göndermek)
weşandın (savurmak)

İHTAR.- Kürmanççada geçişsiz fiiller nesne alamazlar. Bunlarda yüklemi tamamlayan tümleç bahis mevzu olabilir [M. 222]. geçişsiz fiillerde ismin -e hâlinde bulunan tümleçleri kendilerinden sonra gelirler. Örneğin: **çûyın** (gitmek) fiili geçişsiz olduğundan -e hâlli tümleci kendisinden sonra gelir: **Ez çûm mal** (ben eve gittim)

d) bunlara işaret ettikten sonra mevzuumuza dönelim.

aa) Basit/asıl fiillerde:

1- Yalnız -i hâlli nesne alabilen geçişli fiillerde, nesne olan isim genel illalla mutel olarak kendilerinden önce gelir. Bu şekilde, fiilden önce gelen nesnelere -i hâlinde dirler. Eğer nesne mutel olmazsa o vakit yalın hâlde demektir:

nan cûyın (ekmek çiğnemek) - **nên cûyın** (ekmeği çiğnemek)
hesp kırrîn (at satın almak) - **hêsp kırrîn** (atı satın almak)
Mın dar şıkand (ben ağaç kırdım) - **Mın dêr şıkand** (ben ağacı kırdım)

2- Hem -i ve hem de -e hâlli nesne alabilen fiillerde mutel olan isim fiilden önce ise, -i hâlinde, fiilden sonra ise -e hâlinde dir. Diğer bir ifa-

deyle, -i ve -e hâlli nesne alabilen fiillerde -i hâlli nesne [isim] fiilden önce, -e hâlli nesne de fiilden sonra gelir. Bu türlü fiillerde ilaldan mücerret olan nesne fiilden sonra aslâ gelemmez, fakat fiilden önce gelebilir ve bu taktirde de yalnız hâlde demektir:

Mın nan da (Ben ekmek verdim)
Mın nân da (Ben ekmeği verdim)
Mın da nân (Ben ekmeğe verdim)
Mın da nan olamaz.

3- Geçişsiz fiillerde, ki bunların nesne almaları mevzubahis değildir, ancak tümleçler fiilden sonra gelir. Binaaneleyh geçişsiz fiillerin tümleçleri kendilerinden sonra gelir, fakat kendilerinden önce gelemmez. Kendilerinden sonra gelen tümleçler ancak -e hâlinde bulunabilir. Demek oluyor ki geçişsiz fiillerden sonra gelen isimler [tümleçler] -e hâlinde bulunurlar ve muteldirler. Mutel olmayan bir isim, geçişsiz fiillerden sonra gelemmez:

Ez çûm bajêr (ben şehre gittim)
Ez çûm bajar veya **Ez bajar çûm** veya **Ez bajêr çûm** olamaz.

4- Nesne birden fazla ise, önce -i hâlli ve sonra da -e hâlli nesne gelir:

Mın dêr anî gund (Ben ağacı köye getirdim) gibi.

bb) Bileşik fiillerde:

Bileşik ve çift ön-edatlı bileşik fiillerin bu yönleri kendi bahislerinde ele alınacaktır [M. 146/b, 147/9].

HULASA:

Yalnız -i hâlli nesne alabilen fiillerde:

Şahıs zamiri + mutel nesne + fiil: **Mın nân xvar** (Ben ekmeği yedim)

Hem -i ve hem de -e hâlli nesne alabilen fiillerde:

Şahıs zamiri + fiil + mutel nesne [-e hâli]: **Mın da Fatê** (Ben Fatmaya verdim)

Şahıs zamiri + mutel nesne + fiil [-i hâli]: **Mın nân da** (ben ekmeği verdim)

Geçişsiz fiillerde:

Şahıs zamiri + fiil + mutel isim [tümleç]: **Ez çûm bêxçe** (Ben bahçe-ye gittim) [M. 230]

e) Bunun dışında -e hâli **jı~...~ra** ekleriyle de yapılabilirse de buradaki anlam daha ziyade «için hâli»'dir:

B'ine jı man ra (Bana getir, fakat daha ziyade: benim için getir)
Jı Xecê raye (Haticeyedir / Hatice içindir)

f) Sayı sıfatlarında ve sayı takımlarında [M. 70] -e hâli için ekseriya **bı~...~** kullanılır. Yalnız, tabiatıyla buradaki isim genel ilalla değil sayı ilaliyle [M. 72] ilal edilir:

Bı çend zêrane? (Kaç altınadır?)
Bı bîst zêrane (Yirmi altınadır)

3. -E TARAF HALİ.

Burada cihet anlamı vardır. İsim [tümleç], kendisine tevcih olunan taraftır. Bu hâlin eki müteaddittir:

bı~...~ da ile: **bı Ruhayê da** (Urfaya taraf)
berve ..ile: **Berve bajêr herre** (Şehre taraf git)
berbî / berbı / berbe ile: **Berbe peyyê çû** (Adama taraf gitti)

4. İÇİNE HALİ.

bı~...~ da ile: **Bı erdê da çû** (Yere, yerin içine gitti)
bı~...~ ve/va ile: **Bı diwêr ve kutta** (Duvara, duvarın içine çaktı) .
dı~...~ va/ve ile: **Dı qullê ve çû** (Delige, deliğin içine gitti)
dı~...~ da/de ile: **Dı roda çû** (Nehre gitti, suya aktı, boğuldu)

İHTAR.- **Pêda, pêve, têda** ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu haldedir.

5.- DE HALİ [bulunma hâli, nef'ulünfih, locativ].

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendi içindé cereyan ettiğini ifade etmek için isim -de hâlinde bulunur.

Fiilin cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden bu

-de hâlinin ekleri müteaddittir:

dı ~ ...: **dı** Diyarbekrê (Diyarbakırda)

dı ~ ... ~ da: **dı bajêr da** (şehirde)

lı ~ ...: Bu daha ziyade yer isimlerinde kullanılır ve aslında -e hâli ekidir: **Lı bajêr rûne** (Şehirde otur). Aslında: (Şehire otur)

Lê, têda ön-edatlı fiillerin nesnelere -de hâlinindedir.

İHTAR.- Bazan **sal** (sene) isminin mutel şekli -de hâli yerine eksiz olarak kullanılır: **salê çar caran** (senede dört defa) [**sal**, dişildir].

6. -DEN HALİ. [uzaklaşma hâli, mefulümminh veya anh, ablativ].

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını ifade etmek için isim bu hâlde bulunur.

Bir ismi bu hâle sokmak için **jı ~** eki kullanılır:

jı Iraqê (Iraktan), **jı mın** (benden), **jı bajêr** (şehirden)

jê, jêda ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâldedir.

Bazan **jı ~ ... ~ da** ekleri de kullanılır, fakat bu pek uygun değildir.

7. İÇİNDEN HÂLİ.

İsim, kendisinden, içinden geçilen veya içinden gidilen, tâkip hattı ve geçilen yerdir. Bu hâlin ekleri **dı ~ ... ~ ve/va** ve **dı ~ ... ~ ra**'dır:

dı diwêr ve (duvardan, duvarın içinden geçerekten)

Ez dı Ruhayê ra çûm (Ben Urfadan, Urfanın içinden geçerekten gittim)

Dı rê ra bı meş (Yoldan, yolun içinden yürü)

Têra ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâldedir.

8. -DEN TARAF HALİ.

Bu hâlin ekleri şunlardır:

bı ~ ... ~ va/ve: **Bı mın va t'êye xuyane** (Benden taraf görünmektedir)

jı ~ ... ~ va/ve: **Jı jêr va dı hat** (Aşağıdan taraf geliyordu)

9. BİRLİK-BERABERLİK HÂLİ.

Bu hâl Türkçede «ile» ile yapılan hâle tekabül eder. Ekleri şunlardır:

bı~... ~ ra: bı hespê ra (atla, at ile birlikte)
gel .., dıgel ..: Gel/dıgel wî herre (onunla git)
Pêra ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere bu hâldedir.

10. VASITA HALİ.

Kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendisi ile, kendi vasıtasıyla yapıldığını göstermek için isim bu hâlde bulunur.

Kürmanççada bu hâlin eki **br ~'**dir. Kürmanççada bu hâlin ifade ettiği mâna, Türkçedeki «ile hâli»'ndekinden farklıdır:

Bı ço lê xıst (Değenek ile, değenek vasıtasıyla vurdu)

II. İÇİN HALİ [liecele hâli].

İsmin evveline «için» mânasına gelen **bo, jı bo, bon, jı bon, lı bo, lı bon, seb** gibi edatların doğrudan doğruya veya tamlama şeklinde getirilmesiyle olur:

bo mın/bona mın/bon mın/jı bo mın ... (benim için)

Bu hâlin esas eki **jı~... ~ra'**dir. Bu, -e hâli için de kullanılır:

jı mın ra (benim için/bana)

12. -NİN HALİ [ilgi hâli, müzafünileyh, genitiv].

Bir isim tâbi olduğu başka bir isme -nin hâli ile bağlanır. Bunun özel bir şekli yoktur. Yalnız, isim tamlaması bahsinde [M. 44] bu anlamın nasıl ifade edildiği görüldüğünden burada şu kadarına işaret edelim:

Bir isim tamlamasında tamlanan hasfedilmekle beraber ilal ekleri ipka kılınırsa bu anlam ifade edilmiş olunur. Bu taktirde ilal eklerinin telâffuzundaki ahengi temin için yardımcı sesinden istifade edilir. Demek oluyor ki kısa bir ifadeyle bu hâlin ekleri **eril, dişil, çoğul** olmaları-na göre sıra ile **ê/yê;a/ya;yêd,yêt,yên'**dir:

hespê mın (benim atım)

ê mın/yê mın (benim)

a gund/ya gund (köyün)

êd Gulçin/yêd Gulçin (Gülçinin)...

İHTAR (1).- Şahıs zamirlerinden yalnız geçişli olanların iyelik eklerini aldığı unutulmamalı: **yê ez** denemez, **yê mın** (benim) denir, **ya wî** (onun) [M. 100/5, 102/5].

İHTAR (2).- İyelik hâli, aynı zamanda aitlik hâli mânasını da verir: **yê mın** (benim/benimki) gibi.

13. ÜNLEM HALİ [nida hâli, vocativ].

a) Hitapta.

aa) Dinleyen [muhatap] tekil eril ise: İsmiñ eweline **lo~ ünlem** edatı, sonuna da **-o ünlem** eki getirilir: **Lo Hesso** (Ey Hasan! Bire Hasan)

bb) Muhatap tekil dişil ise: **lê~... -ê: Lê Xecê** (ey Hatice!).

cc) Muhatap çoğul ise:

1- İsmiñ sonuna **-no** getirilir: **çêleno** (ey çocuklar!).

2- İsimlerden önce ve isim tamlaması şeklinde **gel** edatı getirilir, isimler de herhâlde çoğul hâlde bulunurlar. Topluluk isimleri tekil de olabilirler. Hitapta, çokluk bakımından, mübalâğa için **-êd, -êt, -ên** çoğul ilal ekleri kullanılır:

Gellê peyyan! (Ey adamlar!).

Gellê cıvâtê! (Ey cemaat!).

Gellêd peyyan! (Ey adamlar!).

dd) **gello, gıdı** tekil hâllerde, **gellono, gıdıno** da çoğul hâllerde ve fakat hepsi müstakilen kullanılır. Şu kadar ki **gellê gıdıyân**'da **gıdı** nida edatı olmayıp isimdir, **gellê** (sürü) de isimdir. Asıl anlamı: **Gidiller sürüsü**.

İHTAR.- **Lo** ve **Lê** müstakil olarak da kullanılırlar: **Lo were vır** (Ey buraya gel!), **De lê bı meş** (haydi yürü!) gibi. Bunun gibi **-o** ve **-ê**'ler de yalnız kullanılırlar: **Bekko** (Ey Bekir!), **Zinê** (Ey Zeynep!).

b) Bedduâlarda.

Bilhassa geniş zaman kiplerinin tekil üçüncü şahıslarının sonuna, muhatap tekil eril ise, **-o**, tekil dişil ise, **-ê** ve iki cinsin çoğulunda da **-no** ekleri kullanılır:

têda hatın (anî ölümü intaç eden bir hastalığa tutulmak, nüzul indirmek)
têda hato (nüzul indiresi)
qurçumîyo (bükülesi) [eril]
qurçumîye (bükülesi) [dişil]
qurçumîno (bükülesiler) [çoğul]

KÜÇÜLTME İSİMLERİ

[İsm-i tasğir]

56. Bir varlığın küçük olduğu anlatılmak istenince ismin evveline **bı-çûk**, **pıçûk** (küçük), **hûr** (ufak) v.b. sıfatlar, sıfat tamlaması [M. 60] şeklinde getirilir:

girê hûr (ufak tepe), **gundê bıçûk** (küçük köy)

Fakat çok defa bu sıfatların anlamları bir ek ile de ifade edilebilir. Kürmanççada bunun için iki tane ek vardır. Bunlar **-ık** ve **-ing/ng** ekleridir.

1. **-ık**: Her ismin sonuna ilave olunabilir:

keç (kız) - **keçık** (kızcağız, kızcık)

mêr (erkek, adam) - **mêrık** (adamcık, adamcağız)

dar (ağaç) - **darık** (ağaçcık, çöp)

2. **-ing/ng**: Bu ek bilhassa tamlanan olan isimlerde kullanılır:

xweh (kız kardeş) - **xweyînga mın/xwenga mın** (bacıcağızım)

İHTAR (1).- İsimlerin sonunda olacak değişiklikler için [M. 9/2, 34]'e bakınız.

İHTAR (2).- Küçültme isimleri yerine göre sevgi, acıma veya tahriki ifade eder.

ŞAHIS İSİMLERİNİN KISALTILMASI

56. Kürmanççada şahıs adları genel olarak tek heceye irca edilir. Bu tek hece, esas ismin ya ilk hecesidir veya bazan da diğer bir hecesidir. Örneğin: Fatma -**Fat**, Hatice -**Xec**, Elif -**El**, Hasan, -**Hes**, Kâmil, -**Kam**, Bekir -**Bek**, Abdurrahman -**Avd**, Zeynep, -**Zin**, Mehmet -**Mem/Hem**, Ömer -**Om**, Mustafa -**Mist/Miç/Mıs** v.b.

Tek heceye irca edilen şahıs adları ya oldukları gibi veya hitapta da olduğu gibi, erillerde -o ve dişillerde -ê ekleriyle birlikte telâffuz olunurlar. Fakat tamlamalarda bu eklerin kalktığı da olur:

Hes/Hesso (Hasan) - **Hessê Elê** (Elifin oğlu Hasan)

Bek/Bekko (Bekir) - **Bekkoyê Hemmo** (Bekir ibni Mehmet/ Mehmet oğlu Bekir)...

Mem/Hem/Memo/Hemmo (Mehmet)

Hus/Husso (Hüseyin) - **Hussê Hemmo/Hussoyê Hemmo** (Mehmet oğlu Hüseyin)

Diğer bazı isimlerin kısaltılmış şekilleri:

Eyş (Ayşe)

Cem (Cemile)

Zel/Zelê (Züleyha)

Boz/Bozo (Bozan)

Em/Emê (Emine)

İm (Ümmühan)

Sud/Sudê (Sıdika)

Nec/Necê (Naciye)

Mıh/Mıho (Mahyettin)

Cef/Cefo (Cafer)

Xel/Xello (Halil)

Ahm/Ahmo (Ahmet)

Xan/Xanê (Hanım)

Xêri (Hayriye)

Bengzo (Beyazıt)

Sıl/Sılo (Süleyman)...

İHTAR.- Gerek bu kısaltma hâlinde ve gerekse hitaplarda bazan -o ve -ê ekleri cinsiyet fark edilmeksizin de kullanılmakta ise, bu genel kullarlara aslâ uymamaktadır. Örneğin: **Xecê** yerine **Xeco** veya **Hemmo** yerine **Hemmê**'nin kullanılması gibi.

Dördüncü Bölüm

SIFAT [Adjectivum]

57. Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridirler. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir. İsimler nesnelerin adları, sıfatlar ise nesnelerin değil, vasıflarının adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o taktirde sıfat nesnenin ismi olur. Örneğin **kesk** (yeşil) otun, yaprağın bir vasfının adıdır. Yani otun, yaprağın sıfatıdır. Fakat tek başına bir rengin asıl ismidir. Demek ki sıfatlar asıl isimleri başka olan nesnelerin vasfını belirttikleri zaman sıfat, tek vasıftan ibaret olan nesneleri karşıladıkları zaman isimdirler. Şu hâlde sıfatlar tek başlarına vasıf ve belirtme isimlerinden başka bir şey değildirler. Bu isimler, bu vasıf ve belirtme isimleri başka isimlerle birlikte kullanılıp onların bir vasfını veya belirtisini, hususiyetini ifade ettikleri zaman sıfat olurlar, sıfat ismini alırlar.

58. Sıfatlar birlikte kullanıldıkları isimleri, daha doğrusu isimlerin karşıladıkları varlıkları iki şekilde vasıflandırır, onların ya iç vasıflarını veya dış vasıflarını belirtirler. Varlığın iç vasıfları kendi bünyesinde olan vasıfları, dış vasıfları ise kendi bünyesine yapışık olmayan, kendi bünyesi dışındaki durum ile ilgili bulunan vasıflardır. Varlığın kendi vasıflarını ifade eden sıfatlara vasıflandırma sıfatları [sıfat-ı vasfiye], varlığın dış vasıflarını ifade eden sıfatlara ise belirtme sıfatları [sıfat-ı tâyiniye] adı verilir.

Birinciler varlıkların vasıflarını, ikinciler ise varlıkların yerlerini, sayılarını ve diğer dış durumlarını bildiren sıfatlardır.

Biz burada sıfatları iki yönden, vazifeleri ve yapıları yönünden ele alarak inceleyeceğiz.

VAZİFELERİ BAKIMINDAN SIFATLAR

Sıfatlar vazifeleri bakımından ikiye ayrılırlar: 1) Vasıflandırma sıfat-

ları, 2) Belirtme sıfatları.

A. VASIFLANDIRMA SIFATLARI

59. Vasıflandırma sıfatları hakkında yukarıda M. 57'de verilen izahtan başka bir şey söylemeye lüzum yok. Bunlar dilde aslen mevcut olup işitilmekle [semaen] öğrenilirler:

gewr (gri/boz), **reş** (siyah), **kesk** (yeşil), **hûr** (ufak), **gır** (iri).
cûne (haki), **dırêj** (uzun), **tenik** (yufka), **kun** (kısa), **xurt** (yiğit)...

SIFAT TAMLAMASI

[Terkib-i vasfî]

60. Sıfatın vasıflandırdığı nesneye belirtilen [mevzuf], sıfatla belirtilenin teşkil ettiği guruba da sıfat tamlaması [terkib-i vasfî, terkib-i tavsîfî] ve bunların birbirine izafe edilmesine de sıfat tamlaması [izafet-i vasfiye] denir.

Kürmanççada belirtilen sıfattan önce gelir. Belirtilen özel ilalla [M. 42] ilal edilir. Sıfat ise ilal edilmez, ilaldan mücerret olarak kalır. Sıfatın ilali yoktur. Demek ki sıfat muil, belirtilen de muteldir. Belirtilen muil olmadığından sıfat mutel olmaz.

Sıfatın belirtileni kaldırılmış [mahzûf] ve sıfatın kendisi belirtilenin yerinde kullanırsa o zaman sıfat ilal edilir. İlali da tamlayanın ilali gibi genel ilaldir: **dara kesk** (yeşil ağaç) - **dara keskê** (yeşilin ağacı).

61. Belirten veya tamlayan müteaddit ise yalnız son belirten, tamlayan ilal edilir. Bazan diğer tamlayan, belirtenler de ilal edilirler:

deriya mal û mektebê veya **deriya malê û mektebê** (ev ve mektebin kapısı)

Birincide yalnız son belirten, tamlayan, **mekteb** ikincide de **hem mekteb** ve hem de **mal** kelimeleri, belirten, tamlayanlar ilal edilmişlerdir.

Eğer belirten, tamlayanlar sıfat iseler o zaman hepsi ilalden mücerret olarak bulunurlar.

deriya mezzın û reş (büyük ve siyah kapı)

62. Belirtilen veya tamlanan bir sıfat takımı ise, takımın sıfatı özel ilalla ilal edilir. Ve bu ilalin muili ikinci sıfattır:

kıtêba reş (siyah kitab) [bir sıfat tamlamasıdır]
kıtêba reşa mezzın (büyük siyah kitap)

Görülüyor ki sıfat tamlaması bu defa **mezzın** (büyük) sıfatının belirtildiği olmuş ve tamlamanın sıfatı olan **reş** de özel ilalla ilal edilerek, tekil dişil olduğundan **reşa** olmuştur. Birinci sıfat tamlamasının, **kıtêba reş**'in müli ikinci sıfat, yani **mezzın**'dır. [Ayrıca b. M. 47]

SIFAT TAMLAMASINDA TESELSÜL.

63. Zincirleme tamlamada olduğu gibidir. Yalnız belirtenin, sıfatın ilali olmadığından burada genel ilaldan kurtarılıp yeniden özel ilala çevirme diye bir şey yoktur. Sıfat tamlamasının sıfatı doğrudan doğruya özel ilalla ilal edilir, o kadar:

hespa mezzın (büyük at)

hespa mezzına bezza (büyük çok koşucu at)

Burada **hespa mezzın** sıfat tamlaması **bezza** sıfatının, belirteninin belirtildiği olmuştur:

hefsarê hespa mezzın (büyük atın başlığı)

Burada **hespa mezzın** sıfat tamlaması, **hefsarê** sıfatının, belirtildiğinin belirtildiği olmuştur.

İHTAR.- Sıfat tamlaması altı ilali tecavüz etmemelidir:

telayê işkê dara mezzına tûyê reşa Axızxanê (Ağzhanın büyük dut ağacının kuru dalı)

BELİRTİLEN VE BELİRTENİN ÇOĞULLANMASI

64. 1. Belirtilenin çoğullanması aynen tamlananın çoğullanması gibidir [M. 42/d]. Yalnız bazan belirtilen **-an** ve **-a** mutlak çoğulluk eklerini aldıktan sonra çoğul tamlama ekini alır:

çavê reş (siyah göz)

çavêd reş/çavêt reş/çavên reş (siyah gözler)

çavan/çava (gözler)

çavne reş (siyah gözler)

çavnî reş (siyah gözler)

çavanêd reş (siyah gözler)

2. Belirtilenin çoğullanması olmaz. Yani sıfat tamlamalarında sıfatlar

çoğullanamazlar. Çoğullandıkları taktirde sıfatlıktan çıkıp bir isimmiş gibi tamlayan olurlar. Sıfatlar tamlama dışında çoğullanabilir:

çavê reş (siyah göz)
çavê reşan (siyahların gözü)

Eğer sıfat belirtilenin yerinde kullanılmışsa, her zaman çoğullanabilir:

nanê çıkkosan (cimrilerin ekmeği)
şûrê mêran (yiğitlerin kılıcı)

BELİRTEN ve SIFAT TAMLAMASININ ÇEKİMİ.

65. Sıfatların yalnız başlarına çekimleri yoktur. Fakat isim yerine kullanıldıklarında çekimlenebilirler. Sıfat tamlaması, isim tamlaması gibi, yani bir isim gibi çekimlenebilir:

mezzın (büyük)
jı mezzınan (büyüklerden)
Diyarbakra mezzın (büyük Diyarbakır)
Jı Diyarbakra mezzın (büyük Diyarbakırdan)
jı Diyarbakra mezzın ra (büyük Diyarbakır için)...

KARŞILAŞTIRMA [Nisbet-Mukayese]

66. 1. EŞİTLİK [musavat].

Eşitlik için **qand**, **qas** (kadar) kelimeleri özel ilalla ilal edilerek isim v.b. kelimelerden önce getirilir:

qandê mın (benim kadar)
qasê girekî (bir tepe kadar)

2. ÜSTÜNLÜK [comparativ].

Üstünlük teşkili için sıfattan önce **hîn** (daha), en-üstünlük [süperlativ] için de **hîn** yerine **tewî**, **tewrî** zarfları kullanılır:

yê bîçûk (küçük, küçük olan)
yê hîn bîçûk (daha küçük olan)
yê tewî/yê tewrî bîçûk (en küçük olan)

Cümle içinde, aralarında karşılaştırma yapılan iki mefhum birbirinden,

- a) Birinci derecede **jı~** ile ayrılıp kıyaslanana bir **-tır** eklenir;
- b) İkinci derecede **jı~** ile ayrılıp kıyaslanandan önce **hîn** (daha) ve
- c) Üçüncü derecede gene **jı~** ile ayrıldıktan sonra kıyaslanandan önce **tewî**, **tewrî** zarfları kullanılır:

Mem jı Tacdîn bıçûktire (Mehmet Tacettinden küçüktür)

Mem jı Tacdîn hîn bıçûktire (Mehmet Tacettinden daha küçüktür)

Mem jı Tacdîn tewî/tewrî bıçûktire (Mehmet T.'den çok küçüktür)

yê jı Çeko bıçûktır (Çekodan küçük olan)

yê jı Çeko hîn bıçûktır (Çekodan daha küçük olan)

yê jı çeko tewî bıçûktır (Çekodan en küçük olan)

En-üstünlükte sıfat **-tır** eki aldıktan sonra belirtilene özel ilalla bağlanır:

Rustemê Zalê Kurd, mærtirê mêran bû (Kürt Zaloglu Rüstem, yiğitlerin yiğitiydi)

Kurmanç jı Zazan hîn pırtırın (Kürmançlar Zazalardan daha çokturlar)

Xwedê çêtirê padişane (Allah padişahların en iyisidir, daha iyisidir)

En-üstünlük göstermek için üstünlük şeklinden önce **jı gışkan**, **jı hemî**, **jı hemîyan/jı hemyan**, **jı gî**, **jı gış/gışk** (hepsinden) ...gibi kelimeler kullanılmaktadır:

Va hespa jı hemyan bezzatire (Bu at hepsinden daha koşucudur)

3. MÜBALAĞA.

Mübalğa için şu zarflar kullanılır: **pır**, **zaf/zehf** (çok), **gellek** (bir hayli, birçok), **xurt**, **rınd**, **bêhûde** (pek fazla, çok iyi)...:

Selahaddinê Eyyûbi bêhûde mêrxas bû (Selâhattin-i Eyyubî fazlasıyla kahramandı).

B. BELİRTME SIFATLARI.

67. Belirtme sıfatları nesnelere belirten sıfatlardır. Nesneyi birkaç yönden belirtmek mümkündür. Nesnenin ya sayısı gösterilir, ya yeri işaret edilir, ya nesne soru şeklinde belirtilir veya nesne belirsiz şekilde ifade edilir. İşte belirtme sıfatları bu şekillerine göre dörde, dört büyük çeşide ayrılırlar.

I. SAYI SIFATLARI

68. Sayı sıfatları nesnelere, sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına sayı isimleridirler. Sayı sıfatları [esma-ı adât] nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak veya bölük bölük, ya parça parça hâlinde veya topluluk şeklinde belirtirler. Bu fonksiyonlarına göre asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, topluluk sayı sıfatları olmak üzere beşe ayrılırlar.

a) Asıl sayı sıfatları [ism-i adet].

69. Bunlar nesnelere sayısını gösteren sıfatlardır. Bunlar asıl sayı sıfatları, dolayısıyla asıl sayı isimleridir. Diğer sayı sıfatları, sayı isimleri bunlardan yapılmıştır. Bu sayı isimleri ya tek kelime hâlinde, ya sıfat tamlaması veya sıfat takımı olarak kelime gurupları hâlinde bulunurlar.

aa) Kelime hâlinde olanlar:

adet

0 - sıfır/nin/tüne	15 - panzde/pazde
1 - yek	16- şanzde/şazde
2 - du/do/duddu/daddo/dıddo	17- hıvde/hıfde
3 - sê/se/sissê/sisse	18- hıjde/hışde
4 - çar	19- nozde
5 - pênc/pênc	20- bîst
6 - şeş	30- sî/sı/sih/sıh
7 - heft	40- çel/çıl
8 - heşt	50- pence/penci
9 - neh	60- şeşt
10 - deh	70- heltê/hefti
11 - yanzde/yazde	80- heştê/heştî
12 - danzde/dazde	90- nod/not
13 - sêzde	100- sed/set
14 - çarde	1000- hezar.

bb) Kelime gurubu hâlinde olanlar:

Tek kelime hâlinde olmayıp, kelime gurubu şeklinde bulunan sayı sıfatları ise, ya deh û yek (on bir), deh û duddu (on iki), bîst û pênc (yirmi beş), bîst û şeş (yirmialtı) v.b. şeklinde sayı gurubu veya du sed (iki yüz), pênc sed (beşyüz), deh hezar (on bin) v.b. şeklinde sıfat tamlaması

olan sayı isimleridir. Bunlar da iki şekilde olur:

1- Aralarında doğrudan doğruya birleşenler:
çar sed (dört yüz), **şış hezar** (altı bin)...

Bunlarda şu özellikler vardır:

a- **Duddu/duddo/dıddo** (iki), **sıssê/sisse** (üç) sayı sıfatlarının saydıkları nesne [mâdut] mevcut olduğu veya başka bir sayı sıfatından önce geldikleri vakit **du/do** ve **sê/se** şekilleri kullanılır:

du hesp (iki at) denir, fakat **duddu hesp** denemez.
du hezar (iki bin) denir, fakat **duddu hezar** denemez.
sê sêv (üç elma) denir, fakat **sıssê sêv** denemez.
sê sed (üç yüz) denir, fakat **sıssê sed** denemez.

b- **Du sed** (iki yüz)'den **neh sed** (dokuz yüz)'e kadar olan guruplarda **sed** (yüz) sayı sıfatı **sıd** şeklinde de kullanılır:

du sed/du sıd (iki yüz)
sê sed/sê sıd (üç yüz)
çar sed/çar sıd (dört yüz)
pênc sed/pênc sıd (beş yüz)...

c- Aynı şekilde **hezar** (bin) sayı sıfatı da **hızar** şeklinde de kullanılır:

du hızar (iki bin)
sê hızar (üç bin)
çar hızar (dört bin)
pênc hızar (beş bin)
şış hızar (altı bin)

2- Bunların dışında sayı sıfatları bir terkip hâlinde birleşir. Şöyle ki:

Sayı sıfatlarının terkihi, büyük küçüğe tekaddüm etmek suretiyle, yani rakamlar söylenirken daima büyükten başlanır. Evvelâ binler, sonra yüzler, sonra onlar ve sonra da birler gelir. Ve bunlar kendi aralarında **û** (ve, ile) bağlama edatiyle birbirlerine bağlanırlar [M. 211/a]:

11 - **deh û yek** (ok: dehû yek)
12 - **deh û duddu**
13 - **deh û sıssê/deh û sê**

- 112 - sed û danzde/sed û deh û duddu
 120 - sed û bîst
 121 - sed û bîst û yek
 122 - sed û bîst û duddu
 140 - sed û çel
 149 - sed û çel û neh [ok: sedû çellû neh]
 200 - du sed/du sîd
 201 - du sed û yek
 202 - du sed û duddu
 210 - du sed û deh
 212 - du sed û danzde/du sed û deh û duddu
 1056 - hezar û pence û şeş
 1964 - hezar û neh sed û şeşt û çar
 26749 - bîst û şeş hezar û heft sed û çel û neh
 234671 - du sed û sî û çar hazar û şeş sed û hefte û yek...

SAYI TAMLAMASI [Terkib-i tâdadî].

70. Eşya sayılırken sayı sıfatları önce ve sayılan [mâdut] ise ilaldan mücerret olarak sonra gelir:

pence hesp (beş at), **deh dar** (on ağaç), **bîst û yek peyya** (21 adam)

Sayı sıfatından sonra gelen isim yalın hâlde ise tekil, çekimli hâlde ise çoğul olarak bulunur:

Mın çar nan anî (Ben dört ekmek getirdim).

Mın jî çar nanan nanek ne dî (Ben dört ekmekten bir ekmek görmedim)

Bazan sayılan ile sayı sıfatları arasına sayma kelimesi olarak **serî** (baş), **heb** (tane), **eded** (tane, adet), **qat/tebek** (kat, tabaka), **dest** (el), **destî** (demet), **max** (oda), **tene** (tane), **fer** (tek), **zo** (çift), **neqıl** (dönüm, nakla), **ta** (tel, kat) v.b. kelimeler bulunur:

du heb peyya (iki tane adam, iki adam)

du fer ga (iki tek öküz)

çar destî gennım (dört deste buğday)...

Yek (bir) sayı sıfatı nadiren sayı tamlamasına girer. Genel olarak birlik şekli [M. 37] kullanılır:

yek kîtêb yerine **kîtêbek** (bir kitap)

Sed (yüz) ve **hezar** (bin) sayı sıfatlarının yanına bazan pekiştirmek için **yek** (bir) sayı sıfatı gelir:

du hezar û yek sed (iki bin yüz)
hezar û yek sed û çar (bin yüz dört)...

Sayı sıfatlarının tasrihi için kendilerine, bir -e veya -ê ilâve olunduktan sonra **tenê** (yalnız) kelimesi kullanılır:

Çare tenê b'ine (yalnız dört tane getir)
Pêncê tenê anî (yalnız beş tane getirdi)...

Misal göstermede **çar** (defa) kelimesi, misli gösterilmek istenenin evline isim tamlaması şeklinde getirilir:

Ew çar carê teye (O senin dört mislidir)
Çar carê malê mın heyve (Malımın dört misli vardır)...

b) Sıra sayı sıfatları [rütbî sayı sıfatları].

71. Bunlar nesnelere derecelerinin sayısını gösteren ve [roja] **yekî** (birinci [gün]), [dara] **pênca** (beşinci [ağaç]) gibi sıfatlardır.

Sıra sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarının sayı ilaliyle [M. 72] ilal edilmesiyle teşkil olunur. Kürmanççada sıra sayı sıfatlarının yalnız başlarına kullanıldıkları pek nadirdir. Ya belirttikleriyle veya belirttiklerinin ilal ekleriyle birlikte kullanılırlar. Örneğin: **Sî** (otuz) asıl sayı sıfatıdır, **siyî/-sihî** (otuzuncu) sıra sayı sıfatıdır. Fakat yalnız, başına değil de genel olarak ya **hespa sihî** (otuzuncu at) veya **a sihî** (otuzuncu at) veya **a sihî** (otuzuncu) şeklinde kullanılır.

SAYI İLALİ [ilal-i adedî].

72. Asıl sayı sıfatlarından **yek** (bir) ve **yek** ile biten sayılarla, **sî** (otuz), **çel** (kırk), **pênca** (elli), **şêst** (altmış), **heftê** (yetmiş), **heştê** (seksen), **nod** (doksan), **sed** (yüz) ve **hezar** (bin) sayı sıfatları -î ve diğerleri de -a ile ilal edilirler. Yalnız, **bîst** (yirmi) sayı sıfatı hem -î ve hem de -a ile ilal edilebilir. Bunun gibi **yek** de iki ekten biriyle ilal edilebilir. Birinci şivede bütün sayı sıfatlarının yalnız -î ile ilal edildikleri de vakidir.

Sayı ilali yapılırken kelimelerin sonundaki olan değişmeler için M. 9/2, 34'e bakınız. Yalnız:

aa) **Yanzde/dehû yek** (on bir)'ten **nozde/deh û neh** (on dokuz)'e kadar olan kelime hâlindeki sayı sıfatları, yani **yanzde, danzde, sêzde, çarde...** sayı sıfatları ilal edilirken sonlarındaki **e'ler düşer veya -î -a sayı ilali eklerinden önce araya y veya hı yardımcı sesi girer.**

bb) **Sî** (otuz) sayı sıfatının daha çok **sîh/sîh** şekli kullanılır.

cc) **Sissê/sisse** (üç) sayı sıfatında **-ê** ve **-e'ler** yerine **y** yardımcı sesi gelebilir.

Sıra sayı sıfatlarının çoğul hallerinde kendilerinden önce çoğul tamlama ekleri olan **-êd/êt, -ên** getirilir.

İHTAR.- Saatlarda da saat sayısı daima çoğul şeklinde söylenir.

Saet pênca şeş derbas dı biye (Saat beşi altı geçiyor)

Saet pênca ra şeş deqqe maye (Saat beşe altı dakika kalmış)

Sıra sayı sıfatlarının sayı tamlaması.

73. Belirtilen özel ilalla ilal edildikten sonra evvel, sıra sayı sıfatları da sonra gelir:

hespa pênca/hespa pencî (beşinci at)

hespê çara/hespê çarî (dördüncü at)

hespêt şeşi (altıncı atlar)

Asıl sayı sıfatları birkaç rakamlı ise ve bunlar sıra sayı sıfatına çevrilmek istenirse, en sonuncusu ilal edilir:

a çar sed û pênca û şeşa/şeşi (dört yüz elli altıncı)

c) Üleştirme sayı sıfatları [tevziî sayı sıfatları].

74. Bunlar bir bölme, bir ayırma, bir paylaşırma ve bir dağıtma ifade eden, nesnelere sayısını bölük bölük gösteren sayı sıfatlarıdır. Bunlar da asıl sayı sıfatlarından yapılırlar.

Kürmanççada üleştirme sayı sıfatları asıl sayı sıfatlarının tekrar edilmesiyle yapılır. Yalnız,

aa) Bazan kelime hâlinde olan ikinci sayının evveline bir **bî~** getirilir:

yek bı yek (bিরer bিরer), **çar bı çar** (dörder dörder)

bb) Bazan da, gine kelime hâlinde olan sayı sıfatlarında, konsonantla biten birinci sayı sıfatının sonuna bir -e ilâve edilir ve artık **bı~**'ya lüzum kalmaz:

yeke yek (bিরer bিরer), **çare çar** (dörder dörder)

İHTAR.- Kürmanççada üleştirme sayı sıfatlarından sonra üleştirilen nesne aslâ gelemaz. Örneğin **Sêvan pênce pênc bı de** (Elmaları beşer beşer ver) şeklinde üleştirilen nesne çoğul olarak, üleştirme sayı sıfatından önce gelir.

d) Kesir sayı sıfatları [kesrî sayı sıfatı].

75. Bunlar nesnelere parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır. Kesir sayı sıfatları tek kelime hâlinde değil, bir kelime gurubu şeklinde bulunurlar:

jı çaran yek (dörtte bir), **jı dehan duddu** (onda iki)

Kürmanççada bu sıfatlar fazla kullanılmaz. Parça ifadesi için bunların isim gibi kullanılması, sıfat gibi kullanılmasına tercih edilir.

Kesir sayı sıfatlarının yapımı şöyle olur:

Bölünen sayı [bütün], sayı ilaliyle ilal edilip eveline **jı~** veya **lı~** edatları getirildikten sonra diğer sayı ilaldan mücerret olarak getirilir, yani payda [mahreç] olan sayı mutel olarak eveline mezkûr edatları aldıktan sonra pay [suret]'dan önce getirilir:

jı neha çar (dokuzda dört), **jı sedî deh û duddu** (yüzde on iki)

Bölüneni «bir» olanlar, bazan iki sayının bir araya getirilmesiyle elde olunur:

sê yek (üçte bir), **deh yek** (onda bir)

Bazan **par** (hisse, kısım) kelimesi, kendisinden sonra gelen sayı ne şekilde mutel olacak ise o şekilde ilal edilerek kullanılır, sayı sıfatları ilaldan mücerret olarak kalır:

jı çar paran parek (dört hissede bir hisse/dörtte bir)

İHTAR.- Yarım için **nîv**, buçuk için de kullanılır, fakat tam sayıya **û** (ve, ile) ile bağlanır:

Min nîv sêvek xwar (Ben bir yarım elma yedim)
heşt û nîv (sekiz buçuk)

Yüzdeler **sedî**, nadiren de **jî sedî** (yüzde) ile ifade edilir:

sedî heft (yüzde yedi) / **jî sedî heft** (yüzde yedi)

Sayı zarfları.

76. Genel olarak, **car**, **dob** (kerre/defa) kelimeleri ilaldan mücerret olarak veya 10, 20, 30, 40.. için **-î** ve diğerleri için de **-a** ile mutel şekilleri kullanılır:

du car/du cara (iki defa/iki kerre)
pênc dob/doba (beş defa)
sı carî (otuz defa)
hezar carî (bin defa)

Mutel şekiller daha uygundur.

Çarpma [darp].

77. Kürmanççada çarpma göstermek için **gine car** ve **dob** kelimeleri yukarıda anlatılan, mutel şekilleriyle kullanılır:

çar cara çar (dört defa dört)
sed cari deh (yüz defa on)

2. İŞARET SIFATLARI

[Demonstrativ]

a) Genel olarak.

78. Nesnelere, yerlerini işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına işaret zamirleridir. Demek ki belirtme zamirleri [M. 109] ismin önünde buldukları zaman, yani ismin önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olurlar. Bunlara eskiden isim-i işaret de denirdi. Kürmanççada işaret sıfatları şunlardır:

yakın için : ev va vê vî (bu)
uzak için : ew wa wê wî (o)

79. İşaret sıfatları isimlerden önce gelirler. Kendilerinden sonra gelen isimlere müşarünileyh, işaret sıfatiyle müşarünileyhin teşkil ettiği guruba işaret tamlaması [terkib-i işarî] ve bu işaret terkiibinde müşarünileyhin ilal edilmesine de işaret ilali [ilal-i işarî] denir. Örneğin: **va hespa** bir işaret tamlamasıdır. Bu tamlamada **va** işaret sıfatı, **hesp** (at) müşarünileyh ve **hesp** isminin **a** alarak **hespa** olması da ilal-i işarîdir, anlamı da (bu at)'dır.

80. **Ev, ew** (bu, o) hariç, bütün işaret sıfatları muildirler. Yani önüne geldikleri isimleri işaret ilaliyle ilal ederler. Mutelleri de müşarünileyhleridir. Hiç bir kelime işaret ilalinden vareste olamaz. Binaenaleyh **ev** ve **ew** dışında kalan işaret sıfatlarından sonra gelen her isim **va, wa** için **-a vê, wê** için **-ê** ve **wî** için de **-î** ilal edilirler:

va hespa (bu at), **wa hespa** (o at)
vê hespê (bu atı/bu ata), **wê hespê** (o atı/o ata)
vî hespî (bu atı/bu ata), **wî hespî** (o atı/o ata)

Edebî lisanda muteber olmamakla beraber **ev** ve **ew** işaret sıfatları da çok defa **-a** ile muil olmaktadır:

ev hespa (bu at), **ew hespa** (o at)

81. **vê, wê, vî, wî** işaret sıfatlarından sonra gelen isimler [müşarünileyhler] hiç bir zaman çoğul olamaz. Fakat **ev, ew, va, wa**'lardan sonra gelen isimler çoğul olabilirler. Bu takdirde yalnız **va, wa**'nın çoğul şekilleri **van** (bunlar/bunları/bunlara), **wan** (onlar/onları/onlara) kullanılır. **Vê, we, vî, wî** işaret sıfatlarının kendileri de çoğul olamazlar. Çünkü bunlar eril ve dişiller içindir. Erillik-dişillik çoğulunda cinsiyet zail olur, yani çoğulda erillik-dişillik olmaz [M. 30].

82. İşaret sıfatlarından **ev** ve **ew** hariç, diğerlerinin eveline bir **e** ilâve edilerek **evê, ewê, evî, ewî** şekilleri de kullanılırsa da edebi dilde bu şekil pek makbul sayılmaz.

83. Müşarünileyhleri yerine kaim olan işaret sıfatları, ki artık işaret zamiridirler, katiyen ilal edilemezler.

84. **roj/ro** (gün), **sal** (sene), **şev** (gece) kelimelerinden önce **ev** (bu)

ve diğere işaret sıfatları yerine **î** kullanılır:

iro (bugün), **isal** (bu sene), **işev** (bu gece) gibi.

Fakat **ro**, **sal**, **şev** kelimeleri tamlanan olarak veya **lâalettâyin** bir zaman ismi olarak kullanıldığında böyle bir **î** kullanılmaz:

Tu işev were (sen bu gece gel)

Tu vè şevé ku da bı çıy? (sen bu gece nereye gidersin?)

b) Ayrı ayrı olarak işaret sıfatları.

85. aa) **Ev ew** (bu, o) işaret sıfatları:

1- Her isim için kullanılırlar.

2- İşaret tamlaması, özne ve haber olursa bunlar kullanılır. Çünkü özne ve haber [müpteda ve yüklem] daima ilaldan mücerret olarak bulunurlar.

3- Bunlar aslında muil olmadıklarından müşarünileyhleri de mutel olmaz. Fakat halk arasında -a ile muil oldukları da vardır.

86. bb) **Va, wa** (bu, o) işaret sıfatları:

1- Herhangi bir vazife ve hizmette bulunan bütün isimler için kullanılırlar. Binaenaleyh **ev, ew**'in yerini tutabilirler.

2- Muildirler, terki-i işaretleri özel ilala da mutel olabilir.

3- Müşarünileyhlerinin çoğul olması hâlinde kendileri de çoğul olabilir, yani **van** (bunlar), **wan** (onlar) gibi.

87. cc) **Vî, wî** (bu, o) işaret sıfatları:

1- Eril müşarünileyhler için kullanılırlar.

2- Yalnız tamlayanın işaret sıfatı olabilirler.

3- Müşarünileyhleri -î ile ilal edilir: **vî hespî, wî hespî**.

88- dd) **Vê, wê** (bu, o) işaret sıfatları:

1- Dişil müşarünileyhler için kullanılır.

2- Yalnız tamlayanın işaret sıfatı olurlar.

3- Müşarünileyhleri -ê ile ilal edilir: **vê, hespê, wê, hespê**.

İHTAR (1).- **Vê** ve **wê** için ayrıca M. 102'ye bakınız.

İHTAR (2).- Ev, ew dışında kalan işaret sıfatları çekimlenebilirler:

ji vê (bundan), **ji vî ra** (buna, bunun için), **lı wê** (ona) ...

İHTAR (3).- Kürmanççada mahal/yer için şu işaret sıfatları vardır: **vır** (bura), **wır** (ora), **vıra** (bura), **wıra** (ora) ...

Keza Kürmanççada mahal/yer anlamına gelen **der** kelimesi dişil olduğundan **vî**, **wî** ile birlikte kullanılamaz:

Were vê derê (Buraya gel), denebilir, fakat **wî derî** denemez.

c) İşaretin Pekiştirilmesi [tekid-i işaret].

89) İşaret sıfatlarının pekiştirilmesi, kendilerinden önce **ha** (işte) edatının getirilmesiyle olur:

ha va hespa (işte bu at)

pellê ha vê darê (İşte bu ağacın yaprağı)

90. İşaret sıfatlarından önce **ha** geldiğinde, müşarünileyhler ilaldan mücerret olarak bulunursa o zaman anlam değişir:

ha va hespa (işte bu at) - **ha va hesp** (işte at)

Çünkü: **va**, **wa**, **van**, **wan**'dan önce **ha** geldiği takdirde «işte» mânasına sahip olur ve muillik vasıflarını kaybederler. Bu şekilde hâsıl olan **ha va**, **ha wa**, **ha van**, **ha wan**'dan sonra gelen isim mahzûf, kaldırılmış ve kendileri de o ismin yerine kaim olurlarsa **ha va**, **ha wa** [tekil], **-ya ve ha van**, **ha wan** [çoğul] da **-a** alırlar:

ha vaya (işte bu), **ha waya** (işte o)

ha vana (işte bunlar), **ha wana** (işte onlar) gibi.

91. **Ha** kelimesi **weha**, **wesa/wisa/wusa**, **wulo** (böyle) zarflarından önce gelirse bunların mânası «işte böyle» olur.

YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR

Sıfatlar yapıları bakımından üçe ayrılırlar: 1) basit 2) türemiş ve 3) bileşik sıfatlar.

A. BASİT SIFATLAR

92. Yapım eki almamış, aslında sıfat olan kelimelerdir: **reş** (siyah), **gurover** (yuvarlak), **mezzın** (büyük), **fere** (geniş), **teng** (dar), **nızm** (alçak)... Bunlar semaîdirler, işitilmekle öğrenilirler.

B. TÜREMİŞ SIFATLAR.

93. Bunlar isim soylu kelimeler ile fiil kök ve gövdelerinden birer kaide tahtında türemiş sıfatlardır.

I. İSİM SOYLU KELİMELERDEN TÜREYEN SIFATLAR.

94. a) -î ile türeyen sıfatlar.

aa) Memleket, aile, millet isimlerine ilâve olunarak onlarla ilgi [nisbet, nisbe] gösterilir. Bu sebeptendir ki bu eke ilgi î'si [nisbet edatı] denilir.

Bu -î kavim isimlerine gelerek hem kavme mensupluğu ve hem de o kavmin dilini bildiren sıfat teşkil eder. Keza yer ve aşiret isimlerine geldiğinde o yer ve o aşirete mensup kimseleri ifade eder. Şahıs isimlerinin sonuna geldiğinde o şahsa mensupluğu ve dolayısıyla o şahıstan türemiş kimselerle o şahsa izafe edilen aşiret ismini ifade eder.

İHTAR (1).- Bu -î ekinin isimlerin sonuna gelmesiyle isimlerin sonunda olacak değişiklikler için M. 9/2, 34'e bakınız.

İHTAR (2).- Aşağıda bb ile karşılaştırınız.

Misâller:

Kurdistan - **Kurdistanî** (Kürdistanlı)

Boht/Bot - **Bohti/Botî** (Botanlı)

Ruha (Urfa) - **Ruhayî** (Urfalı)

Eyyûb (Eyyup) - **Eyyûbî** (Eyyuplu, Eyyuba mensup olanlar)

Heyder (Haydar) - **Heyderî** (Haydaranlı)

Kurd - **Kurdî** (Kürtçe)

Cıbr (Cıbr aşireti) - **Cıbrî/Cıbrî** (Cıbranlı)

Badıl (Badıl aşireti) - **Badılı/Badıllı** (Badıl'lı)

Bêzık (Bazık aşireti) - **Bêzıkî** (Bazık aşiretine mensup olan)

Osman - **Osmanî** (Osmanlı) ...

bb) Sıfatlardan önce ve ayrı olarak geldiğinde pekiştirilmiş sıfat teşkil eder:

sor (kırmızı), **-î sor** (kırmızı, kırmızı olan)
dîrêj (uzun) **-î dîrêj** (uzun, uzun olan)

İHTAR (3).- Buradaki **-î** ile **-ê** ve **a** ilal eklerini birbiriyle karıştırmamalı. Şöyleki: **ê/yê Bêdıl** (Badıl'ın), **-ê/yê Badılı** (Badıllının), **Kemalê Bêdıl** (Badıl'ın Kemali), **Kemalê Badıllı** (Badıllı Kemal), fakat **î Badılı** (Badıllı olan), **î Badıl** (Badıl olan), **Kemal î Badıllıye** (Kemal Badıllıdır), **Kemalê î Badıllı** (Badıllı olan Kemal), keza **Ew ê Xerziya** (O Garzanlıdır), **Ew î Xerziye** (O Garzanlıdır), **Vaya ya reşe** (Bu karanındır), **Vaya î reşe** (Bu karadır)...

İHTAR (4).- **-tî** ve **-anî** ekleri gibi basit sıfatların sonuna getirilerek masdarlık sıfatı teşkil olunur. Bu takdirde Türkçedeki **-lık** eki karşılığıdır:

mest (mest) sıfattır, **mestî** (mestlik) isimdir. Bu vazifesinden ötürü bu eke masdarlık **i'si** de denir.

İHTAR (5).- Bu **-î** ekinin füllerdeki vazifeleri için fiil bahsine bakınız.

b) **-kî** eki ile türeyen sıfatlar.

Bu ek isimlerin sonuna ilâve edilerek müşebbeh isim teşkil olunur:

Kurd - kurdki (Kürtvari, Kürtçe), **şêr - şêrki** (aslanvari, aslanca)

c) **van, -vanî, -kar, -karî** ekleri ile türeyen sıfatlar.

Bunlar isimlerin sonuna getirilerek o isimlerin karşılığını meslek, sanat edinen kimseleri bildiren sıfatlar ve sıfatların da sonuna getirilerek o sıfatları haiz kimseleri bildiren sıfatlar teşkil olunur:

aş (değirmen) - **aşvan/aşvanî** (değirmenci)

ga (öküz) - **gavan** (öküz çobanı)

fedî (utanma) - **fedîkar** (utangaç)...

d) **-în** ile türeyen sıfatlar.

aa) Madde gösteren bir isme gelerek ondan yapılmış bir şeye delâlet eder ki bu sebeple bu ekle yapılan sıfata eskiden ism-i m'â mul denirdi:

dar (ağaç) - **darîn** (ağaç, ağaçtan mâmul)
zêr (altın) - **gustîrka zêrîn** (altından mâmul yüzük, altın yüzük)

bb) Zaman isimlerine gelerek onları sıfat yapar:

şev (gece) - **şevîn** (geceye mensup)
sal (sene) - **salîn** (senelik)
ro/roj (gün) - **royîn/rojîn** (günlük)

cc) Sıfatlarda azlık ifade eder:

gewr (boz/gri) - **gewrîn** (beyazımsı, az beyaz, grimsi)

dd) Çok defa -î ile -în telâffuzda birbirine karışır.

e) **bî~** ile türeyen sıfatlar.

Bu ek isim ve sıfatların eveline getirilerek o isim ve sıfatlar, «olan, bulunan, çokça olan, çokça bulunan» ayrıntılı sıfatlar hâline getirilir, yani ismin ifade ettiği, karşıladığı nesneye sahiplik ifade eder:

aqıl (akıl) - **bî aqıl-b'aqıl** (akıllı)
şekkır (şeker) - **bî şekkır** (şekerli) ...

f) **bî~** **bê~** ile türeyen sıfatlar.

Bunlar yukarıda zikri geçen **bî~**'nin aksidir:

bî aqıl/b'aqıl (akıllı) - **bî/bê aqıl** (akılsız)
bî şekkır (şekerli) - **bî/bê şekkır** (şekersiz)

g) **wek, nol, min, fen** (gibi) ile türeyen sıfatlar.

Bunlar isim tamlaması şeklinde isimlerden önce gelirler. Fakat tamlamasız olarak kullanıldıkları da olur:

wekê mın/wek mın (benim gibi)
fen şêr/fenna şêr (aslan gibi)
nola/nol gireki (bir tepe gibi)

h) **-tî -anî** ile türeyen sıfatlar

-î gibi basit sıfatların sonuna gelerek isim, eski tâbirle masdariyet, li-kayat sıfatları teşkil eder. Yalnız, sıfatların sonunda vokal varsa -tî eki tercih edilir:

jin (kadın) - **jinanî/jinî** (kadınlık)
durû (mürat) - **durûtî** (müratlık)

j) -ok ile türeyen sıfatlar.

aa) Sıfatların sonuna gelerek azlık ifade eder:

gewr (gri/boz) - **gewrok** (beyazımsı/grimsi)
xweş (iyi, hoş) - **xweşok** (iyimsi, hoşça)

bb) Fiillerde özne ismi yapmaya yarar:

ger (gezme) - **gerrok** (gezen, gezici)
fır (uçuş) - **fırrok** (uçucu, uçan)

j) -or/-orî ile türeyen sıfatlar.

zeng (pas) - **zengor/zengorî** (paslı)

k) -arî ile türeyen sıfatlar.

zengarî (paslı)

l) -ax, -e ile türeyen sıfatlar.

Bunlar da azlık ifade eden eklerdir:

gewr (gri/boz) - **gewra/gewre** (beyazımsı/grimsi)
sor (kırmızı) - **sore** (kırmızımsı)

2. FİİL KÖK VE GÖVDELERİNDEN TÜREYEN SIFATLAR.

95. a) -î ile türeyen sıfatlar.

Fiil tabanlarına ilâve olunarak edilgen ortaç [ism-i mef'ûl] yapılıır:

mırın (ölmek) - **mır** - **mırî** (ölü, ölmüş)

b) **-onek, -ok, -ek, -a** ile türeyen sıfatlar.

Bazı fiil tabanlarına ilâve olunarak sıfatlar yapılır:

rev (kaçış) - **revok** (kaçıcı)

vırrek (yalancı) - **meşşa** (yürüyücü, çok yürüyen), **bızdonek** (ödlek)...

C. BİLEŞİK SIFATLAR

96. İki ve daha ziyade kelimenin birleşmesinden meydana gelen sıfatlardır. Kelime yapımı bahsinde bunlara işaret olunacağından burada tekrar ele alınmayacaktır [M.215].

Institut kurde de Paris

Beşinci Bölüm

ZAMİR

97. Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Zamirlerin kelime olarak mânaları yoktur. Onlar nesnelere isimleri değil, gerekince geçici olarak o isimlerin yerini tutan kelimelerdir. Onun içindir ki genel olarak «ismin yerini tutan kelimeler» diye târif olunurlar. Zamirlerin yerlerini tuttuğu veya işaret ettiği nesneye de merci denir.

Kürmanççada muhtelif ve müteaddit zamirler vardır.

ŞAHIS ZAMİRLERİ

98. Şahıs zamirleri varlıkları şahıs hâlinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üç şahıs etrafında toplanır ve üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi konuşan [mütekellim], ikincisi dinleyen [muhatap] ve üçüncüsü de adigeçen [gaip]'dir. Her varlık şahıs olarak ya konuşan, ya dinleyen veya adigeçen durumunda bulunur. Bunlara birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs denir. Bunlar bir tek varlık iseler tekil birinci [müfret mütekellim], tekil ikinci [müfret muhatap], tekil üçüncü [müfret gaip], birden fazla iseler çoğul birinci [cemi mütekellim], çoğul ikinci [cemi muhatap] ve çoğul üçüncü (cemi gaip) şahsı teşkil ederler.

Kürmanççada iki türlü şahıs zamirleri vardır: 1) Geçişli [müteaddi], 2) geçişsiz [gayri müteaddi, lâzım] şahıs zamirleri. Birincilere isnadî, ikincilere izafî şahıs zamirleri de denir.

A. GEÇİŞSİZ ŞAHIS ZAMİRLERİ

99. Kürmanççada geçişsiz şahıs zamirleri şunlardır:

Tekil 1. şahıs [müfret mütekellim] : ez [ben]

Tekil 2. şahıs [müfret muhatap] : tu [sen]

Tekil 3. şahıs [müfret gaip] : ew [o]

Çoğul 1. şahıs [cemi mütekellim]	: em [biz]
Çoğul 2. şahıs [cemi muhatap]	: hûn [siz]
Çoğul 3. şahıs [cemi gaip]	: ew [onlar]

Tekil birinci şahsın hafifletilmiş diğer bir şekli **e'**dir. Birinci şivede tekil birinci için **emen** ve tekil ikinci için de **etu** vardır.

Bu zamirlerde tekil üçüncü ile çoğul üçüncü şahıslar aynıdır: **ew** (o, onlar). Tafsilâtı fiil bahsinde [M. 174/6] verileceği üzere, bu ayniyetten doğacak mâna karışıklığını ek-fiiller [M. 171...] önler bununla beraber çok defa bu zamirler çoğul ekleriyle birlikte **ewan**, **ewana** (onlar) şeklinde de kullanılırlar.

GEÇİŞSİZ ŞAHIS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ.

100. 1. Bu zamirler müpteda [M. 222/c], haber [M. 223/c] ve geçişsiz fiillerin bütün kipleriyle geçişli fiillerin emir kipinden türeyen kiplerinde özne [fail] olurlar. [M. 174/2]:

Ez hatım (Ben geldim), **Tu hatıy** (sen geldin), **Ew hat** (o geldi)
Tuyê bı bîniy (sen görürsün), **Ezê b'êm** (ben geleceğim, gelirim)...

2. Bunlar çekim ekleri alamaz ve çekimlenemezler.

3. Ek-fiil alabilirler:

ezım (benim), **tuyıy** (sensin), **ewe** (odur), **emin** (biziz), **hûnın** (sizsiz), **ewın/ewanın/ewananın** (onlardır).

4. Hiç bir şekilde ilal edilemezler.

5. İsim tamlamasında tamlayan olamazlar, fakat tamlanan olurlar: **hespê ez** olmaz, fakat **hespê mın** (benim atım) olur.

6. Tekil birinci şahıs olan **ez** (ben), tevâzuda **benî**, **xulam**, **dorê** gibi kelimelerle kullanılır:

ez benî (bendesi olduğum, efendim), **ez dorê** (kurban olduğum),
ez xulam (bendesi olduğum, efendim)

B. GEÇİŞLİ ŞAHIS ZAMİRLERİ

101. Kürmanççada geçişli şahıs zamirleri şunlardır:

Tekil 1. şahıs [müfret mütekellim] : **mın** (ben)

Tekil 2. şahıs [müfret muhatap]	: te (sen)
Tekil 3. şahıs [müfret gaip]	: wî (o) [eril için] wê (o) [dişil için]
Çoğul 1. şahıs [cemi mütekellim]	: me (biz)
Çoğul 2. şahıs [cemi muhatap]	: we (siz)
Çoğul 3. şahıs [cemi gaip]	: wan/wana/wanan (onlar)

Tekil birinci şahsın hafifletilmiş bir şekli de **mı**'dır.

GEÇİŞLİ ŞAHIS ZAMİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ.

102. 1. Bu zamirler yalnız geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde özne olabilirler. [M. 174/2], fakat isim cümlesinde özne olamazlar [M. 222/c]:

Mın şıkand (Ben kırdım), **Te dî** (Sen gördün), **Wî dî bû** (O görmüştü)...

2. Bunlar çekim ekleri alabilir, çekimlenebilirler:

jı mın (benden), **jı te ra** (sana), **lı wê** (ona), **dı wan** (onlarda)...

3. Ek-fiil alamazlar ve müpteda olamazlar.

4. Bunlar da hiç bir veçhiyle ilal edilemezler.

5. İsim tamlamasında tamlayan olabilirler, fakat tamlanan olamazlar: **hespê we** (sizin atlarınız), **gundêt mın** (benim köylerim) ...

6. Bunların tamlayıcı bulunduğu bir isim takımı, önden f almış bir sıfatla birleşir ve takım ilal edilmezse, bu î'ler kendileriyle birleşir. Yalnız, vokallî olan **te**, **wî**, **wê**, **me**, **we** ile ya doğrudan doğruya veya **y/w** yardımcı sesiyle birleşirler veya bazan da kendileri **y** olur:

mın (ben)

hespê mın (benim atım)

hespê mın î reş - **hespê mınıî reş** (benim siyah atım)

hespê te (senin atın)

hespê te î reş - **hespê teyî reş** - **hespê te'y reş** (senin siyah atın)

hespê wî (onun atı)

hespê wî î reş - **hespê wiyî reş** - **hespê wî'y reş** (onun siyah atı).

Burada asıl mâna (benim siyah olan atım)'dır. [M. 94/a, bb]. Yazıda bu î'ler **y** olduğu zaman araya bir apostrof konmalıdır.

Eğer takım ilal edilirse, o zaman bu î'ler tabiatıyla kendileriyle birleşmeden ait oldukları sıfatın önünde ve keza ayrı olarak bulunurlar:

hespê mın î reş - hespê minî reş (ilalsiz)
hespa mına reş (benim siyah atım)
hespa mına î reş (benim siyah atım) [ilalli ve at da dışıldır]
hespê minê î reş (benim siyah atım) [ilalli ve at da erildir]...

İHTAR.- Geçişli şahıs zamirlerinden **wê** (o) ile geniş zaman kipinde geçen **ê**, **vê**, **wê**'lerin birbirleriyle karıştırılmamaları icap eder. Zira geniş zaman yapım eki olan **ê**, M. 9/2, b, ihtar'da işaret bulunduğu veçhiyle **y** veya **w** yardımcı seslerini alarak **yê**, **wê**, **vê**, olabilmektedir:

ê were (gelir, gelecek) - **ew ê were/ewê were/ew wê were/ew yê were.**
yê were/vê were (gelir, gelecek)...

İşte bu sebeptendir ki aralarındaki benzerlik sadece şekle ait bulunmaktadır.

PEKİŞTİRME ZAMİRİ

103. Bu zamir asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, mâna bakımından onların daha kuvvetlisi, katmerlisi olan şahıs zamiridir. Bu zamir «asil, öz» mânalarına gelmek üzere şahısların asıllarını, özlüklerini, kendilerini ifade eder ve böylece zamir olarak şahısları temsil eder.

Kürmanççada özneye dönen yalnız bir tane pekiştirme [tekit, dönüşlülük] zamiri vardır, o da **xwe/xo** (kendi)'dir. İlal kabul etmeyen bu zamir özne, tümleç, tamlayıcı olarak kullanılır.

104. Çekim ekleri alarak çekimlenir:
xwe (kendi), **jı xwe ra** (kendine), **lı xwe** (kendine)...

105. Şahıs zamirleriyle kullanılır. **-î** veya **-e** hâlinde olursa nesnenin, öznenin kendisi olduğunu gösterir:

Mın xwe xemiland (Ben kendimi süsledim)
Ew xwe nêhêrî (o kendine baktı)

Burada **xwe**, nesne olarak kullanılmaktadır. Yani **-î** veya **-e** hâlinde olursa, nesnenin, cümlenin öznesine ait olduğunu gösterir:

hespê xwe (atını)

Mın hespê xwe ıstand (Ben atımı, yani kendi atımı aldım)

Mın xwe gırt (Ben kendimi tuttum)

Hûn hêjayê xwe nı zanın (Siz kendi kıymetinizi bilmiyorsunuz)

Wî xwe xıst/Wî lı xwe xıst (o kendine vurdu)...

Burada ayrı olarak, isim takımında ve iyelik ifadesi içinde tamlayıcı olarak kullanıldığı da görülmektedir; **xwe**'nin -i ve -e hâlinde olması çekim kurallarına bağlıdır. [M. 55/2]

106. **Xwe** pekiştirme zamiri, daha ziyade **bı~** ile kullanılır:

bı xwe (kendisi), **Ew bı xwe hat** (O kendisi geldi)

Bu şekilde ancak, yalın hâlde bulunarak ve özne olarak kullanılır. Ve kendisinden önce bulunan isim veya zamiri pekiştirir. Bu hâliyle çekimlenemez.

Mın bı xwe anî (Ben kendim getirdim)

Tu bı xwe hatıy (Sen kendin geldin)

İHTAR.- Burada **bı~**'nin mânası «ile», «vasitasıyla» olduğundan kelime mânası şöyledir: Ben kendim ile, kendi vasıtayla getirdim. Sen kendinle, kendi vasıtanla geldin.

107. **Bı~** ile **xwe**, ek-fiil alabilir:

Ez bı xweme (Ben kendimim, bizzat benim)

Tu bı xweyıy (Sen kendinsin)

Ew bı xweye (O kendisidir)

Ew bı xwene (Onlar kendileridir)

108. Özne olarak kullanılan **bı xwe**, nesne olarak kullanılan **xwe** ile birlikte kullanılırsa, nesnenin, öznenin kendisi olduğunu gösterir:

Wî bı xwe xwe avête êr (O kendi kendisini ateşe attı) [kk: O kendisi ile, kendi vasitasıyla kendini ateşe attı].

Demek ki **xwe**, 1) özne, 2) tümleç ve tamlayan olmaktadır:

özne : **Mın bı xwe dî** (Ben kendim gördüm)

nesne: **Mın xaniyê xwe fırot** (Ben kendi damımı sattım)

BELİRTME ZAMİRLERİ

109. Bunlar belirtmek, işaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılıyan kelimelerdir. Bu zamirlerle belirtilen varlıklar şu veya bu vasıflarıyla değil, yerleri ile ifade edilmiş olurlar. Bunlar aynı zamanda işaret sıfatlarıdır [M. 78...]. Tek başlarına kullanıldıklarında işaret zamiri, bir ismin önünde kullanıldıkları zaman da işaret sıfatıdır.

Belirtme zamirleri şunlardır:

ev va vî vê (bu)
ew wa wî wê (o)
eva evî evê (bu)
ewa ewî ewê (o)
van (bunlar) wan (onlar)

Bu işaret sıfatları sonlarına -a almış şekilleriyle de kullanılırlar:

vaya viya vêya evaya eviya evêya (bu)
ewa waya wiya wêya ewaye ewiya ewêya (o)
vana (bunlar) wana (onlar)

İşaret sıfatları/işaret zamirleri'nin bu son şekilleri işaret sıfatlığı özelliğini kaybederek münhasıran işaret zamirleri olurlar. Dolayısıyla bunlar hiç bir zaman bir isimden önce gelemezler.

İşaret zamirleri ek-fiil aldıkları gibi çekim ekleri de alıp çekimlenebilirler, yani ismin bütün görevlerini görürler, fakat ilal edilemezler.

ewım (oyum), ewıy (osun), ewe (odur), ewın (onlardır)
jı wî (ondan), jı vêya (bundan), lı wana (onlara)

110. İşaret zamirlerinden önce **ha** (işte) kelimesi geldiğinde pekiştirme [tekit] mânasını verir: **ha vaya** (işte bu) [b. M. 89...].

111. Kürmaççada şunlar yer anlamlı işaret zamirleridirler:

Vır (bura, burayı, buraya), **wır** (ora, orayı, oraya)

Yer mânasına olan **der** ile birlikte bileşik şekilleri:

vê derê (bura, burayı, buraya), **wêderê** (ora, orayı, oraya). Ayrıca

kuder/kîder, kuderê/kîderê (nere, nereyi, nereye)?

• 112. Tarz anlamlı işaret zamirleri şunlardır:

vanî (böyle), **wanî** (öyle), **wirga, wirganî** (böyle), **wirga, wirganî** (öyle), **wer, werga, werganî** (öyle), **wisa, wilo** (böyle), **wisa, wilo** (öyle), **ewqas** (bu kadar), **ewqas** (o kadar), **evreng** (böyle) **ewreng** (öyle)...

Bu tarz anlamlı zamirler:

- 1- İşaret sıfatıdır: **Wî zarokî vanî di** (O çocuk böyle gördü)
- 2- İşaret zamiridir: **Mın yê vanî ne di** (Ben böylesini görmedim)
- 3- Zarftırlar: **Mın vanî girt** (Ben böyle tuttum).

113. İsim tamlamalarında işaret zamirleri ancak tamlayan olurlar:

hespê wî (onun atı), **gundên vana** (bunların köyleri)...

İLGİ VE İYELİK ZAMİRİ

114. Kürmanççada özel bir zamir yoktur. İlal ekleri olan **-ê** ve **-a** ile **-êd/-t, -ên** bu vazifeyi görmektedirler:

yê Kemêl (Kemalin, Kemalinki), **ya dî mala mın** (evimde olan, evimdeki)

SORU ZAMİRLERİ

115. Soru zamirleri [interrogativ], soru şeklinde nesnelere temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.

Şahıslar için **kî, kê** (kim), şahıslar dışında canlı cansız varlıklar için de **çî** (ne) olup, **kî** eril ve **kê** de dişiller içindir.

Kî hat? (Kim geldi?), **Kê çû di?** (Kim gitti gördü?)
Çî bûye? (Ne olmuş?), **Te çî di?** (Sen ne gördün?)

116. Bunlar isimler gibi çekimlenir, fakat ilal edilemezler:

Te kî di? (Sen kimi gördün?), **Te kê xıst?** (Sen kimi vurdun?),
Jî kî ra? (Kime?), **Jî kî?** (Kimden?) ?, **Bî kî ra?** (Kiminle?)

İHTAR.- Ew (o)'in üç özelliği vardır: Şahıs zamiridir, işaret sıfatıdır ve nihayet işaret zamiridir.

Burada -de hâli için daha çok **cem, nık, ba, bal** ile birlikte kullanılan şekiller münasiptir: **Cem kî heye?** (Kimin yanında vardır?)

117. İsim takımlarında tamlanan ve tamlayan olurlar, fakat ek-fiil alırlar:

Kiyé mın? (Benim kimim?), **Çiyé mın?** (Benim neyim?),
Kiyım?/Kîme? (Kimim?), **Kiyıy?** (Kimsin?), **Kiye?** (Kimdir?)
Çiyım?/Çime (Neyim?), **Çiyıy?** (Nesin?), **Çiye** (Nedir?)...

118. **Ki/kê** zamirleri bazı kelimeler önünde **çı** (ne) gibi mâna verirler:

Herrıy kiderê (Nereye gideceksin?)
Tu kîjanî dı xwazıy? (Sen hangisini istiyorsun?)
kîçax (ne zaman)? **Dı çiy kêrê?** (Nereye gidiyorsun?)

Bu **kîder, kêrê** [kî-êr], **kîjan** [kî-jan] kelimeleri de birer zamirdirler.

İHTAR.(1)- Kürmanççada **der, êr** kelimeleri için M. 111'e bakınız. Bu **k'êr'in kêr** şeklinde yazılması doğru değildir.

İHTAR.(2)- **Çax** (zaman) önündeki **kî** ve **çı'nın** arasında Türkçede olmayan ince bir mâna farkı vardır.

119. **Çı'nın** bileşik şekillerinden ezcümle şunlar vardır:

ç'awa (nasıl?)
çend (kaç)? [**çı** (ne) - **end** (miktar)]
çer (nasıl)? [**çı** - **er** (hâl, biçim)]
çerg (nasıl)? [**çı** - **erg** (hâl, biçim)]
çıqa, çıqan, çıqand, çıqanda (ne kadar)? [**çı-qa, qan, qand** (miktar kadar)]
çıqas, çıqasa (ne kadar)? [**qas** (kadar, miktar)]
çıra (niçin, neye)? [**çı** - **ra** (neye, ne için, niçin)]
çireng (nasıl, ne biçim, ne tarz)? [**reng** (biçim, tarz, şekil, renk)]
çıtıl, çıtl (nasıl)? [**tıl** (biçim, hâl)]
çito, çitor, çiton (nasıl)? [**to, ton, tor** (hâl, biçim)...]

Bazan **çı**, yalnız başına «nasıl? ne biçim?» anlamında kullanılır:

Va çı şore? (Bu nasıl sözdür?)
Ev çı hale? (Bu ne hâldir?)

Çı, bı.. ile birlikte fiat sormalarında da kullanılır:

Va bı çıye? (Bu kaçadır?) [kk: Bu ne iledir?]
Bı çı? (Kaça?) [kk: ne ile?]

120. Bu zümreden **kîjan** (hangi, hangisi?) vardır. **Kîjana, kîjani, kîjâ** şekillerinde de bulunur [kî (kim, ne), jan (cins, nevi)]

BAĞLAMA VE ULAMA ZAMİRİ

121. Bağlama [rabıt] ve ulama [vasla] zamiri bir kelimeyi, bir kelime gurubunu, bir cümleyi bir kelimeye, bir kelime gurubuna ve bir cümleye, bir temsil ifadesi içinde bağlayan kelimedir. Kürmanççada bu zamir **ku/ko**'dur.

Ku/ko, kendisinden önce gelen kelimelerle tamlama şeklinde bulunur, kendisi tamlayandır:

Hespê ku mın dî (Benim gördüğüm at)
Hespê ku te anî (Senin getirdiğin at)

Belirtilen yerindeki isim kaldırılmış olduğunda ilal ekleri baki kalır yani ilal ekleriyle birlikte:

Yê ku te anî (Senin getirdiğin)

Çoğul için de kullanılır, fakat kendisi çoğullanmaz:

Peyyêt ku te dîtın (Senin gördüğün adamlar)

122. Kendisi çekimlenmez. Kendisinden önce veya sonra gelen isimler çekimlenebilirler. Ancak, sonra çekim eki kullanılırsa, bu ek önceki ismin yerine geçen kelimeye gelir:

Jı gundê ku tu hatıy (Senin geldiğin köyden)
Gundê ku tu j'ê hatıy (Senin geldiğin köy)

123. **Ku/ko** bağlama zamirinden önce gelen isim, kendisinden sonra gelen cümlenin ya öznesi veya nesnesi olur:

Hespa ku hat (Gelen at) [özne]
Hespa ku mın dî (Gördüğüm at) [nesne]

124. **Ku/ko** zamiri rabıt edatı da olur. Bu takdirde kendisinden önce gelen isim ilal edilemez:

Ehmedê ku xweşe (İyi olan Ahmet) [bağlama zamiri]
Ehmed ku xweşe (Ahmet ki iyidir) [bağlama edatı]

Ku/ko'nun fiil kiplerindeki rolü fiil bahsinde ele alınacaktır [M. 191].

BELGİSİZ ZAMİRLER

125. Belgisiz zamirler [indeifinita] belgisiz, müphem bir şekilde nesneleri temsil eden, yani şahısların ve eşyaların müphem, gayri muayyen olarak yerlerini tutan zamirlerdir.

Kürmanççada gerçek belgisiz/belirsiz zamirler yoktur. Onların yerine belirtisiz bir isim veyahut doğrudan doğruya Kürmançça veya sair dillerden alınmış bir kelime kullanılır. Bu yerde kullanılan kelimelerin önemlileri şunlardır:

kes (kimse), **kesan** (kimseler) [**kes**, isim, müphem zamir: **Îro kes ne hat** (Bugün kimse gelmedi), **Kes xerabî bı ke** (Kimse kötülük ederse)]

kesek (bir kimse)
yek (bir, biri, birisi)
şexs, şexsek (bir şahıs, şahıs) [Arapça şahs'tan]
felan, felan kes (filan, falan) [Arapça filan'dan]
qe, qet, tı, tu (hiç, hiç biri)

Bunların öncekilerle birleşerek meydana getirdikleri:

qe kes (hiç kimse)
tı kes (hiç kimse)
tu yek (hiç bir, hiç birisi)
qe şexsek (hiç bir şahıs)

İHTAR.- Qe, qet, tı, tu bazan soru edatı olarak ta kullanılırlar:

Te qe bı hîst? (Sen hiç işittin mi?)

her (her) [Daime mânasına olan **her** değil]. Bileşikleri: **her kes** (her kes), **her tışt** (her şey), **her yek** (her biri), **her du** (her ikisi), **her sê** (her üçü)

hemı/hemı/hemû [ç. **hemyan, hemıyan, hemûyan**] (hep, tamamı, hepsi). Bunlar isim olarak (hepsi) anlamındadır: **Wi hemı nên xwar** (O ekmeğin hepsini yedi)

dı/dın/du/dun/dını/dunî/dunî [ç. **dınan, dunan, dınıyan, dunıyan**] (diğeri, öteki). İsimlerden sonra gelirler. Önce gelen isimler özel ilalla ilal edilir: **hespê dun** (öteki at), **Yê dunan b'ine** (Diğerlerini getir). Bazan da sıfat olarak kullanılırlar:

Peyyê dun (başka adam), **peyyên dunan** (başka adamlar)
gî/gış gışk/gışkî/gışkî [ç. **gıyan, gıyan...**] (hep hepsi)
tev, tev da (birlikte, beraber, hep hepsi)

xênc, xêjn, xeyr (başka)
merı, merık, merıyak, meryak (insan, adam, biri)

çend, çendek, çendak [ç. **çendan, çendekan**] (kaç, birkaç) [Çoğulu belgisiz zamir, tekili belirsiz sıfat da olabilir: **çend hespan** (birkaç tane at), **çendan** (birkaç tane)]

gellek, gellekî [ç. **gellekan, gelleka**] (birçoğu)

hın [ç. **hınan**] (bir takım, bazı, bazısı). [Yek (bir) ile: **hınek, hınk, hıneka, hıнка, hınık, hınıka, hınıkan**]

wan, ewan (onlar)
hev û du (birbirini, yekdiğerini)

126. Bunların çoğu aynı zamanda belgisiz sıfat veya isimdirler. Ayırt edilmeleri şöyle mümkündür:

1. Belgisiz sıfat olduklarında isimleri tamlarlar:

Çend merı hat? (Kaç adam geldi?)

2. Belgisiz zamirlerde tamlanan isim düşmüştür:

Çend (merı) hat (birkaçı geldi)

3. Belgisiz sıfattan zamirleşenler tamlanan olur:

hespê çendan (birkaçının atı)

Institut kurde de Paris

Altıncı Bölüm

ZARF [Adverbia]

127. Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildir. Sıfat da zarf da ismin kelime guruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır. Sıfatlar, kelime guruplarında başka bir ismi vasıflandıran veya belirten isimlerdir. Zarflar ise, kelime guruplarında sıfatların, fiillerin veya başka zarfların mânasını değiştiren isimlere verilen addır. Fakat her isim sıfat olarak kullanılmadığı gibi, zarf olarak da kullanılmaya elverişli değildir.

Kelime guruplarında zarf olarak kullanılmaya elverişli isimler zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Sıfatların, fiillerin veya başka zarfların önüne gelerek onların mânasını değiştiren isimler bu isimlerdir. Demek ki her zarf bir isim olduğu hâlde, her isim bir zarf olamamaktadır.

Zarfların asıl sahaları fiillerdir. Zarflara fiillerin sıfatları da denir.

Zarflar yer, zaman, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk, tasdik v.b. zarfları olmak üzere bir takım çeşitlere ayrılırlar. Binaaneleyh isimlerin içinde zaman, yer, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk v.b. bildiren isimler zarf olmakla beraber, ancak bunlar bağlandıkları fiillerin, sıfatların ve zarfların mânalarında değişiklikler yapabilmektedirler.

128. Kürmanççada zarflar:

a) Ekseriya zarf anlamında ve yerinde kullanılmış bir sıfattır:

xweş (iyi), rınd (iyi), baş (âlâ), zû (çabuk), tavilê (hemen)...

b) Zarf anlamında kullanılmış zamirlerdir:

her, qe, qet, tı, tu, çend, çenda, çendê, ewqas...

c) Zarf anlamında kullanılmış isim ve bileşikleridir:

êvar (akşam), **sube** (yarın), **sube da** (sabahleyin), **carek** (bir defa), **qene** (bari), **seranser** (baştan başa)...

d) Bunlardan başka:

gellek caran (çok defa), **biharê da** (baharda) v.b.

1. ZAMAN ZARFLARI.

128. Bunlar zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir.

sube (yarın)	biharê (baharda)
sube da (sabahleyin)	der biharan (baharda)
subê t'ê (öbürsü gün)	havîné (yazın)
du sube (öbürsü gün)	payizê (güzün)
sê sube (daha öbürsü gün)	zivîstanê (kışın)
nîvro (öyle vakti)	nîka/a nîka (şimdi)
esîr (ikinci vakti)	nuha/a nuha (şimdi)
êvarî (akşam)	gava dîun (biraz önce)
îro (bugün)	paşê, dûra (sonra)
îsal (bu sene)	pêş da (önce)
şev (gece)	berê (önce)
bî şev (gece vakti, geceleyin)	zû va (çoktan)
işev (bu gece)	tîm, tîm û tîm, pê da (daima)
şeva dîn (diğer gece, ertesi gece)	tev da, tev (hep, daim)
şeva çûyî/çûnî (geçen gece)	vê ra (hemen)
şeva berê (evvelsi gece)	cî da (hemen)
şevêk (bir gece)	tavîlê, tavîkê (hemen)
sala çûyî/çûnî (geçen sene)	yek cara (bazan)
sala berê (evvelsi sene)	dawî, paşî (son, ahir)
sala bertîlê (daha evvelsi sene)	ê pîr (çoğu)
par (evvelsi sene)	dereng (geç)
pêr (evvelsi gün)	hîn (daha)
Pîrar (daha evvelsi gün)	dîsa (gine)
bitîr pêr (daha evvelsi gün)	êdî (artık)
duh/duhu/duhunî (dün)	nêzîk da (yakında)
gellek caran (çok zaman)	car caran (bazan)
pê da (daima)	pê ra (hemen)
mêj (önce, evvelce)	mêj da (çoktan, önceden)...

2. YER ZARFLARI.

129. Bunlar boşlukta bir yer ifade eden yer isimleridir. Hepsinde aşağı yukarı, bir yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler.

pêş (ileri)	hundur (içeri)
şûn da (geri)	der va (dışarı)
ber jêr (aşağı)	jêr (aşağı)
ber jor (yukarı)	pêş da (önce, önceden)
tenişt (yan)	alî rastê (sağ tarafta)
lı vır (burada)	alî (taraf)
lı wır (orada)	dûr (uzak)
lı hundur (içeride)	dûr va (uzaktan)
der va (dışarıda)	pêş (ön)
hêla çepê (solda)	ber (ön)
jor (yukarı)	ser, lı ser (üst, üstte, üstünde)
dor (etraf)	kêlek (yan)
cem, nık, bal (yan, nezd)	bın (alt)
	vır da (bu yanı, bu yana)

3. NASILLIK-NİCELİK ZARFLARI.

130. Bunlar hâl ve tavır ifade eden zarflardır. Hâl ve tavır ifade eden her isim nasıllık-nicelik zarfı olarak kullanıldığı için bu zarflar sayılamıyacak kadar çoktur.

Bu zarfların kısa adı hâl zarfları'dır. Hemen hemen bütün sıfatlar, bil-hassa vasıflandırma sıfatları hâl zarfları olarak bol bol kullanılabilirler. Ezcümle:

rınd (iyi)	vanî (böyle)	wanî (öyle)	wer (öyle)
hêdî (yavaş)	dîsa (gine)	jî (de, dahi)	nışkav da (anî)
rast (doğru)	cî da (hemen)	vê ra (hemen)	zû (çabuk)...

4. TASDİK, NEFİ, ŞÜPHE, SORU ZARFLARI.

131. Başlıcaları şunlardır:

erê/belê (evvet)
rast (doğru)

Kürmanççada tasdik ve nefiyde bazı yeminler kullanılır ki çok kullanılanları şunlardır:

bı serê te (başın hakkı için)
bı gora bavê mın (babamın
mezarı hakkı için)
na (hayır)
na xêr (hayır)
bı serê bavê te (babanın başı için)
bı Xwedê (Vallah, Allah için)
bı sı cûz Quran (Otuz cüz Kur'an
hakkı için)
Xwedê ne ke (Allah etmesin)
belkım/belkî (belki)
çı ra (niçin, neye)
çito, çıtıl, çitonî? (nasıl?)

kîçax? (ne vakit, ne zaman?)
jî çî? (neden?)
tuyê bı miry? (ölür müsün?)
çend? (kaç?)
çî? (ne?)
dı be (olabilir)
çıma, bo çî, bona çî, seba çî? (niçin?)
kînga? (ne zaman?)
bı çî? (neyle?)
rast dı b'êy/rast dı bêj?
(doğru mu söylüyorsun?)
kîjan? (hangisi?)
çî ro? (ne gün?)—

Yedinci Bölüm

FİİL [Verbum]

132. Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Burada hareket kelimesini geniş mânasıyla alıyor ve nesnelere zaman ve mekan içindeki her türlü yapma, olma ve durumları için kullanıyoruz. Hareket [eylem], fiilin kök veya gövde anlamıdır.

Kürmanççada fiiller yapıları, nesne alıp almamaları ve özneleri bakımından ayrı ayrı mütâlaa edilebilirler.

YAPILARI BAKIMINDAN FİİLLER

Fiiller yapıları bakımından ikiye ayrılır: 1) Basit fiiller 2) Bileşik fiiller.

I. BASİT FİİLLER

133. Basit fiiller bir fiil tabanı ile bir masdar eki'nden ibarettir. Asıl fiiller de bunlardır. Ezcümle:

bırın (götürmek)
cûyın (çiğnemek)
çandın (ekmek)
çûyın/çûn (gitmek)
dayın/dan (vermek)

hatın (gelmek)
xwarın (yemek)
kırın (yapmak, etmek, kılmak)
mayın (kalmak)
şandın (göndermek)

MASDAR.

134. Fiillerde asıl temel taban [madde-i asliye, madde-i esasiye] olmakla beraber, fiiller masdarlarıyla adlandırılır; masdarlar fiillerin soyadları sayılır. Masdarlar fiil tabanlarının masdar eki olan **-ın/-n** ekini almış şekilleridir. Demek ki masdarlar iki kısımdan ibarettir: 1) Fiil ta-

banı, 2) Masdar eki. Örneğin: **hatın** (gelmek) masdarında **hat** kısmı fiil tabanı, **ın** kısmı da masdar ekidir.

A. FİİL TABANI.

135. Basit/asıl fiillerde fiil tabanı fiilin asıl temelini teşkil eden, fiilin hareketini, eylemini ifade eden kısımdır.

Kürmanççada fiil tabanları, ki biz buna geçmiş zaman gövdesi de diyeceğiz, aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı ile aynıdır. Türkçede ise, fiil tabanları emir kipleriyle aynıdır. Örneğin: **hatın** masdarının fiil tabanı olan **hat** aynı zamanda (geldi) anlamındadır. Türkçede ise «gelmek» masdarının «gel» taban kısmı aynı zamanda bu gelmek fiilinin emir kipinin tekil ikinci şahsıdır.

Kürmanççada basit fiillerin fiil tabanları iki türdür: 1) Asıl fiil tabanı, 2) Yapma fiil tabanı.

1. ASIL FİİL TABAN [fiil kökü].

136. Asıl fiil tabanı, ki biz buna semaî, aslî made-i asliye de diyeceğiz, kendisine bir şey katılmamış, saf olan tabandır. Bu vasıfları bakımından bunlara sadece fiil kökleri denir.

Asıl fiil tabanlarının sonunda ya **a**, **û** vokallerinden biri, veya **y**'den başka bir konsonant bulunur. Zira **y** konsonantı ancak yardımcı bir vazife ile bulunabilir [M. 9/2]. Yoksa tabana dahil bir ses olamaz. Örneğin şu masdarlar asıl fiil tabanlı, fiil köklü masdarlardır:

bırın (götürmek)	: fiil tabanı bır ,	masdar eki ın , yardımcı ses
bûyın (olmak)	: fiil tabanı bû ,	masdar eki ın , yardımcı ses y
çûyın (gitmek)	: fiil tabanı çû ,	masdar eki ın , yardımcı ses y
cûyın (çiğnemek)	: fiil tabanı cû ,	masdar eki ın , yardımcı ses y
dayın/dan (vermek)	: fiil tabanı da ,	masdar eki ın , yardımcı ses y
hatın (gelmek)	: fiil tabanı hat ,	masdar eki ın , yardımcı ses
ketın (düşmek)	: fiil tabanı ket ,	masdar eki ın , yardımcı ses
kırın (yapmak)	: fiil tabanı kır ,	masdar eki ın , yardımcı ses
mayın (kalmak)	: fiil tabanı ma ,	masdar eki ın , yardımcı ses y

2. YAPMA FİİL TABANI.

137. Yapma [câli, kiyasî] fiil tabanları, saf olmayan, kendilerine bir

şey katılmış tabanlardır. Bunlar bazı kökler ile eklerin birleşmesinden meydana gelmişlerdir. Bunlar kıyasîdir, yani kıyaslanarak bulunan bir kaideyle bulunan tabanlardır, ki bir kaide tahtında yapılırlar. Bununla beraber buradaki köklerin hepsi hareket ifade etmedikleri gibi, bazı ekler almadan bir fiil tabanı da olamazlar. Gerek bu özellikleri dolayısıyla ve gerekse fiil kökleri ile bir karışıklığa meydan vermemek için, fiil tabanını teşkiline yaran bu köklere biz kök kelime diyeceğiz.

Demek oluyor ki fiil tabanları iki şekilde oluyor: 1) Kendilerine bir şey katılmamış, asıl olan fiil tabanları [fiil kökleri], 2) Kendilerine bir şey katılmış, yapma olan fiil tabanları. Biz ikinciler için daha çok fiil gövdesi tâbirini kullanacağız.

Fiil kökleri, semaî [işitilerek öğrenilen, bir kaideye bağlı olmayan] bir özelliğe sahip olduklarından bunlar hakkında fazla bir şey söylemeye lüzum yok. Yukarıda misâl olarak verilen fiillerin **ma**, **da**, **cû**, **çû**, **bû**, **bır**, **kır**, **hat**, **ket** fiil tabanları birer fiil köküdür.

Halbuki yapma fiil tabanlarında [fiil gövdelerinde] bir sunilik vardır. Bir takım kök kelimelere bir takım ekler getirilerek fiil tabanları yapılmıştır. Bu sebeple biz burada önce bu kök kelimeleri ve daha sonra da bu kök kelimelerden nasıl fiil tabanlarının yapıldığını ele alacağız.

a) Kök kelimeler.

138. aa) Menşeleri bakımından. Fiil gövdesi teşkiline yarayan kök kelimeler, ya aslen Kürmanççada vardır veya Arapçadan alınmış üçlü mücerret [selâsi-i mücerret] masdarlardır.

bb) Yapıları bakımından. Kök kelimeler yapıları bakımından ya bir heceli veya iki hecelidirler.

1- Bir heceli kök kelimeler. Bunlar da iki türlüdürler:

a- Hecenin vokalinden sonra bir konsonant bulunur:

bır bor çêr çır dız fır ger hej hîr qîr qûr kel ken kış meş nal nêr rev rij şîh şık teq...

b- Hecenin vokalinden sonra iki konsonant bulunur:

fıkr xeml ilm pelx peyv tezv telq terş...

2- İki heceli kök kelimeler. Ezcümle:

bırıq xuşık mıçiq pıjıq pingır rıçıf...

cc) Mânaları bakımından.

1- Lûğet mânaları bakımından

a- Aslen Kürmanççada mevcut olan kök kelimelerin çoğu birer tabiat taklidi sesler [yansıma, onomatope]'dir. Örneğin **nal**, bir inlemenin, **fır**, bir kuşun uçuşunun, **çır**, bir yırtılışın, **teq**, bir patlayışın v.b. sesinden, bir ses taklidinden başka bir şey değildir.

b- Aslen Kürmanççada olmayıp da Arapçadan alınmış Arapçanın mücerret selâsî masdarları ile aslen Kürmanççada mevcut bir heceli ikinci türlü kök kelimelerin bütünü bu hâllerle Kürmanççada hiç bir mâna ifade etmezler. Bunlar, yani genel ifadesiyle bir heceli ikinci türlü kök kelimeler, ancak bir ameliyeye tâbi tutulduktan sonra bir mâna kazanırlar. O da şudur:

Evela kök kelimesinin vokali **e** ise, ne âlâ **e**'den başka ise bu vokal **e**'ye çevrilir. Ondan sonra vokalden sonraki ilk konsonant tekrar edilerek bununla ikinci konsonant arasına bir **ı** vokali getirilir. Örneğin: Aslen Kürmanççada olan **pelx** ile Arapçadan alınmış bir selâsî mücerret masdar olan **fıkr** kök kelimelerini alalım. İkinci kelimenin vokali **ı** olduğundan bunu **e**'ye çevirince **fekr** olur. Sonda da iki konsonant olduğundan vokallerden sonraki **l** ve **k** konsonantlarını tekrar ettik: **pellix** ve **fek-kır** oldular. İşte **pelx** ve **fıkr** şekilleriyle Kürmanççada bir mâna ifade etmeyen bu kelimeler, bu ameliyeden sonra **pellix** ve **fekkır** şekilleriyle birer mâna kazanmış olurlar ki birincisinin mânası «ezilme, eziliş» ikincinin mânası da «bakma, bakış»'tır. Bu ameliyeyi diğerlerine te tatbik edersek şu şekiller hâsıl olur:

xeml - xemmıl (süslenme, süsleniş)

ılm - ellım (öğrenme, öğreniş)

peyv - peyyıv (konuşma, konuşuş)

teviz - tevvız (keçişme, geçiş)

telq - tellıq («köpekler hakkında» doğurma, doğuruş)

tersş - terrış (sıyırılma, sıyrılış)

Biz ileriki bahislerde bu ameliyeyi kısaca ifade etmek için **fekkır** işlemi veya «fekkır veznine uydurma» tâbirini kullanacağız. Örneğin **fıkr** kök kelimesinin **fekkır** işlemine tâbi tutulması veya **fekkır** veznine uydurulması deyiminden bunun, yukarıda izah olunduğu veçhiyle, **fekkır** şek-

line sokulması kasdolunacaktır.

2- İç mânaları bakımından.

a- Kök kelimelerin hepsi emir kipinin tekil ikinci şahsı ile aynıdırlar. [Bir heceli ikinci türlü kök kelimelerin hep **fekkır** işlemine tâbi tutulmuş şekilleri ile]:

bır (kesme, kes)
bor (geçme, geç)
çêr (yayılma, yayıl)
fekkır (bakma, bak)
xemmıl (süslenme, süslen)
ellım (öğrenme, öğren)
bırıq (parlama, parla)
xuşık (sürünme, sürün)
mıçıq («sular hakkında» kuruma, kuru)...

Yalnız, Kürmanççada emir kipleri, genel olarak, emir edatı olan **bı~** ile birlikte kullanılır. O kadar ki bu **bı~**'ların gelmediği hâller dışında, emirler **bı~**'sız hiç bir mânâ bile ifade edemezler. Binaenaleyh yukarıdakiler bu emir edatıyla birlikte hem mânâda sarahat kazanmış olurlar ve hem de artık fiil ismi mânasını ifade etmezler:

bı bır (kes), **bı bor** (geç), **bı çêr** (yayıl), **bı fekkır** (bak), **bı xemmıl** (süslen), **bı ellım** (öğren), **bı bırıq** (parla), **bı xuşık** (sürün), **bı mıçıq** (kuru)...

b- Kök kelimeler bir de aynı zamanda birer fiil ismidirler. Yalnız, birinci türlü bir hecelilerin bir kısmı bu şekilleriyle değil de masdar şekilleri ile ve hafifletilmiş masdar mânasıyla fiil ismi mânasını ifade ederler:

bır (kesme, kesiş), **fır** (uçma, uçuş), **kel** (kaynama, kaynayış)
kış daha ziyade **kışyan**, **kışın** şekilleriyle - (çekilme, çekiliş)
rıj daha ziyade **rıjyan**, **rıjın** şekilleriyle (dökülme, dökülüş)...

c) Kök kelimelerin,

aa) Bir kısmı münhasıran geçişli-aktif [müteaddi-mâlum]'dırlar:

nêr (bakma, bakış) - **bı nêr** (bak)
dız [**dızın** şekliyle: çalma, çalış] - **bı dız çal**]...

bb) Bir kısmı münhasıran geçişli-pasif [müteaddi-meçhûl]'tirler:

hej (sallanma, sallınış) - **bı hej** (sallan)
xemmıl (süslenme, süsleniş) - **bı xemmıl** (süslen)

cc) Bir kısmı da hem geçişli ve hem de geçişsizdirler:

kel («**kelyan**, **kelin**» şekilleriyle, kaynama, kaynayış. **Kelyan**: kaynamak, **kelandın**: kaynatmak) gibi.

b) Fiil gövdelerinin teşkili.

139. Kök kelimelerden fiil gövdelerinin yapımı şu yollarla olur:

aa) Birinci şivede, bir heceli ikinci türlü kök kelimeler **fekkır** işlemine tâbi tutulduktan sonra bunlar da dahil bütün kök kelimelere bir **-î** ilâve edilerek geçişli, veya geçişsiz ve **-and** ilâve edilerek de geçişli veya ikinci dereceden geçişli fiil gövdesi teşkil olunur.

bb) İkinci şivede ise, bir heceli ve geçişli mânalı kök kelimelere **-î** ve bunun dışında kalan bütün kök kelimelere de **-and** ilâve edilerek geçişli, bir heceli ve geçişsiz mânalı kök kelimelere **-ya** veya **-îya** ilâve edilerek geçişsiz fiil gövdesi teşkil olunur. İkinci şivede de **fekkır** işlemine tabi tutma keyfiyeti vardır. Yalnız, bir heceli geçişli mânalı kök kelimelere de **-and** ilâve edilerek ikinci derecede [katmerli] geçişli fiil tabanı teşkil olunur.

Sonunda sürekli bir konsonant bulunan kök kelimelere bu yapım ekleri ilâve olunduğunda bu son konsonant tekrarlanır, eski tâbirle şeddenir. Şimdi bu söylediklerimizi yukarıda verilen kök kelimeleri tatbik edelim.

1. Şivede:	Kök kelime	geçişli	geçişsiz	kat. geçişli
	bır	bırî		bırrand
	bor	borand	borî	
	çêr	çêrand	çêrî	
	çır	çırRAND	çırrî	
	fekkır	fekkırî		fekkırand
	xemmıl	xemmıland	xemmılî	
	ellım	ellımî		ellımand
	bırıq	bırıqand	bırıqî	
	xuşıq	xuşıqand	xuşıqî	

mıçıq

mıçıqand

mıçıqî

2. Şivede:

bır

bırri

bırrand

bor

borand

boriya

çêr

çêrand

çêrya/çêriya

çır

çırRAND

çırya/çırriya

fekkır

fekkırî

fekkırand

(Diğerleri 1. Şivedeki gibidir)

Netice olarak elde olunan bu fiil gövdelerine her iki şivede de **-ın** masdar eki ilâve olunarak masdar teşkil olunur:

bırrın (kesmek), **bırrandın** (kestirmek)

borın/boriyan (geçmek), **borandın** (geçirmek)

çêrin/çêriyayın (yayılmak), **çêrandın** (yaymak)

çırırın/çırriyayın (yırtılmak), **çırRANDın** (yırtmak)

fekkırın (bakmak), **fekkırandın** (baktırmak)

xemmılın (süslenmek), **xemmılandın** (süslemek)

ellimın (öğrenmek), **ellimandın** (öğretmek)

bırıqın (parlamak), **bırıqandın** (parlatmak)

xuşukın (sürünmek), **xuşıkandın** (süründürmek, sürmek)

mıçıqın (kurumak), **mıçıqandın** (kurutmak)

Hulâsa görülüyor ki basit/asıl fiillerin fiil tabanlarında, asıl fiil kökü iseler **-a**, **-û** vokalleri veya **y**'den gayri bir koseant, fiil gövdesi iseler, yani yapma fiil tabanlı iseler, **-î**, **-ya**, **-iya** veya **-and** bulunmaktadır. Binana-leyh Kürmanççada fiil tabanlarının sonunda şunlardan biri bulunur:

-a, **-û**, **-î**, **-ya/-iya**, **-and** ve **y**'den başka bir koseant.

B. MASDAR EKİ.

140. Kürmanççada masdar eki [masdar edatı, masdar alâmeti] **-ın'**dir. Bu ek vokalle biten bir fiil tabanı ile birleştiğinde, genel olarak ya doğrudan doğruya veya **y** yardımcı sesiyle birleşir. Yalnız birinci şivede **û**, bazan da **o** vokallerinde **w** yardımcı sesi alınmaktadır. Ve bazan her iki şivede de **-ın** eklinin **ı** vokali düşmektedir. [M. 9/2, 171/4]

ketın, bırrın, xıstın v.b. sonu koseantlı gövdelerde mesele yok.

da - dain/dayın/dan (vermek)

ma - main/mayın/man (kalmak)

bû - bûın/bûyın/bûn (olmak)
çû - çûın/çûyın/çûwın/çûn (gitmek)
dî - dîın/dîyın/dîn (görmek)
anî - anîın/aniyın/anîn (getirmek)...

İHTAR. - **-Î** ekiyle yapılan bir fiil gövdesine ek, yani masdar eki geldiğinde ya araya bir **y** getirmekte veya ekin **ı**'sı düşmektedir. Bu **ı** vokalinin düşmesi hâlinde hâsıl olacak **-în** şekli, geçişli emir eki olan **-în** ile aynı olduğundan bu çeşit masdarlarda aynı zamanda geçişli veya katmerli geçişli emir mânası da çıkar:

ricif - ricifî - ricifî + ın: ricifîn/ricifîyın (titremek)
fakat: **ricifîn [bı ricifîn]** (titremek/titret) gibi.

141. Masdar eki olan **-ın/-n** ile ek-fiilin çoğul üçüncü şahsı olan **-ın** aynıdır. [M. 171/4]. Diğer taraftan, ister kök ister gövde olsun, fiil tabanları da aynı zamanda görülen geçmiş zamanın tekil üçüncü şahsı olduklarından [M. 135], Kürmanççada masdarlar da aynı kipin çoğul üçüncü şahsı ile aynıdırlar. Diğer taraftan masdarlar aynı zamanda fiil ismi anlamını da ifade ederler:

hat, fiil tabanıdır, aynı zamanda «geldi» demektir.

hatın, masdardır, «gelmek» demektir. Fakat aynı zamanda «geldiler, gelme/geliş» mânasını da verir.

çû, fiil tabanıdır, (gitti)
çûın/çûn/çûyın/çûwın, masdardır, (gitmek, gittiler, gitme, gidiş).

II. BİLEŞİK FİİLLER [Mürekkep fiiller]

142. Kürmanççada bileşik fiiller, ya bir fiille diğer bir fiilden, ya bir fiille bir isim, bir sıfat v.b. kelimelerden, veyahut da bir fiille bir ön-edattan meydana gelmiş, teşkil edilmiş fiillerdir. Bu bakımdan bileşik fiilleri üç grupta ele alacağız.

A. BİRİNCİ GURUP: İki basit fiilli bileşik fiiller.

İki basit fiilden yapılmış bileşik fiillerden biri yardımcı bir fiil olduğundan evvelâ Kürmançcadaki yardımcı fiiller üzerinde duralım.

YARDIMCI FİLLER.

143. Kürmanççada bazı fiiller vardır ki bunlar,

a) Diğer fiillerle birleşerek onların mânalarını değiştirirler:

hatın (gelmek)

şıkandın (kırmak)

hatın şıkandın (kırılmak)

dayın (vermek)

dayın şıkandın/şıkandın dayın (kırdırmak)

b) Veya bir isim, bir sıfat v.b. kelimelerle birleşerek bileşik fiil yapımına hizmet ederler:

reş (siyah)

bûyın (olmak)

reş bûyın (kara olmak, kararmak)

kırın (etmek)

reş kırın (kara etmek, karartmak)

c) Veyahut da bazı kiplerin yapımında yardımcı olurlar:

hatın (gelmek/geldiler)

bûyın (olmak)

hatı bûn (gelmişlerdi)

kırın (yapmak)

dı kım b'êm (geleceğim) ...

Görülüyor ki yardımcı fiiller de üç grupta toplanmaktadırlar.

1. Diğer fiillerin mânalarını değiştiren yardımcı fiiller. Bunlar **hatın** (gelmek) ve **dayın/dan** (vermek) fiilleridir. Birincisi edilgen, ikincisi de yapma geçişli fiillerin yapımına hizmet ederler [M. 152, 154].

2. Bazı kelimelerle birleşerek bileşik fiil teşkiline yarayan yardımcı fiiller. Bunlar **bûyın** (olmak) ve **kırın** (yapmak) fiilleridir [M. 144]

3. Bazı kiplerin yapımında yardımcı olan fiiller. Bunlar da şunlardır:

bûyın (olmak), **hatın** (gelmek), **hatı bûm** (gelmiştim) [M. 178]

kırın (yapmak): **werım** (gelirim), **dı kım werım** (geleceğim) [M. 187/d]

kan = kar = ş (muktedir olmak) : **werım** (gelirim), **kanım werım/ka-rım werım/dı şım werım** (gelebilirim). [M. 192].

wêr (içtisar etmek): **wêrım werım** (gelebilirim, gelmeye müctesirim) [M. 161]

zan (bilmek): **zanım werım** (gelmek bilirim, gelmeyi bilirim) [M. 161/d].

xwestın/vıyın (istemek): **dı xwazım werım/dı vêm werım** (gelmek istiyorum/geleceğim/gelmeliyim) [M. 161/a].

Görülüyor ki yardımcı fiillerden bazıları bir vazifeli **kan, kar, ş; vê; zan** gibi, bazıları da iki vazifelidirler **bûyın, kırın** gibi.

B. İKİNCİ GURUP BİLEŞİK FİİLLER.

144. Bir fiille birleşerek fiil teşkiline yarayan kelimeler bir isim, bir sıfat, Arapça bir masdar, Farsça bir masdar ismi veya hâsılı masdar, bir fiil gövdesi teşkiline yarayan Kürmançça kök kelimeler ile bu kök kelimelerden teşkil olunmuş bazı geçişsiz fiil gövdeleri gibi kelimelerdir.

İkinci gurup, bileşik fiillerin teşkiline hizmet eden fiiller ise **bûyın** (olmak) ve **kırın** (etmek) yardımcı fiillerdir.

Bûyın fiiliyle yapılan bileşik fiiller geçişsiz, **kırın** fiiliyle yapılan fiiller de geçişli bileşik fiilleridir. Örneğin:

mezzın (büyük)

mezzın bûyın (büyük olmak, büyümek)

mezzın kırın (büyük etmek, büyütme) gibi.

C. ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLER.

145. Bunlar bir basit fiille bir ön-edattan yapılmış bileşik fiillerdir. Ön-edatlar fiilin anlamını bazan az, bazan da çok tâdil ederler, değiştirirler.

Kürmanççada önemli bir yeri olan bu ön-edatlarla yapılmış bileşik fiiler ikiye ayrılır: 1) Bir ön-edatlı bileşik fiiller, 2) İki ön-edatlı bileşik fiiller.

1. BİR ÖN-EDATLI BİLEŞİK FİİLLER.

146. Bir basit/asıl fiille birleşerek bileşik fiil yapımına yarayan ön edatlar [prefix] iki türdür. Bir kısmı sade/basit ve bir kısmı da bileşik-tirler.

a) Basit ön-edatlar. Şunlardır:

ber da der ve vê hıl ra ro rû wer

Bunlar basit oldukları gibi, önüne geldikleri bazı fiillerin mânalarını da az-çok değiştirirler:

ketın (düşmek)
ber ketın (merak etmek, üzülme)
der ketın (çıkma)
da ketın (inme)
ve ketın (yan gelme, uzanma)
vê ketın (yanma, kovalama)
ra ketın (uzanma, yatma, uyuma)

xıstın (düşürme)
ber xıstın (öğretme, hâtıra getirme)
da xıstın (indirme)
der xıstın (çıkarma)
vê xıstın (yakma, bir şeyi bir şeye ekleme)
ra xıstın (serme)...

b) Bileşik ön-edatlar. Şunlardır:

jê [jı - ê] anlamı: ondan.
lê [lı - ê] anlamı: ona.
pê [bı - ê] anlamı: onunla.
tê [dı - ê] anlamı: onda.

Bunlar da basit ön edatlar gibi önüne geldikleri bazı fiillerin mânalarını tâdil ederler:

ketın (düşme)
jê ketın (bir şeyden, ondan düşme)
lê ketın (bir şeye değme, «köpekler hakkında» havlamak)
pê ketın (peşe düşme, tâkip etme)
tê ketın (girme)

Bu bileşik ön-edatlı bileşik fiillerden önce bir nesne geldiğinde bileşik ön-edatın ilk bileşkesi [cüzü] nesneden önce ve ayrı olarak gelir ve o nesne/isim genel illalla ilal edilir. Örneğin: **tê ketın** (girme) gibi bileşik ön-edatlı bileşik bir fiilden önce **av** (su) nesnesi geldiğinde **dı avê ketın**

(suya girmek) olur. Bunun gibi: **dar** (ağaç) nesnesi: **jı darê ketın** (Ağaçtan düşmek), **kevr** (taş) ile: **lı kêvır ketın** (taşa değmek)...

İHTAR.-(1) Aslında bileşik ön-edatlar **jı, lı, bı ve dı** çekim ekleri ile **ê ilal** ekinden meydana gelmişlerdir. Bu çekim ekleri muil olduklarından önüne geldikleri isimleri genel ilalla ilal ederler. Binaenaleyh bu çekim ekleri, bir ön-edat olarak fiillerin nesnelere önce geldiklerinde beraberlerine almış oldukları bu ê'leri bırakırlar. Kendileri muil olduklarından nesnelere genel ilalla ilal ederler. Genel ilalda [M. 43] da isimler eril iseler, ya oldukları gibi kalırlar veya içlerindeki **a, e** vokalleri **ê** olur. Dişil iseler sonlarına bir **ê** alırlar. Bu sebeptendir ki bileşik ön-edatlı bir bileşik fiilin nesnesi olduğunda, ön-edatın birinci cüzü nesneden önce gelip nesneyi ilal eder. Eğer nesne çoğul ise, çoğul isimler ilal kabul etmediklerinden, sadece ön-edatın ilk cüzü öne gelir ve kendisi de olduğu gibi kalır:

lê ketın (bir şeye değmek, havlamak)
lı darê/lı dêr ketın (ağaca değme)
lı daran ketın (ağaçlara değmek) gibi.

İHTAR. (2).- Bu bileşik ön-edatlı bileşik fiillerin nesnelere adeta ön-edatların içine girer vaziyette olduklarından bu nevi bileşik fiillerin nesnelere «ön-edat nesnesi» veya eski ve kısa bir tâbirle methûl denir. Yukarıdaki misâlde **dar** (ağaç) ismi/nesnesi, **lê ketın** fiilinin ön-edat nesnesi veya methûlüdür.

İHTAR (3).- Ön-edat nesnelere, yani methûllar bileşik ön-edatların ilk cüzülerine göre çekimlenmiş olurlar. Şöyleki:

jê ketın gibi bir fiilin **jê** ön-edatının methûlü -den hâlinedir. Bunun gibi **lê'ninki -ê, pê'ninki** ile **tê'ninki** de -e hâlinedirler. Örneğin:

jı hespê ketın (at'dan düşmek)
lı hespê kırın (at'a bindirmek)
bı hespê xıstın (at'a takmak)
dı hespê dayın (at'a sürmek)

İHTAR (4).- **Wi** (eril için, o), **wê** (dişil için, o) kelimeleri methûl olmazlar, daha doğrusu methûl olma şekilleri kullanılmadığından sadece bileşik ön-edatlar kullanılır. Zaten bunlar da aynı maksadı ifade ederler:

jı wı yerine **jê** (ondan)

ı wı yerine **lê** (ona)
bı wı yerine **pê** (ona/onunla)
dı wı yerine **tê** (onda)

Eğer işaret olunan tasrih edilmek istenirse o takdirde methûl olurlar:

ı wı ket (ona değdi), **jı wı ket** (ondan düştü)...

2. ÇİFT ÖN-EDATLI BİLEŞİK FİİLLER.

147. Çift ön-edatlar, bir kısım basit ön-edatlar ile bir kısım bileşik ön-edatların bir araya gelmesi suretiyle teşekkül etmişlerdir. Şöyleki:

Basit ön-edatlardan **da** ve **ra** ile bileşik ön-edatlardan **jê**, **pê** **tê** ön-edatları yekdiğeriyle ayrı ayrı birleşerek dokuz çift ön-edat meydana getirirler. Bu çift ön-edatlardaki basit ön-edatlara tâbi ön-edatlar ve bileşik ön-edatlara da metbu ön-edatlar denir. Eskiden mezdûç veya muzaaf edatlar da denilen çift ön-edatlar şunlardır:

jêda jêve jêra pêda pêve pêra têda têve têra

Çift ön-edatların özellikleri.

148. a) **jêda [jı~...~da]** (ondan):
Geçiş, terk ve istignâ anlamını verir:

Ez jı hespê da ketım (Ben attan düştüm)
Jı Gulanê da (Mayıstan beri)

b) **Jêve/jêva [jı~...~ve/va]** (ondan taraf, -den taraf):
İktifa anlamını verir. Methûl iktifa olunandır. Bu ön-edat özelliğini kaybetmiştir:

Jı sola mım ve (postalıma kadar, postalım bana daha iyidir, postalım bana kâfidir)

c) **Jêra [jê~...~ra]** (ona, onun için):
Temellük ve hususiyet ifade eder:

Jı Fatê ra (Fatmaya, Fatma için, Fatmaya mahsus)

d) **Pêda [pê~...~da]** (-e taraf, içine):

Bı Ruhayê da (Urfaya taraf, Urfaya)
Bı avê da çû (Suya, suyun içine gitti)

e) **Pêve/pêva** [bı~...~ve/va] (-e/-a):

İntibat ve tâlik anlamını verir. Methûl kendisine asılan, kendisine bağlanandır:

Bı diwêr ve kuttan (Duvara çaktılar)

f) **Pêra** [bı~...~ra] (onunla):

Maiyet anlamını verir. -İle ekidir:

Ez bı Çeko ra çûm (Ben Çeko ile gittim)

g) **Têda** [dı~...~da] (içinde):

Aynı zamanda -de hâli ekidir:

Dı dînê da kes ne ma (Dünyada kimse kalmadı)

h) **Têve/têva** [dı~...~ve/va] (içinden):

Giriş ifade eder. Methûl, yani ön-edatın içine giren nesne içinden geçilen, içinden gidilen yerdir:

dı diwêr ve (duvardan, duvarın içinden geçerekten)

i) **Têra** [dı~...~ra] (içinden):

Tâkip ve mürur edatıdır. Methûl, tâkip hattı ve geçilen yerdir:

Hem dı Ruhayê ra hat (Mehmet Urfadan, Urfanın içinden geçerekten geldi)

Dı rê ra bı meş (yoldan, yolun içinden yürü)

149. Bu çift ön-edatlar da önüne geldikleri fiillerin anlamlarını tâdil ederler. Nesnelere/methûller çift ön-edatların kısımlarından olan metbu-ların [M. 147] içine girerler. [M. 146/b ve ihtar 2.3]:

kırın (yapmak)

pêda kırın (üzerine katmak)

pêve kırın (içine sokmak)

pêra kırın (vasitasiyle kaldırmak)

têda kırın (içine koymak, daldırmak)

têve kırın (içine sokmak)
xıstın (düşürmek)
pêda xıstın (vasıtasıyla indirmek)
pêra xıstın (vasıtasıyla sermek)
jêda xıstın (sakit etmek, hal etmek, dağıtmak)

Görülüyor ki bu ön-edatlardaki **jê, pê tê** metbu ön-edatları kendi asli mânalarını muhafaza etmektedirler. Bu sebeptendir ki çift ön-edatlı fiillerin anlamları kolayca anlaşılabilir. Çünkü evvelâ tâbî ön-edatların fiillerde husule getirdikleri anlam değişikliği anlaşılıp ondan sonra da metbuların methûllerde husule getirdikleri anlam dahi mezc ve raptedir. Metbular nesnelere, tâbirler de fiillerin ön-edatlarıdır:

ra kırın (kaldırmak)
pê ra kırın [**bı wê ra kırın**] (vasıtasıyla, onunla kaldırmak)
da xıstın (indirmek)
jêda xıstın [**jı wê da xıstın**] (ondan indirmek)...

ÜÇÜNCÜ GURUP BİLEŞİK FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ.

150. 1. Bu fiillerin çekimleri, sonda gelen basit/asıl fiillerde olur.

2. **Bı, dı, me, ne** edatları ön-edatlı fiil arasında bulunur [M. 168/1, 193].

İHTAR (1).- **Veşartın** (saklamak) fiili, bir ön-edatlı bileşik bir fiildir. Fakat **qeşartın** («kabuk» soymak) fiili ise, Arapça **qşr** kökünden gelen bir basit fiildir. Ve bunun asıl şekli, genel kaidelere göre **qeşr - qeşşır - qeşşırın** (soymak), **qeşşırândın** (soydurmak)'tır:

ra kırın (kaldırmak)
Mın ra dı kır (Ben kaldırıyordum)
Vê ra me ke (Bunu kaldırma)
Mın ra ne kır (Ben kaldırmadım)
Vê ra bı ke/Vê ra ke (Bunu kaldır)

veşartın (saklamak)
ve me şêr (saklama)
ve ne şart (saklamadı)
ve dı şart (saklıyordu)
ve şêr (sakla)

qeşartın (soymak)

me qeşêr (soyma)
ne qeşart (soymadı)
dı qeşart (soyuyordu)
bı qeşêr (soy)

İHTAR (2).- Yukarıdaki misâllerden anlaşılacağı veçhiyle her tâbi ön-edatla metbu ön-edat birleştiğinde bileşik, yani çift ön-edat meydana getirmezler. Örneğin **pê** ile **ra** birleşince **pêra** çift ön-edatı meydana gelir ve anlamı da (onunla)'dır. Fakat bu **pê** bileşik ön-edatı **bı wê** anlamında **ra** basit ön-edatiyle bileşik bir fiilin önüne geldiğinde anlamı değişir:

pêra çüyın (onunla gitmek)
pê ra kırın [**bı wê ra kırın** olarak] (onunla kaldırmak)...

NESNE ALIP ALMAMALARI BAKIMINDAN FİİLLER [Geçişli-geçişsiz fiiller]

151. Fiiler nesne alıp almamaları bakımından, diğer bir ifadeyle, mâ-naları bakımından ikiye ayrılırlar: 1) Geçişli fiiller, 2) Geçişsiz fiiller.

Fiil tabanlarının karşıladığı hareket iki çeşittir. Bunlardan bir kısmında hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği saha/nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere geçişli [mü-teaddî] fiiller denir. Bunlar bir yapma ifade ederler. Fiilin gösterdiği hareket yapana değil, yapanın dışında bir nesneye yönelir, tesir eder. İkinci çeşit hareketlerde ise, hareketin yönü içe doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahıstır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere de geçişsiz [lâzım] fiiller denir. Geçişsiz fiiller bir olma ifade ederler. Fiillerin gösterdiği hareket yapana yönelir, yapana tesir eder. Onun için bu fiillerde şahıs yapan değil, olandır. İşte fiil tabanları yapma, veya olma ifade etmelerine göre geçişli-geçişsiz olmak üzere ikiye ayrılırlar.

ASLİ GEÇİŞLİ-YAPMA GEÇİŞLİ FİİLLER

152. 1. **ASLINDAN GEÇİŞLİ FİİLLER.** Kürmanççada geçişli fiiller ya aslında mevcuttur veya bazı kaidelerle teşkil olunmuşlardır. Aslında geçişli olan bu fiillere aslından geçişli, aslında geçişli olmayıp da bazı kaideler tahtında geçişsiz fiillerden yapılan geçişli fiillere de yapma geçişli fiiller denir. Aslından geçişli olanlar hakkında bir şey söylemeye lüzum yok. Bunlar işitilmekle öğrenilirler. Örneğin:

bırın (götürmek), **cûyin** (çiğnemek), **dayın** (vermek), **şıkandın** (kır-mak)...

2. YAPMA GEÇİŞLİ FİİLLER. Kürmanççada fiil tabanı aslı [kök] olan her geçişsiz fiilin karşılığı bir geçişli fiil vardır. Dolayısıyla aynı özel-likte olan her geçişli fiilin de bir geçişsiz karşılığı vardır. Bu gibi fiiller kaideler yardımı ile geçişli yapılamazlar. Örneğin:

hatın (gelmek) - **anîn** (getirmek)
ketın (düşmek) - **xıstın** (düşürmek)
mırın (ölmek) - **kuştın** (öldürmek)
ra bûyin (kalkmak) - **ra kırın** (kaldırmak)

Fiil tabanı yapma olan [M. 137, 139] geçişsiz fiilleri geçişli yapmak için, tafsilâtı özel bahsinde verildiği üzere, tabanın sonundaki **-î -ya/-iya** ekleri atılarak yerlerine **-and** eki ilâve olunarak geçişli yapma fiil tabanı ve bu tabana da **-ın/-n** masdar eki ilâve olunarak yapma geçişli masdar/fiil teşkil edilmiş olur:

gerrin/geryan/geryayın/gerrriyan/gerrriyayın (gezmek)
gerrî/gerya/gerrriya
ger
gerrand
gerrandın (gezdirmek)

Gerek aslı geçişli ve gerekse yapma geçişli olan bir fiilden önce **dayın** (vermek) fiili getirilince ikinci derecede [katmerli] geçişli fiil teşkil olunur. İkinci şivede bu yardımcı fiil sonraya da getirilmektedir. Bu suretle ikinci dereceden geçişli yapılmış bir fiil gerek gine bu yardımcı fiille ve gerekse başka bir yolla bir kerre daha geçişli yapılamaz:

revandın (kaçırmak)
dayın revandın/revandın dayın (kaçırtmak)
bırın (götürmek)
dayın bırın/bırın dayın (götürtmek)
revîn (kaçmak) - **revandın** (kaçırmak)
dayın revandın/revandın dayın (kaçırtmak)...

NOT: Geçişli fiiller dört şekilde bulunabilir:

- 1- Etken [mâlum]: **istandın** (almak)
- 2- Edilgen [meçhûl]: **hatın istandın** (alınmak)
- 3- Dönüşlü [mütavaat]: **xwe xıstın/ı xwe xıstın** (dövünmek)

4- İşdeşli [müşareket]: **hev xıstın** (vuruşmak) [Edilgenlerde özne belli değildir. Dönüşlülerde özne belli olup aynı zamanda nesnedir. Dönüşlü şekli ancak canlı mahlukatın fiil ve hareketlerine delâlet eden fiillerden yapılabilir].

Geçişsiz fiiller: İşdeşli olabilirlerse de dönüşlü olamazlar. Yalnız bunlar geçişli yapıldıktan sonra **xwe** (kendi) ... ile dönüşlü anlamını verirler: **xıstın** (vurmak) - **xwe xıstın/hı xwe xıstın** (dövünmek) gibi.

Nesneleri «neye?», «nereye?» sorularından birine cevap teşkil eden fiiller edilgen olabilirler: Yatmak, neye, nereye yatmak?: ...yatıldı.

FAİLLERİ BAKIMINDAN FİLLER

Faillerine göre fiiller, yani çatıları bakımından fiiller dörde ayrılırlar: 1) Etgen fiiller, 2) Edilgen fiiller, 3) Dönüşlü fiiller, 4) İşdeşli fiiller.

ETGEN FİLLER [Mâlum, activ]

153. Failleri [özneleri] yapıcı olan, yani özne tarafından yapılmış ve nesneye tesir etmiş bir işi ifade eden fiillere etgen fiil denir:

Tacdin dêr şıkand (Tacettin ağacı kırdı). Cümlesinde **şıkandın** (kırmak) işi/fiili etgendir. Zira, ağaç nesnesine tesir etmiştir.

EDİLGEN FİLLER [Meçhûl, passiv]

154. Fiilin öznesi belli değilse, yani fiilin anlattığı hareketten özne müteessir oluyorsa, etkilenirse o fiile edilgen fiil denir.

Kürmanççada edilgen fiiller ya aslen edilgendirler veya etgen fiillerden kaide ile yapılmışlardır.

Yapma edilgen fiiller şu yollarla yapılır:

1. Fiil tabanları aslî olan etgen-geçişli bir fiili edilgen-geçişli yapmak için evveline **hatın** (gelmek) fiili getirilir:

diyın (görmek) - **hatın diyın** (görülme)
xwarın (yemek) - **hatın xwarın** (yenilme)

2. Fiil tabanları yapma olan fiillere gelince:

a) Fiil tabanı münhasıran etgen-geçişli bir mânayı haiz olan kök kelimeler [M. 138/cc] ile hem geçişli ve hem de geçişsiz-etgen bir mânayı haiz olan kök kelimelerden [M. 138/cc] yapılmış etgen-geçişli fiiller, aslı tabanlı fiiller gibi **hatın** (gelmek) fiiliyle edilgen-geçişli yapılırlar:

kel - kelandın (kaynatmak) - **hatın kelandın** (kaynatılmak)
dız - dızın (çalınmak) - **hatın dızın** (çalılmak) ...

b) Fiil tabanı hem geçişli-etgen ve hem de geçişli-edilgen anlamı haiz kök kelimelerden yapılmış olan fiiller zaten edilgen olduklarından bunlar için ayrıca bir işleme lüzum yoktur:

hej - hejandın (sallamak) - **hejin/hejiyan** (sallanmak)
kış - kışandın (çekmek) - **kışın/kışiyan** (çekilmek) ...

DÖNÜŞLÜ FİLLER

[Mütavaat, reflexif]

155. Kürmanççada geçişli-etgen fiillerin eveline **xwe** (kendi), **lı xwe** (kendine) zamirleri getirilerek dönüşlü fiil anlamı verdirilir:

xıstın (vurmak)
xwe xıstın/lı xwe xıstın (kendine vurmak/dövünmek)

İHTAR.- Bu **xwe** zamiri bazı fiillerle birleştğinde o fiilin mânasını tâdil ederek bileşik bir fiil teşkil eder:

kırın (yapmak) - **xwe/lı xwe kırın** (giyinmek)
dayın (vermek) - **xwe/lı xwe dayın** (sürünmek)

İŞDEŞLİ FİLLER

[Müşareket, reciproque]

156. Kürmanççada işdeşli fiiller için özel bir şekil yoktur. Bu anlam fiillerle birlikte söylenen **lı hev** (birbirine), **bı hev ra** (birbirleriyle, birlikte, beraber) gibi kelimelerle ifade edilir:

xıstın (düşürmek, vurmak) - **lı hev xıstın** (vuruşmak)
fırrın/fırrıyan (uçmak) - **bı hev ra fırrın** (uçuşmak) ...

HE NE NÎ

157. Bunların sıra ile mânaları var, yok/değil, değil'dir.

A. HE (var), **heyin** (varlık, servet), **heyî** (varlık, vücut), Çekimi:

heyim/heme (varım)	he bûm (vardım)
heyîy (varsın)	he bûy (vardın)
heye (var, vardır)	he bû (vardı)
em heyin/hene (varız)	em hebûn (vardık)
hûn heyin/hene (varsınız)	hûn he bûn (vardınız)
heyin/hene (vardırlar)	he bûn (vardılar) ...

B. NE (yok/değil), **neyî** (yokluk, adem), **neyin** (yokluk, servetin zıddı).

1. a) Asıl anlamı «yok» olup çekimi şöyledir:

neyim/neme (yokum), **neyîy** (yoksun), **neye** (yoktur), **neyin/nene** (yoklar) ...

ne bûm (yoktum), **ne bûy** (yoktun), **ne bû** (yoktu), **ne bûn** (yoklardı) ...

b) **Tu/tı** (hiç) ile:

tu neyim (hiç yokum), **tu neyîy** (hiç yoksun), **tu neye** (hiç yok)...

tu ne bûm (hiç yoktum), **tu ne bûy** (hiç yoktun) ...

Demek ki **tune/tîne** (hiç yok, aslâ yok) [**tunne/tinne**]. Buradaki ne ile olumsuzluk edatı olan **ne**'yi yekdiğerinden ayırmak icap eder.

2. Fiil ve isnatta olumsuzluk edatiyle aynıdır. Olumsuzluk edatının isnatta anlamı «değil»'dir. [M. 193, 223/f]:

hatım (geldim) - **ne hatım** (gelmedim)

rinde (iyidir) - **ne rinde** (iyi değildir)

C. NÎ (değil). Çekimi:

nîyim/nîme (değilim)	nî bûm (değildim)
nîyîy (değilsin)	nî bûy (değildin)
nîye (değil, değildir)	nî bû (değildi)
em nîyin/nîne (değiliz)	em nî bûn (değildik)
hûn nîyin/nîne (değilsiniz)	hûn nî bûn (değildiniz)

nîyın/nîne (değiller)

nî bûn (değillerdi)

Bazan **nın** şeklinde olur:

nınım, nınıy, nîne, em nının, hûn nının, ew nının

Fakat bu **nın** şeklinin mazisi olmaz bunun yerine yukarıdaki **ne'nin** mazisi kullanılır:

nın bûm ... denmez, bunun yerine **ne bûm, ne-bûy ...** denir.

EKSİK FİİLLER

158. Kürmanççada bazı fiiller vardır ki bunların masdarları yoktur.

Kendileri doğrudan doğruya emir kipinin tekil ikinci şahısdırlar.

Örneğin:

bê/bêj (söyle)

kan = kar = ş [e] (muktedir ol)

bîn (gör)

wer (gel)

vê (iste)

wêr (cesaret et, müctesir ol)

her (git)

zan (bil) ...

Bunlar birer emir olduklarından emir kipinin haiz olduğu bütün özellikleri haizdirler [M. 168, 169, 170]. İşte bu özelliklerinden dolayı biz bunlara eksik fiiller diyeceğiz.

159. Bunlardan **bê/bêj, bîn, vê, her, wer** eksik fiillerinin, masdarlarının olmayışından dolayı eksikliklerini başka köklerden gelen masdarlar ikmal eder:

bê/bêj için **gotın** (söylemek)

bîn için **dîyın/dîtın** (görmek)

vê için **xwestın** (istemek)

her için **çûyın** (gitmek)

wer için **hatın** (gelmek)

Bu sebepledir ki biz burada yalnız diğerleri üzerinde duracak ve «eksik fiil» tâbiri ile de diğerlerini, yani **kan/kar/ş, wêr, zan** eksik fiillerini kastedeceğiz. Ve gine bunlardan yekdiğerinin eşmânalısı [müteradifi] olan **kar, kan, ş**'den yalnız **kan**'ı ele alacağız. Zira **ş** yalnız birinci şive-

de, **kar** yalnız ikinci şivenin bazı taraflarında, **kan** ise her iki şivede de kullanılmaktadır. **Kan** hakkında söyleyeceklerimiz aynen **kar** ve **ş için de ca-**ridir.

EKSİK FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ.

160. 1. Bunların masdarları olmadığı gibi, diğer eksik fiiller gibi bu eksikliklerini bertaraf edebilecek başka masdarlar da yoktur. Bunlar emir kipinin tekil ikinci şahısları olduklarından, yukarıda da dediğimiz gibi emir kipinin bütün özellikleri ve emir kipine mütedar bütün kaide-ler bunlar hakkında da caridir [M. 168...]. O maddelere bakınız.

2. Bunlara birer **-in** veya **-eyin** ilâve edilerek kendilerine masdar sūsü verilirse de gine masdar olamazlar. Zira Kürmanççada fiil tabanları aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü ve masdarların kendileri de aynı zamanda aynı kipin çoğul üçüncü şahıslarıdır [M. 135, 141]. Bunlar ise, bu eklerle birlikte böyle bir mânayı kazanamazlar:

kanin/kaneyin (muktedir olma)
wêrin/wêreyin (cesaret etme)
zanin/zaneyin (bilme)

3. Bunlar emir olarak pek kullanılmazlar. Daha çok **bı~** emir edatiyle birlikte kullanılırlar:

bı kan, bı wêr, bı zan gibi.

4. Bunlar birer emir olduklarından geniş zaman ve şimdiki zaman kipleri vardır. Geçmiş zamana ait bazı kipleri de **bûyin** (olmak) ile bileşik şekillerinden yapılır. Ve geçmiş zamana ait kiplerinde geçişli şahıs zamirleri kullanılır. **Bûn** ile olan şekilleri ikinci gurup bileşik fillere dahil olur.

İHTAR.- Burada **bûn** fiilinin yardımı ile yapılan kiplerle **kan bûn...** aynı şeylerdir.

5. Çekimlerinde **bı~** kullanılmaz.

161. 1. Bu eksik fiillerden:

a) **Kan**, iktidar kiplerinin yapımında yardımcı olur [M. 192]. b) **Wêr**, ictisarî kiplerin yapımında yardımcı olur;

werım (gelirim) - **wêrım werım** (gelebilirim, gelmeye cesaretim vardır, gelmeye müctesirim)

wêri bû bı hata (gelmeye müctesir idi, gelmek için korkmazdı)...

c) **Zan**, eskiden «alemî» denilen kiplerin yapımında yardımcı olur.

zanım werım (gelmeyi bilirim, gelebilirim) ...

2. Yardımcı olduklarında:

a) Bunların geniş veya şimdiki zamanları, yardımcısı oldukları fiillerin aynı kiplerinin evveline getirilir:

ez kanım werım (gelebilirim), **dı kanım t'êm** (gelebiliyordum)...

b) Geçmiş zamana ait kiplerde de bunların geçmiş zaman kipleri, çekimlenecek fiilin şartın hikâyesi kipinin evveline getirilir:

görülen geçmiş zaman kipi + şartın hikâyesi
şimdiki zamanın hik. kipi + şartın hikâyesi
şartın hikâyesi kipi + şartın hikâyesi kipi
geniş za. hikâyesi kipi + şartın hikâyesi kipi ...

Örneğin: **kan** ile:

kanî bûm bı çûma (gidebildim, gidebilirdim)
kanî bûyam bı çûyam (gidebilseydim) ...

3. Sade şekilleri ile yardımcı olduklarında, yardımcısı oldukları fiil ne olursa olsun geçişsiz şahıs zamirleri, **bûn** ile birlikte yardımcı olduklarında, yardımcısı oldukları fiil geçişsiz ise geçişsiz, geçişli ise geçişli şahıs zamirlerini alırlar. Yardımcısı oldukları fiil şahıs zamirlerini almaz:

Ez kanım werım (gelebilirim)
Ez kanî bûm bı hatıma (gelebilirdim)
Mın kanî bû bı diya (görebilirdim) ...

4. **Me~**, **ne~**, **dı~** edatları kendilerinden önce gelir:

Ez kanım werım (gelebilirim) - **Ez ne kanım werım** (gelemem)
Ez dı kanım werım (gelebiliyorum)...

İHTAR.- Eksik fiillerden yalnız **zan** eksik fiilinin **dayın** yardımcı fiiliyle ikinci dereceden geçişli, **hatın** fiiliyle de edilgen şekli ve keza **dayın zanın** şekli gine **hatın** fiiliyle ikinci dereceden edilgen şekli yapılabilir. Diğerlerinin bu şekilleri kullanılmaz:

zanın/zaneyın (bilme)
dayın zanın/zanın dayın (bildirmek)
hatın zanın (bilinmek)
hatın dayın zanın (bildirilmek)

Bu şekilleriyle artık eksik fiil olmaktan çıkarak tam fiil gibi olur. Zira **dayın** ve **hatın** fiilleri tam birer fiil olup meydana bileşik bir fiil çıkmış bulunmaktadır. Sonra, çekimler hep **dayın** ve **hatın** fiilerinde cereyan eder.

İSNADA BENZER FİLLER

162. Anlamı fiil, fakat şekli isnat keyfiyetine daha yakın olan isim cümlesine isnada benzer fiiller denir. Buna Kürmanççada **pişkêd wekê nisbetê** denmektedir. [M. 222-223]

Öznesi müpteda ve fiil ise haberden ibarettir. Bu fiil dahi ya şimdiki zaman, veya geçmiş zaman olur. Müpteda olacak zamirler geçişli şahıs zamirleridir.

Türkçede bunun karşılığı bir fiil yoktur. Farsçada karşılığı, «mâlik olmak» mânasına olan **daştên** (داشتن....) fiilinin görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipleridir. Gine Fransızcada karşılığı avoir (mâlik olmak) fiilinin şimdiki zaman [indicatif present] ve şimdiki zamanın hikâyesi [imparfait] kipleridir:

Kürmançça	Farsça	Fransızca
mın xebere	haber darem	j'ai de nouvelle
te xebere	haber dari	tu as de nouvelle
wî/wê xebere	haber dared	il/elle a de nouvelle
me xebere	haber darim	nous avons de nouvelle
we xebere	haber darid	vous avez de nouvelle
wan xebere	haber darend	ils ont de nouvelle

mın heware (medet isterim, imdat istiyorum), **te heware**, **wî heware...**

mın gaziye (istimdat isterim), **te gaziye**, **wî gaziye**...

Bazan **-e**, **-ye** yerine «vardır» mânasına olan **heye** gelir:

Mın gellek kovan heye (Benim çok derdim vardır)

Bunun olumsuz şekli **neye** (değildir), **nîne** (yoktur) ile olur:

Mın hîvî neye (ümidim yok), **Wan heyîn nîne** (onların serveti yoktur)...

Geçmiş zamanı **bûn** (olmak) iledir: **Mın daxwaz bû** (isteğim vardı)...

Bunun da olumsuz şekli **ne bû** (olmadı), **tune bû** (yoktu) iledir:

Mın daxwaz ne bû (isteğim yoktu), **Mın turs tune bû** (korkum yoktu)...

Bunlarda soru mânası da vardır: **Te xêre?** (hayrola, nen var?) ...

FIİL ÇEKİMİ FİİLLERİN DEĞİŞMELERİ

163. Fiiller şahıs, azlık-çokluk, zaman, kip ve anlam itibariyle beş türlü değişime uğrarlar.

1. ŞAHIS. Fiillerde üç şahıs vardır:

1) Konuşan [mütekellim] : **hatım** (geldim)

2) Dinleyen [muhatap] : **hatıy** (geldin)

3) Adı geçen [gaip] : **hat** (geldi)

2. AZLIK-ÇOKLUK. [kemiyet]. Fiiller ya tekil [müfret], veya çoğul [cemi] olurlar:

Tekil: **hatım**, **hatıy**, **hat**. Çoğul: **em hatın** (biz geldik), **hûn hatın** (siz geldiniz), **ew hatın** (onlar geldiler)

3. ZAMAN. Bir fiilin içinde cereyan ettiği zaman bölümüne denir. Zaman üçtür.

1) Geçmiş zaman [mazi] : **hat** (geldi)

2) Şimdiki zaman [hâl] : **t'êye** (geliyor)

3) Gelecek zaman [istikbâl] : **ê b'ê** (gelecek)

Kürmançada geçmiş zaman iki türdür:

1) Görülen geçmiş zaman [di'li geçmiş zaman, şuduhî mazî, mazi-i mutlâk]: **hat** (geldi)

2) Öğrenilen geçmiş zaman [miş'li geçmiş zaman, naklî mazi, maz-i karip]: **hatîye** (gelmiş)

4. KİP [siğa]. Bir hükmü, bir hâli, bir işi ve bir tesiri ifade etmek üzere fiilin aldığı şekillerdir: **hat** (geldi), **hatîye** (gelmiş), **ê b'ê** (gelir)...

5. ANLAM [mâna]. Fiiller anlamca geçişli veya geçişsiz olmak üzere ikiye ayrılırlar: **çû** (gitti), **şıkand** (kırdı). Birincisi geçişsiz, diğeri de geçişli birer fiillerdir.

KİPLER

164. Fiillerin şahıs ve zamana göre ekler almasına çekim [tasrif] denir. Çekimlenmiş bir fiilde iki kısım vardır: 1) Fiil kısmı [madde-i asliye], 2) Ek kısmı [intiha]. Fiil kısmı fiilin anlamını ihtiva eder. Ek kısmı ise şahıs, azlık-çokluk, zaman kip v.b. gibi ikinci derecede anlamlar ifade eden ve bunlara göre değişen kısımdır: **hatın** (gelmek), **hatım** (geldim), çekimlenmiş bir fiildir. Bunun **hat** kısmı fiil kısmı, **ım** kısmı da ek kısmıdır.

Bir fiili çekmek [tasrif etmek] demek, o fiilin alabileceği bütün şekilleri zikir ve ifade etmek demektir.

BİLDİRME VE TASARLAMA KİPLERİ

165. Nesnelere yaptıkları hareketler iki çeşittir: 1) Ortaya çıkan veya çıkacak olan hareket: **ve kır** (açtı), 2) Ortaya çıkması tasarlanan hareket: **ve kıra** (açsaydı). Bu iki hareket şekillerini karşılamak için fiil kök ve gövdeleri ayrı ayrı şekillere girerler. Şu hâlde bir kısım fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir hareketi bildirir. Bu fiil şekillerine bildirme kipleri [ihbarî sigalar] adı verilir. Fiil şekillerinin diğeri kısmı da tasarlanan bir hareketi ifade ederler. Bunlara da tasarlama kipleri [inşâî sigalar] adı verilir.

Bildirme kipleri, olumlu veya olumsuz [müsbet, menfi] olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri bildirme [ihbar] hâlinde bildirdiğine göre hareketin zamanını da gösteriyor demektir. Şu hâlde fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekli bakımından bildirme kipleri içinde toplanır.

Fiil çekiminde ikisi geçmiş zaman olmak üzere beş zaman vardır: 1)

Görülen geçmiş zaman, 2) Şimdiki zaman, 3) Geniş zaman, 4) Öğrenilen geçmiş zaman, 5) Gelecek zaman. İşte bildirme kipleri fiillerin bu beş zamanını karşılayan şekilleridir.

Tasarlama kiplerinde ise, zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekiller ifade ederler. Bu şekiller de tasarlanan şart, istek, gereklilik veya emir şeklinde ortaya çıkarlar. Şu halde dört tasarlama kipi vardır: 1) Şart, 2) İstek, 3) Gereklilik, 4) Emir.

HULÂSA:

a) Bildirme kipleri [ihbarî sığalar]:

- 1) Geniş zaman [müzari]
- 2) Şimdiki zaman [hâl]
- 3) Görülen geçmiş zaman [di'li geçmiş zaman, şuhudî mazi]
- 4) Öğrenilen geçmiş zaman [miş'li geçmiş zaman, naklî mazi]
- 5) Gelecek zaman [istikbâl]

b) Tasarlama kipleri [dilek-şart kipleri, inşai sığalar]:

- 1) Şart
- 2) İstek [iltizamî]
- 3) Gereklilik [vücubî]
- 4) Emir

FİİLLERİN ÇEKİMİNDE GENEL ESASLAR

166. Kürmanççada filleri çekebilmek için, her fiilin iki esas şekli ile ek-fiilin çekimini iyice bilmek ve kavramak icap eder. Fiillerin iki esas şekli geçmiş zaman gövdesi ile geniş zaman gövdesidir.

GEÇMİŞ ZAMAN GÖVDESİ.

Biz buna daha ziyade fiil tabanı diyeceğiz. Geçmiş zaman gövdesi, aynı zamanda görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı ile aynıdır. Fiil tabanını bulmak için, masdarın sonundaki **-in/-n** masdar ekini atmak kâfidir [M. 140]:

hatın (gelmek), fiil tabanı/geçmiş zaman gövdesi **hat**
mayın (kalmak), fiil tabanı/geçmiş zaman gövdesi **ma**

GENİŞ ZAMAN GÖVDESİ.

Biz buna kısaca emir diyeceğiz. Geniş zaman gövdesi/emir'in bulunması, fiil tabanının bulunması kadar kolay ve sade değildir.

Emir [imperatius]. Emir kipi, fiil tabanlarından, bazı değişiklikler yapılmak suretiyle teşkil olunur. Şöyleki:

1. Fiil tabanı yapma ise, [M. 137]. Bu tabanların sonunda bulunabilecek olan **-and**, **-î -ya/iya** ekleri atıldıktan sonra geriye kalan kısım, emir kipinin tekil ikinci şahsıdır. Kök kelime geçişsiz anlamlı ise buna geçişli emir eki olan **-în** ekini ilâve edince, eğer kök kelimenin kendisi geçişli ise, o zaman ikinci derecede geçişli emir teşkil olunur:

gerrand - ger [bı~ ile: bı ger] (gez) - **bı gerrîn** (gezdin)
ricıfı-ricıf [bı~ ile: bı ricıf] (titre) - **bı ricıfîn** (titret)
nêrî - nêr [bı~ ile: bı nêr] (bak) - **bı nêrîn** (baktır)
çırıya - çır [bı~ ile: bı çır] (yırtıl) - **bı çırîn** (yırt)...

Hatırlanacağı veçhiyle yapma fiil tabanlarının yapımında kullanılan kök kelimeler [M. 138] aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsı ile aynıdırlar. Bunlara **-and**, **-î**, **-ya/iya** ilâve edilince fiil tabanları teşkil olunmaktaydı. İşte bu kök kelimeler/emirlerden geçişsiz anlamlı olanlara **-în** ilâve edilince geçişli bir emir teşkil olunur. Eğer geçişli anlamlı olan bir kök kelimeye/emre **-în** ilâve edilirse o zaman ikinci derecede geçişli bir emir teşkil edilmiş olur:

bırrîn (kesmek), fiil tabanı **bırrî**, sondaki 'î'yi attık: **bır**, bu kök kelimedir, aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsıdır. Geçişlidir (kes). Buna **-în** ilâve edince ikinci derecede geçişli emir **bırrîn** [bı~ ile: bı bırrîn] (kestir) olur.

çêrîn/çêryan/çêriyan (yayılmak), fiil tabanı **çêrî/çêrya/çêriya**. Sondaki ekleri attık **çêr** kaldı ki bu kök kelimedir, aynı zamanda emir kipinin tekil ikinci şahsıdır (yayıl). Geçişsizdir. Buna **-în** ilâve ettik **çêrîn** [bı~ ile: bı çêrîn] geçişli emir oldu (yay) ...

2. Fiil tabanı asıl [aslî/semaî] ise [M. 136]. Emir kipinin yapılması için genel bir kaide yoktur. Bu cins fiillerin emirleri ya işitilmekte veya lûgat kitaplarına müracaat etmekle öğrenilebilir.

Emir kipi hakkında notlar.

168. 1. Kürmanççada emir kipinin evveline bir **bı~** getirilir. Buna emir edatı diyebiliriz. Bu edatın gelmediği hâller hariç, emrin anlamı bu edatla tamamlanır. O kadar ki bu edat olmadığı zaman anlam kolay kolay anlaşılabilir veya başka anlamlara gelir:

bor, rıçuf, kel, ger... kelimelerinde emir değil, daha ziyade fiil ismi anlamı vardır: geçme/geçiş, titreme/titreyiş, kaynama/kaynayış, gezme/geziş ... Fakat bunlara **bı~** getirirsek emir anlamı sarahat kesbetmiş olur: **bı bor** (geç), **bı rıçuf** (titre), **bı kel** (kayna), **bı ger** (gez) ...

Vokalle başlayan emirler önünde **bı~**'nın vokali düşer [M. 9/3] ve geri kalan **b** konsonantı da emrin evvelindeki vokalle ulanır. Bu takdirde düşen bu **ı** vokali yerine bir apostrof konmalıdır:

bı ê - b'ê [ok: **bê**] (gel)
bı in-b'in [ok: **bîn**] (getir)
bı avê - b'avê [ok: **bavê**] (at)...

İHTAR (1).- B-v değişmesi dolayısıyla [M. 9/1] bu **bı~**, **vı~** olabilir:

bı de - vı de (ver), **bı şin - vı şin** (gönder)

2. Emir edatı **her** (git), **wer** (gel) gibi eksik fiillerle bir ön-edatlı bileşik fiillerin [M. 146] emirlerinde gelmez:

her (git), **wer** (gel), **da kev** (in), **ra ke** (kaldır)...

İHTAR (2).- Birinci şivede bazan **bı~**'dan önce bir **dê** getirilmektedir:

bı zan - dê bızan (bil)

Buradaki **dê**'nin gine aynı şivenin gelecek zaman kipinin yapım eki olan **dê** ve tekil edatı olan **de** ile bir ilgisi yoktur:

Ez dê bı çım Ruhayê (Ben Urfaya gideceğim), **De bı meş** (Haydi yürü)...

Gine birinci şivede bazan masdarlara emir edatı getirilmek suretiyle emir kipi teşkil olunmaktadır:

bı kırın (yapın)

İHTAR (3).- İkinci gurup bileşik fiillerde ve **bûyin** (olmak) fiilinin emirden türeyen kiplerinde **bı~'nın** gelip gelmemesinde bir fark yoktur:

mêr be - mêr bı be (yiğit ol)
reş ke - reş bı ke (karalt)
ez bım - ez bı bım (oiurum) ...

3. Emrin ilalı [ilal-emri]. Emrin tekil ikinci şahsının sonuna bir **-e** getirilmek suretiyle yapılır. Birinci şivede bu **-e** bazan **-ı**'ya yakın bir **e** şeklinde telâffuz olunur. İlalâ sebep olan emir edatıdır. Emrin anlaşılmasında, anlamda zorluk olmayınca, ilal zaruri değildir, aksi hâlde zaruridir. Emrin çoğulunda [M. 16⁹] ilalâ lüzum yoktur. Çekimlerde ilal bertaraf edilir, yani **-e**'ler kaldırılır:

bı gır - bı gıre (tut), **bı şın - bı şıne** (gönder)
ez bı gırım (ben tutarım), **ew dı şıne** (o gönderiyor)...

4. Bazı fiillerin emirleri bir tek sestem/harften ibarettir. Bu sesin konsonant olduğu hâllerde bunların okunabilmeleri, telâffuzları için bir **e** vokaline ihtiyaç olur. Fakat bunun ilal eki olan **-e** ile bir ilgisi yoktur. Zira telâffuz için **-e** almış bir emir gine ilal edilebilir. Telâffuzu ternin için gelen bu **-e**'ler de çoğul eki, ek-fiil v.b. gibi bir ek geldiğinde ve çekim sırasında zail olurlar. Bir sestem ibaret olan başlıca emirler şunlardır:

hatın (gelmek) fiilinin emri	: ê, bı ile: bı ê - b'ê (ok: bê) (gel)
bûyin (olmak) fiilinin emri	: b, e ve bı ile: bı be (ol)
çûyin (gitmek) fiilinin emri	: ç, e ve bı ile : bı çe (git)
dayın (vermek) fiilinin emri	: d, e ve bı ile : bı de (ver)
xıstın (düşürmek) fiilinin emri	: x, e ve bı ile : bı xe (düşür, koy)
xwarın (yemek) fiilinin emri	: xw, e ve bı ile : bı xwe (ye)
kırın (yapmak) fiilinin emri	: k, e ve bı ile : bı ke (yap)

Masdar olmayıp kendisi emir olan] **ş, e** ve **bı** ile: **bı şe** (muktedir ol)

İHTAR (4).- Burada görülmektedir ki **bırın** ve **bûyin** fiillerinin emirleri aynı olup **b'dır**. [e ve **bı** ile: **bı be** (götür, ol)]. Bu sebeptendir ki bu iki fiilin emirden türeyen kipleri de aynı olur. Bunlar sözün gelişinden ayırt edilebilirler:

ez bım (götüreyim, olayım), **ez dı bıme** (götürüyorum, oluyorum)...

5. Genel olarak, **-e** hâlinde bulunan bir nesne veya tümleç alabilen fi-

illerin, tekil olsun, çoğul olsun, emirlerine bir -ê veya -êkê ilâve edildiğinde, emrin görünürde, huzurda olan veya muhatapça da bilinen bir şahıs veya şeye karşı ifa edilmesi anlamı ifade edilir. Böylece emrin ifası tahdide uğradığından bu -ê ve -êkê eklerine tahdit ekleri diyebiliriz:

her/herre (git) - herrê/herrêkê [Git, fakat burada gidilecek şahıs veya şey, belli olup muhatapça da bilinmektedir]
bı de (ver) - bı dê/bı dêkê (ver, fakat...)

Bu hâl, aynı mahiyetteki fiillerin yakın geçmiş zaman kipi hariç, bütün sair kiplerinde de caridir:

çûm (gittim) - çûmê/çûmêkê (gittim, fakat gittiğim şahıs belli, muhatapça da malumdur)...

İHTAR (5).- **Hatın** (gelmek) fiilinin emri ê, bı ile bı ê/b'ê [ok: bê]'dir. **Gotın** (söylemek) fiilinin emri de bê/bı bê dir. Bu sebeple b'ê (gel) ve bê (söyle)'nin telâffuzları aynıdır. Bunların anlamı sözün seyrinden anlaşılır.

Bunun gibi **bırın** (götürmek), **bûyın** (olmak) fiillerinin **bı be** (götür), **bı be** (ol) emirleri de aynı şekildedir. Sonra bu iki fiilin emirleri tahdit eki aldıklarında **bı bê/bı bêkê**, **bı'sız bê/bêkê** (ona götür, ona söyle) de telâffuzca aynıdır:

hatın'dan ê/b'ê : gel
gotın'dan bê : söyle
bırın'dan be : götür
bûyın'dan be : ol
bê/bêkê, b'êkê : söyle/ona söyle, ona gel

Keza dîn/diyn (görmek) fiilinin emri **bin/bı bin** (gör) ile **anîn** (getirmek) fiilinin emri **bı in/b'in** (getir) de telâffuzca aynı olduğundan bunların da anlamları sözün akışından anlaşılmaktadır. Emir edatının birlikte kullanılması nisbeten anlama vüzuh verir.

6. Birinci şivede emre bir **t** ilâve edildiği olur: **bı çe/bı çıt** (git).

7. A vokaliyle başlayan emirlerin ait oldukları fiillerin şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kiplerinin olumsuz şekilleri hep aynıdır:

dı avêm/t'avêm (atıyorum) - **n'avêm** (atmıyorum)

ezê bî avêm/bî'avêm (atacağım) - n'avêm (atmıyacağım)
ez bî avêm/ez b'avêm (atarım) - n'avêm (atmam)

Emrin şahısları.

169. Kürmanççada emir kipinin yalnız iki şahsı vardır: 1) Tekil birinci şahıs, 2) Tekil ikinci şahıs. Geniş zaman gövdesiyle aynı olan tekil ikinci şahsa bir **-ın** [M. 171/4] ilâve olunarak çoğul ikinci şahıs yapılır. Emrin çoğul ikinci şahsı da geniş zaman kipinin çoğul ikinci şahsı ile aynıdır. Zira buradaki **-ın**, ek-fiilin çoğul üçüncü şahsı olduğu gibi, geniş zaman kipi de emre ek-fiilin getirilmesiyle yapılır [M. 184]:

wer (gel) - werın (gelin) [aynı zamanda: gelirler]
bî bor (geç) - bî borın (geçin) [geçerler]...

Emri gaip.

170. Geniş zaman gövdesinin, veya emrin evveline, birinci şivede **bî-la**, ikinci şivede de **bîra/bera** (olsun) temenni edatlarının getirilmesiyle olur:

wer (gel) - Bîla wer vır (buraya gelsin), bîla werın (gelsinler)
bî bor (geç) - bî borın (geçin) - bîra bî bore/bîra bî borın (geçsin, geçsinler)...

EK-FİİL VE ÇEKİMİ [cevherî veya isnadî fiil, verbum substantivum].

171. İsim, sıfat ve zamirlerle alelâde bir ek şeklinde birleşen, isim cümlesinde özne ile yüklemi birleştiren, nisbet-fiil zamirleri, haber edatları, yardımcı fiiller [fi'li iane] diye de adlandırılan ve eski bir fiilin kalıntısı olan ek-fiilin çekimi şöyledir:

Şimdiki zaman veya geniş zaman kipi:

Tekil 1. şahıs: -ım (-im)
Tekil 2. şahıs: -ıy (-sın)
Tekil 3. şahıs: -e (-dır)

Çoğul 1. şahıs: -ın (-iz)
Çoğul 2. şahıs: -ın (-sınız)
Çoğul 3. şahıs: -ın (-dirlər)

1. Tekil birinci şahıs **-ım**: **Kurdım** (Kürdüm), **Tırkıım** (Türküm), **ha-
tıım** (geldim). Sonu vokalle biten kelimelerde:

a) Araya **y** yardımcı sesi girer. Yalnız, birinci şivede vokal **o**, **û** ise **w** yardımcı sesi de girebilir:

Zazayım/Zazayım (Zazayım), **dusaleım/dusaleyım** (iki seneliğim),
noım/nayım/nowım (keskinim), **çûım/çûyım/çûwım** (gittim)...

b) Fiillerden gayri kelimelerde **-me** ve fiillerde de **-m** olabilir:

Zazayım/Zazayım/Zazame, **dusaleım/dusaleyım/dusaleme**,
çûım/çûyım/çûwım/çûm...

İHTAR.- Fiillerde de **-me** olduğu takdirde öğrenilen geçmiş zaman kipinin **-e** yapım ekiyle karışıklığa uğrar [b. M. 177].

2. Tekil ikinci şahıs **-ıy**: **Kurdıy** (Kürtsün), **hatıy** (geldin)...

Bazan ekin vokali **î** olarak **-ıy** olmaktadır. Bu taktirde sondaki **y**'nin telâffuzu zor görülerek sadece **-î** telâffuz olunur:

Kurdıy/Kurdıy/Kurdi (Kürtsün)
hatıy/hatıy/hatî (geldin)

Sonu vokalle biten kelimelerde:

a) Tekil birinci şahıs gibi **y** veya **w** yardımcı seslerini alır:

Zazayı/Zazayıy/Zazayıy/Zazayıy/Zazayıy/Zazayıy (Zazasın)
çûıy/çûıyıy/çûwıy/çûıy/çûıyıy/çûıy/çûıy (gittin)

b) Fiilden gayri kelimelerde **-ye** olabilir. Bu takdirde şahıs zamirinin kullanılması zaruri olur. Zira, ileride görüleceği veçhiyle, üçüncü şahısla karıştırılabilir:

Zazayıy/Zazayıy/tu Zazaye (sen zazasın)

c) Fiillerde **-y** olabilir:

çûıy/çûıyıy/çûıy/çûıy (gittin)

3. Tekil üçüncü şahıs -e: Bu, fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde kullanılmaz. Çünkü fiil tabanları aynı zamanda görülen geçmiş zamanın tekil üçüncü şahısdırlar. Keza fiil tabanından türeyen kipler de aslında bu şahıstan türemektedirler [M. 135, 174...]. Buna rağmen fiil tabanına getirilirse:

Eğer fiil tabanı konsonantlı ise zait olur:

hatın (gelmek) - **hat** (geldi) - **hate** (mânasız)

Eğer fiil tabanı vokalli ise, öğrenilen geçmiş zaman kipinin yapım eki olan -e [M. 177] ile karışır:

çûyın (gitmek) - **çû** (gitti) - **çûe/çûye/çûwe** (gitmiş)/(gitti).

4. Çoğul bir, iki ve üçüncü şahıslar -ın: Bu, aslında çoğul üçüncü şahıstır ve bu şahsa aittir. Çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda, bunların gerek birbirleriyle ve gerekse çoğul üçüncü şahıslardan ayırt edilebilmeleri, bunlara ait şahıs zamirlerinin birlikte kullanılmalarıyla mümkündür. Bu sebeptendir ki çoğul üçüncü şahsa ait şahıs zamirinin kullanılması ihtiyarî, çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslara ait şahıs zamirlerinin kullanılması da zarurîdir. Örneğin:

Kurdın (Kürttürler) - **em Kurdın** (biz Kürdüz) - **hûn Kurdın** (siz Kürt-sünüz) - **ew Kurdın** veya sadece **Kurdın** (onlar Kürttürler/Kürttürler).

hatım (geldim) - **em hatın** (biz geldik) - **hûn hatın** (siz geldiniz) - **ew hatın/hatın** (onlar geldiler/geldiler)...

Sonu vokalli olan kelime e'de:

a) Tekil bir ve tekil ikinci şahıslarda olduğu gibi y veya w yardımcı seslerini alır:

Zazayım/Zazayım (Zazayım) - **Zazayın/Zazayın** (Zazadırlar)
çûım/çûyım/çûwım (gittim) - **çûın/çûyın/çûwın** (gittiler)...

b) Fiillerden gayri kelimelerde -ne ve fiillerde de -n olabilir:

Zazayın/Zazayın/Zazane (Zazadırlar)
çûın/çûyın/çûwın/çûn (gittiler)

Fiillerde -ne olması, olduğu takdirde öğrenilen geçmiş zamanla karışır:

çûn (gittiler) - çûne (gitmişler)

HULÂSA:

Ek-fiilin çekimi şöyledir:

Vokalli fiil ve isimlerde:

Tekil 1. şahıs: -ım, vokalli fiillerde: yım/wım/-m, vokalli isimlerde: -me.

Tekil 2. şahıs: -ıy/-îy/-î, vokalli fiillerde:

-yıy/yîy/-yî/wıy/wîy/-wî, -y.

Tekil 3. şahıs: -e, vokalli fiillerde: kullanılmaz, vokalli isimlerde: -ye/we.

Çoğul 1,2,3. şahıslar: -ın, vokalli fiillerde: -yın/-wın/-n, vokalli isimlerde: -ne.

İHTAR.- Biz bundan sonraki izah ve misallerimizde ek-fiilin şu şekillerini kullanacağız:

a) Konsonantlarda: 1. -ım, 2. -ıy, 3. -e, çoğullarda -ın.

b) Vokallerde: 1. -yım/-m/-me, 2. -yıy/-y, 3. -ye, çoğullarda -yın/-n/-ne.

Ek fiilin geçmiş zamanı.

172. Ek-fiilin sair kipleri bûyın (olmak) fiili ile dir.

a) Görülen geçmiş zamanı:

bûm (oldum, idim)

bûy (oldun, idin)

bû (oldu, idi)

em bûn (biz olduk, biz idik)

hûn bûn (siz oldunuz, siz idiniz)

bûn (oldular, idiler)

b) Öğrenilen geçmiş zamanı:

bûme (olmuşum, imişim)

tu bûye (sen olmuşsun, sen imişsin)

em bûne (biz olmuşuz, biz imişiz)

hûn bûne (siz olmuşunuz, siz imişsiniz)

bûye (olmuş, imiş)

bûne (olmuşlar, imişler)

c) Şart kipi:

bım (olurum, isem)

em bın (biz oluruz, biz isek)

bıy (olursun, isen)

hûn bın (siz olursunuz, siz iseniz)

be (olur, ise)

ew bın (onlar olurlar, onlar iseler)

d) Görülen geçmiş zaman kipinin şartı:

ku bûm (idiysem)

ku em bûn (biz idiysek)

ku bûy (idiysen)

ku hûn bûn (siz idiyiseniz)

ku bû (idiyse)

ku ew bûn (onlar idiyeler)

Ek-fiilin olumsuz şekli.

173. a) Şimdiki zaman veya geniş zamanın (isim kök ve gövdelerinde):

nînım/nınım: Zaza nînım (Zaza değilim)

nîniy/nınıy: Zaza nîniy (Zaza değilsin)

nîne/nîne: Zaza nîne (Zaza değildir)

nînın/nının: Zaza nînın (Zaza değildirler)

Olumsuzluk şekli **ne~** ile de olabilir:

ne Zazayım/ne Zazame (Zaza değilim), **ne Kurdım** (Kürt değilim)...

b) Sair kiplerinki de **ne~** ile olur:

ne Zaza bûm/Zaza ne bûm (Zaza değildim)

ne Zaza bûy, ne Zaza bû...

Zaza ne bım/ne Zaza bım (Zaza değilsem)...

Zaza ne bûme/ne Zaza bûme (Zaza değilmişim)...

KİPLERİN YAPIMI GENEL ESASLAR

174. Kürmanççada kiplerin hepsini kapsayan bazı genel esaslar vardır. Şöyleki:

1. Kiplerin bir kısmı geçmiş zaman gövdesinden [fiil tabanından], diğer bir kısmı da geniş zaman gövdesinden [emirden] türerler.

2. Geçişli fiillerin, fiil tabanından türeyen kiplerinde geçişli şahıs zamirleri [M. 101] ve emirden türeyen kiplerinde de geçişsiz şahıs zamirleri [M. 99] kullanılır. Geçişsiz fiillerde ise, gerek fiil tabanından ve gerekse emirden türeyen kiplerinin hepsinde geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır. Diğer bir deyimle, fiil tabanından türeyen kiplerde, fiil geçişli ise geçişli şahıs zamirleri, fiil geçişsiz ise geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır. Emirden türeyen bütün kiplerde de, fiil ister geçişli olsun ister geçişsiz olsun, geçişsiz şahıs zamirleri kullanılır.

3. Geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kipleri hariç, bütün kiplerde evvelâ o kipin tekil üçüncü şahısı yapılır, sonra buna ek-fiiller ilâve olunarak diğer şahısları yapılır.

Geçişsiz şahıs zamirlerinin kullanıldığı bu kiplerde, şahıs zamirlerinin kullanılması, genel olarak çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda zarurî, diğer şahıslarda ise ihtiyarîdir. Bunun dışında geçişsiz fiillerin öğrenilen geçmiş zaman [M. 177], istek şeklinin hikâyesi kipi ile bu kipten yapılan diğer kiplerde [M. 179-183] ve şimdiki zaman kipinin bâzı hâllerinde tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurîdir.

Geçişli fiillerin fiil tabanında türeyen kiplerinde ise, gine evvelâ tekil üçüncü şahıs yapılır, ki bu da sadece masdar ekinin atılmasıyla olmaktadır, sonra da buna hiç bir şey ilâve edilmeksizin sadece öncesine geçişli şahıs zamirleri getirilerek diğer şahıslar teşkil olunur. Bu sebeptendir ki geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kiplerinde yalnız tekil üçüncü şahısta şahıs zamirinin kullanılması ihtiyarî, diğer bütün şahıslarında zarurîdir.

4. Geçişli fiiller geçişsiz fiiller gibi çekimlenirse, yani ek-fiil alırlarsa, fiilin ifade ettiği mâna [eylem, hareket]'nın başka şahıs veya şahıslar tarafından, konuşan, dinleyen ve adıgeçen şahıs veya şahıslar üzerinde icra edildiği anlamı çıkar. Diğer bir ifadeyle, özneler, nesne olurlar:

mın şıkand (ben kırdım) - **ez şıkandım** (beni kırdı)
te şıkand (sen kırdın) - **tu şıkandıy** (seni kırdı)
wî şıkand (o kırdı) - **ew şıkand** (onu kırdı)
me şıkand (biz kırdık) - **em şıkandın** (bizi kırdılar)
we şıkand (siz kırdınız) - **hûn şıkandın** (sizi kırdılar)
wan şıkand (onlar kırdılar) - **ew şıkandın** (onları kırdılar)

Geçişsiz fiiller de geçişli fiiller gibi, yani geçişli fiillerin fiil tabanından türeyen kipleri gibi çekimlenirlerse hiç bir mâna ifade etmezler:

ez hatım (ben geldim), fakat **mın hat** mânasızdır...

Bunun gibi, bunlar ek-fiil alsalar dahi geçişli şahıs zamirleriyle çekimlendikleri takdirde gine bir mâna ifade edemezler:

mın hatım, te hatıy, wî hat, me hatın, we hatın, wan hatın

Bunlar hiç bir mânaya gelmezler.

İHTAR.- Geçişli fiillerde, fiil tabanından türeyen kiplerinde, fiil çoğul eki alırsa, nesnenin çoğul olduğu mânası çıkar:

mın şıkand (ben kırdım) - **mın şıkandın** [ben kırdım, burada kırdığın (nesne) çoğuldur].

5. Geçişli şahıs zamirlerinde, tekil üçüncü şahsa ait iki zamir vardır. Biri **wî** olup eriller için, diğeri de **wê** olup dişiller içindir: **Wî dî** (o gördü, gören erildir), **wê dî** (o gördü, gören dişildir)

İHTAR.- Biz zaruret duymadıkça hep **wî**'yi kullanacağız.

6. Geçişsiz şahıs zamirlerinde tekil üçüncü şahıs olan **ew** (o) ile çoğul üçüncü şahıs olan **ew** (onlar) birbirinin aynıdır. Bu birliğe rağmen mâna karışıklığını, tekil üçüncü şahsa ait -e ve çoğul üçüncü şahsa ait **-ın** ek-fiilleri önler. Örneğin: **ew mezzine** (o büyüktür), **ew mezzinin** (onlar büyüktürler), **ew dî herre** (o gidiyor), **ew dî herrın** (onlar gidiyorlar), **ew hat** (o geldi), **ew hatın** (onlar geldiler) [-e hakkında M. 171/3'e bakınız].

Bu iki zamirin aynı oluşundan dolayıdır ki bunların özne oldukları kiplerde, özneler ve isim cümlelerinde de adigeçen özneler [müptedalar] çoğul olmazlar:

peyya hat (adam geldi) - **peyya hatın** (adamlar geldiler)

Görülüyor ki çoğul hâllerde olmalarına rağmen **peyya** çoğullanmamıştır...

KİPLER VE YAPIMLARI

1. BASİT FİİLLERDE

A. FİİL TABANINDAN TÜREYEN KİPLER

1. Görülen geçmiş zaman kipi.

[di'li geçmiş zaman kipi, şuhudî mazi, mazi-i mutlâk, mazi-i karip].

175. Bu kipin özel bir yapım eki yoktur. Çünkü her fiilin fiil tabanı, aynı zamanda bu kipin tekil üçüncü şahsıdır. [M. 135]. Çekimi yapılacak bir fiil, geçişli ise, sadece fiil tabanının evveline geçişli şahıs zamirleri [M. 101] getirilmekle ve eğer fiil geçişsiz ise, fiil tabanının evveline geçişsiz şahıs zamirleri [M. 99] ve sonuna da ek-fiiller [M. 171] ilâve edilmek suretiyle diğer şahıslar yapılır.

İHTAR.- Ek-fiilin tekil üçüncü şahsı olan -e'nin fiil tabanından türeyen kiplerde kullanılmadığı ve sonu vokalli olan fiillerde ek-fiilin alacağı şekiller hâtırlanmalıdır [M. 171]. Örneğin:

şandin (göndermek)	me şand (biz gönderdik)
mın şand (ben gönderdim)	we şand (siz gönderdiniz)
te şand (sen gönderdin)	wan şand (onlar gönderdiler)
wî şand (o gönderdi)	

hatın (gelmek)	em hatın (biz geldik)
hatım (geldim)	hûn hatın (siz geldiniz)
hatıy (geldin)	hatın (geldiler)
hat (geldi)	

çuyım/çûn (gitmek)
çûm/çûyım/çûwım/çûm (gittim), **çûy** (gittin), **çû** (gitti), **çûn** (gittiler)

2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipi.

[hikâye-i hâl, hikâyetül-hâl fil-mazi siğası]

176. Bu kipin yapım edatı **dı~'**dır. Bu edat fiil tabanlarından önce gelince bu kipin tekil üçüncü şahsı meydana çıkar. Buna da, eğer fiil geçişli şahıs zamirleri getirilerek, eğer fiil geçişsiz ise ek-fiiller ilâve edilmek suretiyle diğer şahısları yapılmış olur. Vokalle başlayan fiillerden önce bu yapım edatı **d'** veya **t'** olur. [M. 9/1-g, M.9/3-a].

Kısacası görülen geçmiş zaman kipinde her şahıstan önce bir **dı'nın** getirilmesiyle bu kip yapılır.

şandin (göndermek)	anîn (getirmek)
mın dı şand (ben gönderiyordum)	mın t'anî [dı anî-d'anî] (ben getiriyordum)

te dı şand (sen gönderiyordun)
wi dı şand (o gönderiyordu)
me dı şand (biz gönderiyorduk)
we dı şand (siz gönderiyordunuz)
wan dı şand (onlar gönderiyorlardı)

te t'ani (sen getiriyordun)
wi t'ani (o getiriyordu)
me t'ani (biz getiriyorduk)
we t'ani (siz getiriyordunuz)
wan t'ani (onlar getiriyorlardı)

hatın (gelmek)
ez dı hatım (ben geliyordum)

êşiyayın (ağrımak)
ez t'êşiyam [dı êşiyam] (ben ağrıyordum)

tu dı hatıy (sen geliyordun)
ew dı hat (o geliyordu)
em dı hatın (biz geliyorduk)
hûn dı hatın (siz geliyordunuz)
ew dı hatın (onlar geliyorlardı)

tu t'êşiyay (sen ağrıyordun)
ew t'êşiya (o ağrıyordu)
em t'êşiyân (biz ağrıyorduk)
hûn t'êşiyân (siz ağrıyordunuz)
ew t'êşiyân (onlar ağrıyorlardı)

3. Öğrenilen geçmiş zaman kipi.

[miş'li geçmiş zaman kipi, naklî mazi, maz-i karip sigası]

177. Kürmançanın bu kipini Türkçenin öğrenilen geçmiş zaman kipi ile tercüme etmekteyiz. Türkçede öğrenilen geçmiş zaman kipinin ifade ettiği şek, şüphe, tereddüt ve nakil anlamları Kürmançanın bu kipinde yoktur. Kürmançanın bu kipi daha ziyade Farsçanın yakın mazi [mazi-i karip] sigasının ifade ettiği anlamı ifade eder.

Bu kipi yapım eki -e'dir. Bu ekin, haber edatı/eki olarak kullanılan ve Türkçenin «dır»'ına tekabül eden ve ek-fiilin tekil üçüncü şahsı olan -e ile bir ilgisi yoktur.

Bu ek, fiil tabanlarına ek-fiillerden sonra ilâve olunur. Yalnız, ek-fiilin tekil üçüncü şahsı, fiil tabanından türeyen kiplerde kullanılmadığından bu kipi tekil ikinci şahsı tekil üçüncü şahsı için de kullanılır. İki şahsın anlam karışması da tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması ile önlenir. Sonu vokalli geçişsiz fiillerde de tekil üçüncü şahıs -e yapım eki yardımcı sesini alacağından ve tekil ikinci şahsın da ek-fiili -ıy -iy olduğundan bu takdirde de tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurî olmaktadır.

Demek oluyor ki çekimi istenen bir fiilin fiil tabanına ek-fiilin ilâvesinden sonra -e eki ilâve edilecek. Tekil ikinci şahıs, tekil üçüncü şahıs için de kullanılır. Ancak tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması icap eder. Tabi geçişli fiillerde böyle bir şeye lüzum yoktur. Zira bunlar-

da hem şahıs zamirlerinin kullanılması zarurîdir ve hem de fiil tabanları ek-fiil almamaktadır. Konsonantlı geçişli fiillerde -e'den önce bir -ıy/-iy gelir.

mın şandıye (ben göndermişim)
te şandıye (sen göndermişsin)
wî şandıye (o göndermiş)
me şandıye (biz göndermişiz)
we şandıye (siz göndermişsiniz)
wan şandıye (onlar göndermişler)

mın anıye (ben getirmişim)
te anıye (sen getirmişsin)
wî anıye (o getirmiş)
me anıye (biz getirmişiz)
we anıye (siz getirmişsiniz)
wan anıye (onlar getirmişler)

ez hatıme (ben gelmişim)
tu hatıye (sen gelmişsin)
ew hatıye (o gelmiş)
em hatıne (biz gelmişiz)
hûn hatıne (siz gelmişsiniz)
ew hatıne (onlar gelmişler)

ez êşiyame (ben ağrımışım)
tu êşiyaye (sen ağrımışın)
ew êşiyaye (o ağrımış)
em êşiyane (biz ağrımışız)
hûn êşiyane (siz ağrımışınız)
ew êşiyane (onlar ağrımışlar)

Sonu vokalli geçişsiz fiillerde, meselâ **çûyın/çûn** (gitmek): **çûme** (gitmişim), **tu çûye** (sen gitmişsin), **çûye** (gitmiş), **em çûne** (biz gitmişiz), **hûn çûne** (siz gitmişsiniz), **çûne** (gitmişler).

IHTAR.- Bu kipin yapım eki -e olduğuna ve bu ek te ek-fiillerden sonra geldiğine göre bu kipin çekimi aslında şöyledir:

mın şande, te şande, wî şande, me şande, we şande, wan şande. mın anie/mın anıye, te anie/anıye, wî anie/anıye, me anie/anıye...
ez hatıme, tu hatıye, ew hate, em hatıne, hûn hatıne, ew hatıne. ez êşiyame, tu êşiyaye, ew êşiyaye, em êşiyane...

Fakat bugün yalnız tekil üçüncü şahısta bir değişme olmuştur. -E eki, bu şahsa ait ek-fiil olmadığından ve bir mâna ifade etmediğinden bu kipte tekil ikinci şahıs, tekil üçüncü şahsın yerine kaim olmuş ve kendisi de şahıs zamirini almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu sebeptendir ki bütün kiplerde nasıl ki çoğul birinci ve çoğul ikinci şahıslarda şahıs zamirlerinin kullanılması zarurî ise, bu kipte de, tabi geçişsiz fiillerde, bu şahıslarla birlikte tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin de kullanılması zarurîdir.

4. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipi.

[miş'li geçmişin hikâyesi, naklî mazinin hikâyesi, hikâye-i mazi-i kârip sigası].

178. Bu kip Kürmanççada görülen geçmiş zamanın hikâyesi kipi yerine de kullanılır.

Bu kip fiil tabanlarından sonra **bûyn** (olmak) fiilinin görülen geçmiş zaman kipini getirilmesiyle yapılır. Eğer fiil tabanı bir konsonatla bitmişse, telâffuzu temin için konsonanta bir **ı** veya **ı-e** arası bir **ı** ilâve olunur. Bazan bu **ı**, **î** de olmaktadır.

mın şandı bû (ben göndermiştim)
te şandı bû (sen göndermiştin)
wî şandı bû (o göndermişti)
me şandı bû (biz göndermiştik)
wan şandı bû (siz göndermiştiniz)
we şandı bû (onlar göndermişlerdi)

mın anî bû (ben getirmiştim)
te anî bû (sen getirmiştin)
wî anî bû (o getirmişti)
me anî bû (biz getirmiştik)
we anî bû (siz getirmiştiniz)
wan anî bû (onlar getirmişlerdi)

ez hatı bûm (ben gelmiştim)
tu hatı bûy (sen gelmiştin)
ew hatı bû (o gelmişti)
em hatı bûn (biz gelmiştik)
hûn hatı bûn (siz gelmiştiniz)
ew hatı bûn (onlar gelmişlerdi)

ez êşîya bûm (ben ağrıyıştım)
tu êşîya bûy (sen ağrıyıştın)
ew êşîya bû (o ağrıyıştı)
em êşîya bûn (biz ağrıyıştık)
hûn êşîya bûn (siz ağrıyıştınız)
ew êşîya bûn (onlar ağrıyışlardı)

Bunlar sıra ile: ben gönderiydim..., ben getirdiydim..., ben geldiydim..., ben ağrıyordum... anlamlarını da ifade ederler.

İHTAR.- Geçişli fiillerde, fiil tabanından türeyen kiplere münhasır olmak üzere [M. 174/4, ihtar'daki gibi] **bûyn** fiili çoğul eki aldığı anda nesnenin çoğul olduğu anlamını ifade eder:

mın şandı bû (ben göndermiştim)
mın şandı bûn (ben göndermiştim, burada gönderilen çoğuldur)
te şandı bû (sen göndermiştin)
te şandı bûn (sen göndermiştin, gönderilen çoğuldur)...

5. İstek şeklinin hikâyesi kipi.

[inşâinin hikâyesi sığası]

179. Bu kipin yapım ekleri **bı~...-a'**dır. Çekimlenecek fiilin fiil tabanına ek-fiil ilâve olunduktan sonra, M. 178'deki gibi, evveline **bı~**; sonuna da **-a** getirilir. Vokalle başlayan fiil tabanlarında **bı~**; **b'** olacağı gibi, vokalle biten fiil tabanlarında da **-e'**den önce bir **y** veya **w** yardımcı sesi-

nin araya gireceği unutulmamalı [M. 9/2, 9/3]. Yalnız, sondaki vokal a olduğunda -a yapım eki getirilmeyebilir.

mın bı şanda (ben göndereydim)

te bı şanda (sen göndereydin)

wî bı şanda (o göndereydi)

me bı şanda (biz göndereydik)

we bı şanda (siz göndereydiniz)

wan bı şanda (onlar göndereydiler)

ez bı hatıma (ben geleydim)

tu bı hatıya (sen geleydin)

ew bı hatıya (o geleydi)

em bı hatına (biz geleydik)

hûn bı hatına (siz geleydiniz)

ew bı hatına (onlar geleydiler)

ez bı çûyıma/çûma (ben gideydim)

tu bı çûyıya/çûya (sen gideydin)

ew/bı çûya (o gideydi)

em bı çûyına/çûna (biz gideydik)

hûn bı çûyına/çûna (siz gideydiniz)

ew bı çûyına/çûna (onlar gideydiler)

mın b'aniya [bı aniya] (ben getireydim)

te b'aniya (sen getireydin)

wî b'aniya (o getireydi)

me b'aniya (biz getireydik)

we b'aniya (siz getireydiniz)

wan b'aniya (onlar getireydiler)

ez b'êşiyama (ben ağrıyaydım)

tu b'êşiyaya/b'êşiya (sen ağrıyaydın)

ew b'êşiyaya/b'êşiya (o ağrıyaydı)

em b'êşiyana (biz ağrıyaydık)

hûn b'êşiyana (siz ağrıyaydınız)

ew b'êşiyana (onlar ağrıyaydılar)

mın bı daya/mın bı da (ben vereydim)

te bı daya/te bı da (sen vereydin)

wî bı daya/wî bı da (o vereydi)

me bı daya/me bı da (biz vereydik)

we bı daya/we bı da (siz vereydiniz)

wan bı daya/wan bı da (onlar vereydiler)

İHTAR (1).- Tekil üçüncü şahsa ait ek-fiil olmadığından vokalle biten fiil tabanlarında yapım eki -e, y veya w yardımcı sesini alır. Bu da tekil ikinci şahsın -y ek-fiil aldığı şekilde aynı olur. Bu sebeple, vokalle biten geçişsiz fiillerde tekil ikinci şahısta ek-fiilin -y şekli kullanıldığında şahıs zamirinin kullanılması zarurî olur:

bı çûma/bı çûyıma

tu bı çûya/bı çûyıya

bı çûya/bı çûya

em bı çûna/bı çûyına

hûn bı çûna/bı çûyına
ew bı çûna/bı çûyına

İHTAR (2).- Bazan bu -a yapım eki ek-fiilden önce fiil tabanına ve bazan da hem fiil-tabanına ve hem de ek-fiile gelmektedir. Bu hâl bilhas-sa geçişsiz fiillerde nazarı dikkati celbeder. Geçişli fiillerde yalnız bir şahıs, o da ek-fiil almaksızın kullanıldığından pek farkedilmez:

ez bı hatam	veya	ez bı hatama
tu bı hatay	veya	tu bı hataya
ew bı hata	veya	ew bı hata
em bı hatan	veya	em bı hatana
hûn bı hatan	veya	hûn bı hatana
ew bı hatan	veya	ew bı hatana

Bunlar içinde kaideye en uygunu, fiil tabanlarının ek-fiil aldıktan sonra yapım ekini alan şekildir. Yalnız, vokallerde tekil ikinci şahsın şahıs zamirinin kullanılması zarurî olur ve sonunda a vokali bulunan fiillerde tekil üçüncü şahsın yapım ekini almaması da olur:

ez bı hatıma	ez bı çûma	ez bı mama (ben kalaydım)
tu bı hatıya	tu bı çûya	tu bı maya (sen kalaydın)
ew bı hata	ew bı çûya	ew bı maya/bı ma (o kalaydı)
em bı hatına...	em bı çûna...	em bı mana (biz kalaydık)
mın bı daya/bı da...		

İHTAR (3).- Fiil tabanlarında a'dan gayrı bir vokalin bulunduğu ve ekin fiil tabanına geldiği hâllerde, mânaya hâlel gelmemek şartıyla -e nin gelmesiyle bu vokal düşse de bilir:

bı çûyam/bı çam (gideydim), **bı çay, bı ça, em bı çan, hûn bı çan, bı çan.**
bı bûyam/bı bam (olaydım), **bı bay, bı ba, em bı ban, hûn bı ban, bı ban.**

6. Gelecek zamanın hikâyesi kipi.
[hikâye-i istikbal sığası].

180. İstek şeklinin hikâyesi kipinde [M. 179], şahıslardan önce **kırın** (yapmak) fiilinin şimdiki zamanın hikâyesi kipinin [M. 176] tekil üçüncü şahsının, yani **dı kır** (yapıyordu)'ın getirilmesiyle yapılır. Bazan, istek şeklinin hikâyesi kipinin eki olan -a'yı, bu yardımcı fiil aldığı gibi [**dı kı-**

ra şeklinde], bazan da bu yardımcı fiilin bir -î de aldığı olur:

mın dı kır bı şanda/mın dı kıra bı şanda/mın dı kırî bı şanda (ben gönderecektim)

te dı kır bı şanda/te dı kıra bı şanda/te dı kırî bı şanda (sen gönderecektin)

wî dı kır bı şanda/wî dı kıra bı şanda/wî dı kırî bı şanda (o gönderecekti)

me dı kır bı şanda/me dı kıra bı şanda/me dı kırî bı şanda (biz gönderecektik)

we dı kır bı şanda/we dı kıra bı şanda/we dı kırî bı şanda (siz gönderecektiniz)

wan dı kır bı şanda/wan dı kıra bı şanda/wan dı kırî bı şanda (onlar göndereceklerdi)

mın dı kır b'aniya/mın dı kıra b'aniya/mın dı kırî b'aniya (ben getirecektim...)

ez dı kır bı hatıma/ez dı kıra bı hatıma/ez dı kırî bı hatıma (ben gelecektim...)

tu dı kır/dı kıra/dı kırî bı hatıya (sen gelecektin)

ew dı kır/dı kıra/dı kırî bı hata (o gelecekti)

em dı kır/dı kıra/dı kırî bı hatına (biz gelecektik)

hûn dı kır/dı kıra/dı kırî bı hatına (siz gelecektiniz)

ew dı kır/dı kıra/dı kırî bı hatına (onlar geleceklerdi)

ez dı kır b'êşiyama (ben ağrıyacaktım)

tu dı kır b'êşiyaya/b'êşiya (sen ağrıyacaktın)

ew dı kır b'êşiya (o ağrıyacaktı)

em dı kır b'êşiyana (biz ağrıyacaktık)

hûn dı kır b'êşiyana (siz ağrıyacaktınız)

ew dı kır b'êşiyana (onlar ağrıyacaklardı)

İHTAR (1).- Burada **dı kır**, aslından, yani (ediyordu)'dan ayrı olarak (hemen), (...üzre idim) anlamına gelmektedir:

mın dı kır bı şanda (gönderecektim/göndermek üzereydim, hemen gönderecektim)

İHTAR (2). Bu yardımcı fiil şahıs zamirlerinden önce geldiği vakit, geçişsiz fiillerde anlam farkı olmasa da, geçişli fiillerde, şahıs zamirlerinin -î ve -e halinde, yani özne, adı geçen, fiilin esas öznesi de nesne olur.

ez dı kır bı hatıma (ben gelecektim) ...
dı kır ez bı hatıma (ben gelecektim), fark yok, fakat:
mın dı kır bı şanda (ben gönderecektim) ...
dı kır mın bı şanda (beni gönderecekti)
dı kır te bı şanda (seni gönderecekti)
dı kır wı bı şanda (onu gönderecekti)
dı kır me bı şanda (bizi gönderecekti) ...

Fiil çoğul olursa öznelerde çoğul demektir.

dı kır mın bı şanda (beni gönderecekti)
dı kır mın bı şandına (beni göndereceklerdi)
dı kır te bı şandına (seni göndereceklerdi)
dı kır wı bı şandına (onu göndereceklerdi)

İHTAR (3).- Bazan istenilen/çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin (M. 184) şahıslarından önce ve yardımcı fiilden sonra bir **ku** gelmektedir. Fakat burada **kırın** (yapmak) fiilinin görülen geçmiş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı, yani sadece fiil tabanı kullanılır. Her iki fiilin de şahıs zamirlerinin kullanılması ihtiyarîdir:

mın kır ku ez bı şınım/mın kır ku bı şınım/kır ku ez bı şınım (ben gönderecektim) ...
mın kır ku ez werım/mın kır ku werım/kır ku ez werım (gelecektim)...

İHTAR (4).- Geniş zamanın hikâyesi [M. 181] kipi de bu kip yerine kullanılmaktadır:

mınê bı şanda (ben gönderecektim) ...
mınê b'aniye (ben getirecektim) ...
ezê bı hatıma (ben gelecektim) ...
ezê b'êşiyama (ben ağrıyacaktım) ...

7. Geniş zamanın hikâyesi kipi.

[müzariin hikâyesi, hikâyetül hâl fil-mazi siğası]

181. Bu kipi yapım eki birinci şivede **dê~** ve ikinci şivede de **ê/yê'** dir. Bu ek, çekimlenecek, fiilin istek şeklinin hikâyesi [M. 179] kipinde **bı~**'lardan önce gelir:

mın dê bı şanda/mın ê bı şanda (ben gönderirdim)
te dê bı şanda/te ê bı şanda (sen gönderirdin)
wî dê bı şanda/wî ê bı şanda (o gönderirdi)
me dê bı şanda/me ê bı şanda (biz gönderirdik)
we dê bı şanda/we ê bı şanda (siz gönderirdiniz)
wan dê bı şanda/wan ê bı şanda (onlar gönderirlerdi)
mın dê b'aniya/mın ê b'aniya (ben getirirdim)...
ez dê bı hatıma/ez ê bı hatıma (ben gelirdim)
tu dê bı hatıya/tu ê bı hatıya (sen gelirdin)
ez dê b'êşiyama/ez ê bı êşiyama (ağrırdım)...
ê bı şanda/yê bı şanda (gönderirdi)...
ê bı hatıya/yê bı hatıya (gelirdi)...

İHTAR (1).- Ê eki şahıs zamirlerinin son harfi/sesi ile ulanır:

ez ê bı hatıma [ok: ezê bı hatıma]
tu ê [ok: tuyê]
ew ê [ok: ewê]
em ê [ok: emê]
hûn ê [hûnê]
ew ê [ewê]
mın ê [mınê]
te ê [teyê]
wî ê [wîyê]
wê ê [wêyê]
me ê [meyê]
we ê [weyê]
wan ê [wanê]

İHTAR (2).- Wî, wê (o) şahıs zamirleri ê ile wîyê, wêyê olur. Bunlar, ê yapım ekinin y ve w yardımcı sesleriyle yê, we'lerden tefrik edilmelidirler:

wî ê were/wî yê were/wî wê were (gelir) ...

8. Gereklik şeklinin hikâyesi kipi.

[hikâye-i vücubî siğası].

182. İstek şeklinin hikâyesi [M. 179] kipi ile aynıdır. Bu kip, fiilden önce birinci şivede vê (isteme, icap etme) eksik fiilinin [M. 158-160] ge-

niş zamanı [M. 184]'nın tekil üçüncü şahsı olan **dı vê** (ister, icap eder) ve ikinci şivede de **gereg/gerege** (icap eder) edatı getirilmekle yapılır:

dı vê mın bı şanda/gereg mın bı şanda (ben göndermeliydim)
dı vê te bı şanda/gereg te bı şanda (sen göndermeliydin)...
dı vê te b'aniya/gereg te b'aniya (sen getirmeliydin)...
dı vê ez bı hatıma/gereg ez bı hatıma (ben gelmeliydim)...
dı vê ez b'êşiyama/gereg ez b'êşiyama (ben ağrımalıyım)...

9. Şart şeklinin hikâyesi kipi.

[Temenninin hikâyesi sığası].

183. Bu kip de istek şeklinin hikâyesi kipiyle aynıdır [M. 179]. Yalnız, bu kipte **ku** veya **ege** [**hege/eger/heger/ger/eg/heg**] şart edatlarından birinin veya ikisinin birlikte getirilmesiyle yapılır:

ku mın bı şanda/eger mın bı şanda/ku eger mın bı şanda (ben gönderseydim/gönderseydim) ...
ku ez bı hatıma/eger ez bı hatıma (ben gelseydim/geleydim)...

B. EMİRDEN TÜREYEN KİPLER

1. Geniş zaman kipi.

[müzari sığası, praesens potentialis].

184. Kürmanççada geniş zaman kipi hem şimdiki zamana ve hem de gelecek zamana delâlet eder. Bu kip, istek [iltizamî, inşaî] ve şart [dilek-şart, temennî] ve bazan da geniş zamanın şartı anlamını da verip ekseriya soru yerine kullanılır.

Bu kip geniş zaman gövdesi ile [M. 166] aynı olan emir kipinden yapılır.

a) Birinci şivede: Emir kipinin tekil ikinci şahsının, kısacası emrin sonuna ek-fiiller getirilir. Bazan, tekil bir ve ikinci şahıslar hariç, diğer şahıslarda emir ile ek-fiillerin arasına bir **t** getirilmektedir. Emir konsonantla bitmişse emir ile bu **t** arasına **ı** ve nadiren de **e** yardımcı vokali gelir. Eğer emrin kendisi **t** almışsa [M. 168/6] o zaman ek-fiiller bundan sonra gelir. Münasip olanı ilk şeklidir [M. 166-170'e bakınız]:

şandin (göndermek) - **bı şin** (gönder)

ez bı şinım (ben gönderirim/ben göndereyim/ben göndersem/-
ben gönderirsem/ben gönderir miyim?/ben göndereyim mi?)

tu bı şiniy (sen gönderirsin ...)

ew bı şinıt (o gönderir ...)

em bı şinıtın (biz göndeririz ...)

hûn bı şinıtın (siz gönderirsiniz ...)

ew bı şinıtın (onlar gönderirler ...)

veya: **ez bı şinıtım**, **tu bı şinıtıy**, **ew bı şinıt**, **em bı şinıtın** ...

anin (getirmek)- **b'in/b'ine** (getir)

ez b'inım (ben getiririm ...)

tu b'iniy (sen getirirsin ...)

ew b'inıt (o getirir ...)

em b'inıtın (biz getiririz ...)

hûn b'inıtın (siz getiririsiniz ...)

ew b'inıtın (onlar getiririler ...)

veya: **ez b'inıtım**, **tu b'inıtıy**, **ew b'inıt**, **em b'inıtın** ...

çûyin/çûn (gitmek) - **bı çe** (git)

ez bı çitım (ben giderim ...)

tu bı çiy (sen gidersin ...)

ew bı çıt (o gider ...)

em bı çıtın (biz gideriz ...)

hûn bı çıtın (siz gidersiniz ...)

ew bı çıtın (onlar giderler ...)

veya: **ez bı çıkım**, **tu bı çıtıy**, **ew bı çıt**, **em bı çıtın**, **hûn bı çıtın** ...

êşiyayın/êşiyân/êşin (ağırmak) - **b'êş/b'êşe** (ağrı)

ez b'êşım (ben ağrırım ...)

tu b'êşiy (sen ağrısın ...)

ew b'êşıt (o ağrır ...)

em b'êşıtın (biz ağrırız ...)

hûn b'êşıtın (siz ağrırsınız ...)

ew b'êşıtın (onlar ağrırlar ...)

veya: **ez b'êşıtım**, **tu b'êşıtıy**, **ew b'êşıt**, **em b'êşıtın** ...

b) İkinci şivede: İkinci şivede de birinci şivedeki gibi çekimlenecek fiilin emrine ek-füiller getirilmek suretiyle yapılır. Fakat ikinci şivede t'nin gelmesi diye bir hâl yoktur. İkinci şivede bazan şahıslardan önce [181, geniş zamanın hikâyesinde olduğu gibi] bir ê/yê getirilmektedir.

ez bı şınım /ez ê bı şınım (ben gönderirim/ben göndereyim/ben göndersem/ben gönderirsem../ben göndereyim mi?/ben gönderir miyim?)
tu bı şınıy/tu ê bı şınıy (sen gönderirsin ...)
ew bı şine/ew ê bı şine (o gönderir ...)
em bı şının/em ê bı şının (biz göndeririz ...)
hûn bı şının/hûn ê bı şının (siz gönderirsiniz ...)
ew bı şının/ew ê bı şının (onlar gönderirler ...)
ez b'inım/ez ê b'inım (ben getiririm ...)
tu b'inıy/tu ê b'inıy
ew b'ine/ew ê b'ine
em b'inın/em ê b'inın ...

ez herrım/ez ê herrım [ikinci şivede çüyın fiilinin ne emri ve ne de emrinden türeyen kipleri kullanılmaz. Bunun yerine her (git) eksik fiili kullanılır] (Ben giderim ...)

tu herrıy/tu ê herrıy
ew herre/ew ê herre
em herrın/em ê herrın ...

ez b'êşım/ez ê b'êşım (ben ağrırım ...)
tu b'êşıy/tu ê b'êşıy
ew b'êşe/ew ê b'êşe
em b'êşın/em ê b'êşın ...

2. Şart kipi.

[dilek-şart, temenni sığası].

185. Bunun bir kaç şekli vardır.

a) Geniş zaman kipinin ikinci şivedeki ikinci şekli hariç olmak üzere diğer şekilleri şart kipi yerinde de kullanılır [M. 184]:

ez bı şınım (ben gönderirim/göndersem)
tu bı şınıy (sen gönderirsin/göndersen)
ew bı şınıt/ew bı şine (o gönderir/o gönderse)
em bı şınıtın/em bı şının (biz göndeririz/biz göndersek)

hûn bı şînitîn/hûn bı şînin (siz gönderirsiniz/siz gönderseniz)
ew bı şînitîn/ew bı şînin (onlar gönderirler/onlar gönderseler)

ez b'înîm (ben getiririm/ben getirsem)
tu b'înîy (sen getirirsin/sen getirsen)
ew b'înit/ew b'îne (o getirir/o getirse)
em b'înitîn/em b'înîn (biz getiririz/biz getirsek)
hûn b'înitîn/hûn b'înîn (siz getirirsiniz/siz getirseniz)
ew b'înitîn/ew b'înîn (onlar getirirler/onlar getirseler)

ez bı çım/ez herrîm (ben giderim/ben gitsem)
tu bı çîy/tu herrîy (sen gidersin/sen gitsen)
ew bı çît/ew herre (o gider/o gitse)
em bı çîtîn/em herrîn (biz gideriz/biz gitsek)
hûn bı çîtîn/hûn herrîn (siz gidersiniz/siz gitseniz)
ew bı çîtîn/ew herrîn (onlar giderler/onlar gitseler)

ez b'êşîm (ben ağrırım/ben ağrısam)
tu b'êşîy (sen ağrırın/sen ağrısın)
ew b'êşît/ew b'êşe (o ağrır/o ağrısın)
em b'êşîtîn/em b'êşîn (biz ağrırız/biz ağrısak)
hûn b'êşîtîn/hûn b'êşîn (siz ağrırınız/siz ağrısınız)
ew b'êşîtîn/ew b'êşîn (onlar ağrırılar/onlar ağrısalar)

b) Şart anlamının tasrihi için **ku** veya **eger** [M. 183] şart edatları kullanılır:

ku ez bı şînim/eger ez bı şînim/ku eger ez bı şînim ...

3) Şimdiki zaman kipi.

[hâl sığası],

186. Bu kipi yapım eki **dı~**'dir. Emrin evveline getirildikten sonra ek-fiiller ilâve edilince bu kip yapılmış olur. Bu edatın gelmesiyle emir edatı olan **bı~** zail olur. Kısacası, geniş zaman kipinde **bı~**'ların yerine **dı~** edatının getirilmesiyle şimdiki zaman kipi yapılır [M. 9/1, 9/3, 168/6, 176]. Çok defa anlamı tasrih için ek-fiillere bir **e** ilâve olunur:

şandîn (göndermek) - **bı şîn /bı şîne** (gönder)
ez dı şînim/ez dı şînîme (ben gönderiyorum)
tu dı şîniy/tu dı şîniye (sen gönderiyorsun)

ew dı şînit/ew dı şîne/ew dı şîniye (o gönderiyor)
em dı şînitın/em dı şînin/em dı şînine (biz gönderiyoruz)
hûn dı şînitın/hûn dı şînin/hûn dı şînine (siz gönderiyorsunuz)
ew dı şînitın/ew dı şînin/ew dı şînine (onlar gönderiyorlar)

anîn (getirmek) - b'in/b'îne (getir)
ez dı înim-ez t'înim/ez t'înime (ben getiriyorum)
tu t'îniy/tu t'îniye (sen getiriyorsun)
ew t'înit/ew t'îne/ew t'îneye (o getiriyor)
em t'înitın/em t'înin/em t'înine (biz getiriyoruz)

Çûyn/çûn (gitmek) - bı çe = herre (git)
ez dı çım/ez dı herrım/ez dı herrime/ez t'errime (ben gidiyorum)
tu dı çıy/tu dı herrıy/tu t'errıy/tu t'errıye (sen gidiyorsun)
ew dı çıt/ew dı herre/ew t'erre (o gidiyor)
em dı çıtın/em dı herrın [e]/em t'errın [e] (biz gidiyoruz) ...

êşin/êşiyayın/êşıyan (ağrımak) - b'êş/b'êşe (ağrı)
ez t'êşım/ez t'êşime (ben ağrıyorum)
tu t'êşıy/tu t'êşıye (sen ağrılıyorsun)
ew t'êşıt/ew t'êşıye (o ağrıyor)
em t'êşıtın/em t'êşın/em t'êşine (biz ağrıyoruz)...

İHTAR.- İkinci şivede anlamın tasrihi için e ilâve olduğunda vaki husus için M. 177 ve ihtarına bakınız:

tu dı şîniy/tu dı şîniye/tu dı şîniye/ew dı şîne/ew dı şîneye/ew dı şîniye/ew dı şîniye

Doğrusu: ew dı şîne/ew dı şîneye. En münasibi: ez dı şînim/ez dı şînime, tu dı şîniy/tu dı şîniye, ew dı şîne/ew dı şîneye, em dı şînin/em dı şînine şeklindedir.

4. Gelecek zaman kipi.

[İstikbal sığası].

187. Bu kipin her iki şivede de değişik şekilleri vardır:

Evvelâ her iki şivede de geniş zaman kipinin ikinci şekli [M. 184] gelecek zaman kipi yerine de kullanılır:

ez dê bı şınım/ez ê bı şınım (ben gönderirim/ben göndereceğim)..
ez dê b'inım/ez ê b'inım (ben getiririm/ben getireceğim)...
ez dê bı çım/ez ê herrım (ben giderim/ben gideceğim)...
ez dê bı b'êşım/ez ê b'êşım (ben ağrırım/ben ağrıyacağım)...

a) Birinci şivede:

aa) M. 182'de izah olunan **vê** (iste) eksik fiilinin şimdiki zaman kipi, çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin evveline getirilir. Bazan da bu eksik fiilin yalnız geniş zaman kipinin tekil üçüncü şahsı çekimlenecek fiilin geniş zamanının evveline getirilir. Şahıs zamirleri ise, eğer **vê** çekimleniyorsa yalnız bunun şahıs zamirleri ve eğer yalnız **dı** **vê** şekli kullanılıyorsa o zaman çekimlenen fiilin şahıs zamirleri kullanılır:

ez dı vêm bı şınım/dı vê ez bı şınım (ben göndereceğim)
tu dı vêy bı şınıy/dı vê tu bı şınıy (sen göndereceksin)
ew dı vêt bı şınıt/dı vê ew bı şınıt (o gönderecek)
em dı vêtın bı şınıtın/dı vê em bı şınıtın (biz göndereceğiz)

ez dı vêm b'inım/dı vê ez b'inım (ben getireceğim)
tu dı vêy b'inıy/dı vê tu b'inıy (sen getireceksin)...

ez dı vêm bı çım/dı vê ez bı çım (ben gideceğim)
tu dı vêy bı çıy/dı vê tu bı çıy (sen gideceksin)...

ez dı vêm b'êşım/dı vê ez b'êşım (ben ağrıyacağım)
tu dı vêy bı çıy/dı vê tu b'êşıy (sen ağrıyacaksın)
ew dı vêt b'êşıt/dı vê ew b'êşıt (o ağrıyacak)...

bb) Bazan geniş zamanın hikâyesi kipinin [M. 181] yapım eki olan **dê..** kullanılır. Bu ek çekimlenecek fiilin emrinin evveline getirildikten sonra ek-fiiller ilâve olunmaktadır. Şahıs zamirleri kullanılıyorsa bunlar edat'dan önce bulunurlar:

ez dê bı şınım (ben göndereceğim)
tu dê bı şınıy (sen göndereceksin)
ew dê bı şınıt (o gönderecek)

em dê bı şınıtın (biz göndereceğiz)
hûn dê bı şınıtın (siz göndereceksiniz)
ew dê bı şınıtın (onlar gönderecekler) ...

b) İkinci şivede:

aa) **Xwestın** (istemek) fiilinin şimdiki zaman kipi, çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin evveline getirilir. Çekimlenecek fiilin şahıs zamirleri kullanılmaz:

ez dı xwazım bı şınım, tu dı xwazıy bı şınıy, ew dı xwaze bı şine, em dı xwazın bı şının, hûn dı xwazın bı şının, ew dı xwazın bı şının...

bb) Birinci şekilden ve diğer şekillerden daha çok kullanılan şu şekil vardır: **Kırın** (yapmak) fiilinin şimdiki zaman kipi [M. 186] çekimlenecek fiilin geniş zaman kipinin [M. 184] evveline getirilir. Burada da yalnız yardımcı fiilin şahıs zamirleri kullanılır. Ve şimdiki zaman kipinde kullanılan e tasrih eki burada kullanılmaz:

**ez dı kım bı şınım, tu dı kıy bı şınıy, ew dı ke bı şine,
em dı kın bı şının, hûn dı kın bı şının, ew dı kın bı şının
ez dı kım b'inım, tu dı kıy b'inıy, ew dı ke b'ine, em dı kın b'inın...**

**ez dı kım herrım, tu dı kıy herrıy, ew dı ke herre,
em dı kın herrın ...**

**ez dı kım b'êşım, tu dı kıy b'êşıy, ew dı ke b'êşe,
em dı kın b'êşın ...**

5. İstek kipi.

[iltizamî, inşaî sığası].

188. Geniş zaman kipinin [M. 184] birinci şekliyle aynıdır. Fakat bazan anlamın tasrihi için emri gaipte [M. 170] kullanılan **bıla/bera/bıra** (olsun) temennî edatları kullanılır:

bıla ez bı şınım (gönderirim/göndereyim)...

bıra ez bı şınım...

bıla/bıra ez b'inım (ben getiririm/ben getireyim)...

bıla/bıra ez bı çıım/herrım (ben giderim/ben gideyim)...

bıla/bıra ez b'êşım (ben ağrırım/ben ağrıyayım)...

6. Gereklik kipi.

[vücubî sığası].

189. Geniş zaman kipinin evveline, birinci şivede **dı vê** (ister, icap

eder), ikinci şivede de **gereg/gerege** (icap eder) temenni edatlarının getirilmesiyle yapılır:

dı vê ez bı şınım/gerege ez bı şınım (ben göndermeliyim)...
dı vê ez b'inım/gerege ez b'inım (ben getirmeliyim)...
dı vê ez bı çım/gerege ez herrım (ben gitmeliyim)...

II. BİLEŞİK FİİLLERDE

190. Bileşik [mürekkep] fiillerin çekiminde şu özellikler vardır:

1. Birinci gurup bileşik fiillerde [M. 142. 143] yalnız yardımcı olan fiil çekimlenir, ikinci fiil masdar şeklinde kalır:

şıkandın (kırmak) - **dayın şıkandın/şıkandın dayın** (kırdırmak)
mın da şıkandın (ben kırdırdım) [veya: **mın şıkandın da...**]
te da şıkandın (sen kırdırdın)
wî da şıkandın (o kırdırdı)
me da şıkandın (biz kırdırdık)
we da şıkandın (siz kırdırdınız)
wan da şıkandın (onlar kırdırdılar)

mın daye şıkandan/mın şıkandın daye (ben kırdırmışım)...
ez bı dım şıkandın/ez şıkandın bı dım (ben kırdırırım)...
ez dı dım şıkandın/ez şıkandın dı dım (ben kırdırıyorum)...

şıkandın (kırmak) - **hatın şıkandın** (kırılmak)
ez hatım şıkandın (ben kırıldım)
tu hatıy şıkandın (sen kırıldın)
ew hat şıkandın (o kırıldı)
em hatın şıkandın (biz kırıldık)
hûn hatın şıkandın (siz kırıldınız)
ew hatın şıkandın (onlar kırıldılar)

ez dı hatım şıkandım (ben kırılıyordum)...
ez hatime şıkandın (ben kırılmışım)...
ez b'em şıkandın (ben kırılırım)...

2. Diğer iki gurup bileşik fiillerde [M. 144, 145] fiilin kendisi çekimlenir:

mezzın (büyük)

mezzın bûyın (büyümek)
 mezzın kırın (büyütmek)
 ez mezzın bûm (ben büyüdüm) - mın mezzın kır (ben büyüttüm)
 tu mezzın bûy/te mezzın kır
 ew mezzın bû/wî mezzın kır
 em mezzın bûn/me mezzın kır
 hûn mezzın bûn/we mezzın kır
 ew mezzın bûn/wan mezzın kır
 mezzın dı bûm (büyüyordum)-mın mezzın dı kır (ben büyütüyordum)...
 mezzın bûme (büyümüşüm) - mın mezzın kırıye (ben büyütmişüm)...
 mezzın bı bım (büyürüm) - mezzın bı kım (büyütürüm)...
 da ketın (inmek)
 da ketım (indim), da ketıy, da ket, em da ketın...
 da dı ketım (iniyordum), da dı ketıy, da dı ket, em da dı ketın...
 da ketıme (inmişim), tu da ketıye, ew da ketıye, em da ketıne...
 ez da kevım (ben inerim), tu da kevıy, ew da keve, em da kevin...
 jê ketın (ondan düşmek)
 ez jı hespê ketım (ben attam düştüm), tu jı hespê ketıy...

KİPLERİN ŞART ŞEKİLLERİ

191. Kürmanççada kiplerin şart şekilleri **ku** veya **er** [eger...] şart edat [M. 183]'ları ile yapılır. Bu şart edatları şahıs zamirlerinden önce gelirler. Yalnız, eger şart edatının şahıs zamirlerinden sonra kullanıldığı da olur. Bu şart edatları, şartın hikâyesi [M. 183] ve geniş zaman [M. 184] kiplerinde zaittir, bir mâna ifade etmezler. Zira bu kipler bizatihî şart anlamını da ihtiva ederler. Misâller:

1. Görülen geçmiş zamanın şart şekli:

ku mın şıkand/eger mın şıkand/ku eger mın şıkand (kırdıysam)
ku te şıkand/eger te şıkand/ku eger te şıkand (kırdıysan)...

ku mın anî/eger mın anî/ku eger mın anî (getirdiysem)
ku te anî/eger te anî/ku eger te anî (getirdiysen)...

ku ez çûm/eger ez çûm/ku eger ez çûm (gittiysem)
ku tu çûy/eger tu çûy/ku eger tu çûy (gittiysen)...

ku ez êşiyam/eger ez êşiyam/ku eger ez êşiyam (ağrıdıysam)
ku tu êşiyay/eger tu êşiyay/ku eger tu êşiyay (ağrıdıysan)...

2. Şimdiki zamanın hikâyesi kipinin şart şekli:

ku mın dı şand/eger mın dı şand/ku eger mın dı şand (gönderiyordumsa/gönderiyordusam)...

ku mın dı anî/eger mın t'anî/ku eger mın t'anî ...

ku ez dı çûm/eger ez dı çûm/ku eger ez dı çûm ...

ku ez t'êşiyam/eger ez t'êşiyam/ku eger ez t'êşiyam...

3. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin şart şekli:

ku mın şandıye (ben göndermişsem)...

ku mın anîye (ben getirmişsem) ...

ku ez çûme (ben gitmişsem) ...

ku ez êşiyame (ben ağrımışsam) ...

4. Görülen/Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipinin şart şekli:

ku mın şandı bû (göndermiş idiysem/göndermiştimse) ...

5. İstek şeklinin hikâyesi kipinin şart şekli:

ku mın bı şanda (ben gönderseydim/gönderediysem) ...

6. Gelecek zamanın hikâyesi kipinin şart şekli:

ku mın dı kır bı şanda (ben gönderecek idiysem) ...

7. Geniş zamanın hikâyesi kipinin şart şekli:

ku mın bı şanda (ben gönderseydim, göndereydimse) ...

8. Geniş zaman kipinin şart şekli:

ku ez bı şınım/ez bı şınım (ben gönderirsem) ...

9. Şimdiki zaman kipinin şart şekli:

ku ez dı şınım (ben gönderiyorsam) ...

10. Gelecek zaman kipinin şart şekli:

ku ezê bı şınım/ku dı kım bı şınım (ben göndereceksem)...

KİPLERİN İKTİDAR ŞEKİLLERİ

192. Kürmanççada kiplerin iktidar şekilleri **kan = kar = ş[e]** eksik fiillerinin yardımıyla olmaktadır [M. 158...]. Bunlardan **kan** daha umu-
mî olduğundan, evvelce de söylediğimiz gibi, bunu ele alacağız. Bu fiilin
masdarı olmadığından masdardan türeyen kipleri yoktur. Ancak emir-
den türeyen kipleri vardır. Bu sebeptendir ki yalnız emirden türeyen kip-
lerin iktidar şekilleri olabilir. Ancak, fiil tabanından türeyen kiplerin hi-
kaye şekillerinin **bûyn/bûn** (olmak) fiilinin yardımı ile, yani **kanı bûn**
(muktedir olmak) şekli ile yapılır.

1. Emirden türeyen kiplerin iktidar şekilleri:

Çekimi yapılacak fiilin istenilen kipinin evveline **kan** fiilinin aynı kipi-
nin getirilmesiyle yapılır.

2. Hikâye kiplerinin iktidar şekilleri:

kanı bûn fiilinin istenilen kipi, çekimlenecek fiilin istek şeklinin hikâ-
yesi kipinin evveline getirilir.

İHTAR.- Çekimlenecek fiilin şahıs zamirleri kullanılmaz.

Misâller:

1. Şimdiki zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli:

mın dı kanı bû bı şanda (ben gönderebiliyordum) ...
ez dı kanı bûm bı çûma (ben gidebiliyordum) ...

2. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli:

mın kanı bû bı şanda (ben gönderebilmişim) ...
ez kanı bûm bı çûma (ben gidebilmişim) ...

3. İstek şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli:

mın kanı bûya bı şanda (gönderebileydim) ...
ez kanı bûma bı çûma (gidebileydim) ...

4. Gelecek zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli:

mın dı kır kanı bûya bı şanda (gönderebilecektim) ...
mın ê bı kanı bûya bı şanda (gönderebilecektim) ...
ez ê kanı bûma bı çûma (gidebilecektim) ...

5. Geniş zamanın hikâyesi kipinin iktidar şekli:

mın dê/mın ê kanı bûya bı şanda (gönderebilirdim) ...
ez dê/ez ê kanı bûma bı çûma (gidebilirdim)...

6. Gereklik şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli:

dı vê/gereg mın kanı bûya bı şanda (gönderebilirdim) ...
dı vê/gereg ez kanı bûma bı çûma (gidebilirdim)...

7. Şart şeklinin hikâyesi kipinin iktidar şekli:

ku/eger/ku eger mın kanı bûya bı şanda (gönderebilseydim) ...
ku ez kanı bûma bı çûma (gidebilseydim)...

8. Geniş zaman kipinin iktidar şekli:

kanım bı şınım (gönderebilirim) ...
ez kanım bı çım/ez kanım herrım (gidebilirim)...

9. Şart kipinin iktidar şekli:

kanım bı şınım/ku ez kanım bı şınım (gönderebilsem) ...
ku ez kanım bı çım/herrım (gidebilsem)...

10. Şimdiki zaman kipinin iktidar şekli:

ez kanım dı şınım/ez dı kanım dı şınım (gönderebiliyorum) ...
ez kanıme dı çıme/ez kanıme dı herrıme/t'errıme (gidebiliyorum)...

11. Gelecek zaman kipinin iktidar şekli:

dı vêm bı kanım bı şınım/ez dê bı kanım bı şınım/ez dı kım bı ka-
nım bı şınım (gönderebileceğim) ...
ez dê bı kanım bı çım/ez dı kım kanım herrım (gidebileceğim)...

12. İstek kipinin iktidar şekli:

bıla/bıra ez bı kanım bı şınım (gönderebileyim)...
bıla/bıra ez bı kanım herrım (gidebileyim)...

13. Gereklik kipinin iktidar şekli:

dı vê/gereg ez bı kanım bı şınım (gönderebilmeliyim)...
dı vê/gereg ez bı kanım bı çım/herrım (gidebilmeliyim)...

OLUMSUZLUK

193. Kürmanççada olumsuzluk edatları üç tanedir: **me**, **na**, **ne**.

1. Emirde **me**'dir. Birinci şivede bazan **ne** de kullanılmaktadır:

bı şın (gönder) - **me şın** (gönderme)
b'ine (getir) - **m'ine** (getirme)
bı çe/herre (git) - **me çe/me herre/me'rre** (gitme)
b'êşe (ağrı) - **m'êşe** (ağırma)

veya: **ne şın**, **n'ine**, **ne çe**, **n'êşe**...

2. Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman [birinci şekil], şart birinci şekil kiplerinde **na** ve diğer kiplerde de **ne**'dir.

3. Olumsuzluk edatları fiillerden önce, şahıs zamirleri kullanılıyorsa bunlar ile fiil arasında bulunur.

4. Bileşik fiillerde çekimi yapılan fiilden önce gelir.

5. İktidar şekillerinde normal olarak yardımcı fiilden önce gelmesidir.

Fakat olumsuzluk edatının birinci, ikinci veya hem birinci ve hem de ikinci fiilden önce gelmesine göre mâna değişikliği olur:

ez kanım bı şınım (ben gönderebilirim)
ez ne kanım bı şınım (ben gönderemem)
ez kanım ne şınım (ben göndermemeye muktedirim, göndermeye-bilirim)
ez ne kanım ne şınım (göndermemeye muktedir değilim, gönderme-mezlik edemem)

6. Vokalle başlayan fiillerden önce olumsuzluk edatlarının vokalleri

düŒer. Bu takdirde düŒen vokallerin yerine bir apostrof kullanılmalıdır:
m', n'

bı in/ine - b'in/b'ine (getir)
me in/ine-m'in/m'ine (getirme)
b'avê (at) - **m'avê** (atma)
t'inime (getiriyorum) - **n'inime** (getirmiyorum)
mın anî (ben getirdim) - **mın n'anî** (ben getirmediim)...

7. Olumsuzluk edatları geldikleri kiplerin **bı~**'lerini bertaraf ederler. Bunun gibi gelecek zaman kipindeki ê'ler de zail olur:

ez bı Œinım (ben gönderirim) - **ez na Œinım** (ben göndermem)
ez ê bı Œinım (ben göndereceğim) - **ez na Œinım** (ben göndermeyeceğim)

8. Na olumsuzluk edatının geldiği hâllerde **dı~**'lar zail olur. Ne geldiği hâllerde **dı~**'nın vokali düŒer. Geri kalan konsonant da **ne**'nin vokaliyle ulanır. Bu takdirde düŒen vokal yerine bir apostrof konmalıdır.

ez dı xum (ben yiyorum) - **ez na xum** (ben yemiyorum)
mın dı Œand (ben gönderiyordum) - **mın ne'd Œand** (ben göndermiyorum)

9. Œimdiki zamanın hikâyesi kipinin olumsuz Œekli, geniş zamanın hikâyesi kipinin olumsuzluk anlamını verir:

mın dı Œand (ben gönderiyorum)
mın ne dı Œand/mın ne'd Œand (ben göndermiyordum/göndermedim)

10. Olumsuzluk edatı, geniş zaman kipinde, gerekliğin hikâyesi kipinin olumsuz Œekli anlamını verir:

mın ê bı Œanda (ben gönderirdim/gönderecektim)
mın ê ne Œanda (ben göndermezdim/göndermemeliydim)

11. Vokalle baŒlayan emirlerden türeyen Œimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kiplerinin olumsuz Œekilleri hep aynıdır:

bı in - b'in (getir)
t'inım (getiriyorum) - **n'inım** (getirmiyorum).
ê b'inım (getireceğim) - **n'inım** (getirmeyeceğim).

b'inim (getiririm) - **n'inim** (getirmem)

12. Şimdiki zaman ile gelecek zaman kiplerinin olumsuz şekilleri aynıdır:

ez dı şınım (gönderiyorum) - **ez na şınıme** (ben göndermiyorum)
ez ê bı şınım (ben göndereceğim) - **ez na şınım** (ben göndermiyeceğim)

13. **wer/were** (gel) eksik fiilinin **me** ile olumsuz şekli az kullanılır. Bunun yerine **hatın** (gelmek) fiilinin emrinin olumsuz şekli kullanılır. Bunun gibi **her/herre** (git) eksik fiilinin olumsuz şeklinde **h** zail olur:

b'ê (gel) - **m'ê** (gelme) [**me wer** yerine]
her/herre (git) - **m'er/m'erre** (gitme) [**mê her/me herre** yerine]

Çüyn/çün (gitmek) fiilinin emri **bı çe** (git) ile emirden türeyen kipleri ve bu kiplerin olumsuz şekilleri ikinci şivede kullanılmaz. Bunun yerine **her/herre** ve türemeleri kullanılır.

14. Kiplerde şahıslardan önce **hew** veya müteradifi olup «kalmadı» mânasına gelen **ne ma** kelimeleri getirilmek suretiyle bir çeşit olumsuzluk yapılır ki buna eskiden caht [...جأھ.. = cahd] denirdi. Fakat caht olmuş kipler olumsuz edatları almazlar.

te şand (sen gönderdin) - **Te hew şand** (Bir daha göndermedin/ göndermedin)

Mın bı hîst (Ben işittim) - **Mın hew bı hîst** (Bir daha işitmedim/ işitmedim) gibi

15. Geniş zamanın hikâyesi kipinin olumsuz şekli, soru anlamını verir:

Mın ê ne şanda (Ben göndermezdim/ben göndermez miydim?)

SORU ŞEKLİ

195. Kürmanççada soru [istifham] edatı olan **ma** önce gelir;

Te şand (sen gönderdin) - **Ma te şand?** (Sen gönderdin mi?)

1. Konuşmada soru edatı çok defa kullanılmaz. Bunun yerine, son hecenin uzatılıp ses tonunun [konuşma makamının] değiştirilmesi suretiy-

le söze soru anlamı verilir. Fakat yazıda soru edatı kullanılsın kullanılmı-
masın, soru anlamı olduğunda her hâlde soru işareti? kullanılmalıdır.

2. Şart anlamlı kiplerde **ma** soru edatı kullanıldığında mânasız kalır,
zait olur. Temennî kipi de soru kabul etmez:

ku bı şanda - ma ku bı şanda (gönderseydi)

3. Bazan soru edatı söze kuvvet vermek için kullanılır:

Ma pır mezin bû (Çok büyüktü)

Ma pır mezzın bû? (Çok büyük müydü?)

Ma xwarınek xwar (Bir yiyiş mi yedi...)

PARTİSİPLER

196. Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri-
dir. Mâna bakımından partişipler isim cinsinden kelimeler arasına gi-
rer. Bunların asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırma-
sı, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kılıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etme-
sidir. Onun için partişiplere «fillerin isim şekilleri», kısaca «isim-fiil» denir.

Partisiplerde hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de vardır. Ya-
ni hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterirler. Şu hâlde partişip-
ler zaman ve hareket ifadesi taşıyarak nesnelere karşılayan fiil şekilleri-
dir. Demek ki partişiplerin bir tarafı isim, bir tarafı fiildir. Onun için
bunlara fiil ismi adı verilir.

Partisipler isim çeşidi bakımından isim ve esas itibariyle vasıf isimle-
ri oldukları için bilhassa sıfat olarak kullanılırlar.

Hulâsa partişipler, isim gibi çekimlenen, isim gibi kullanılan, zaman
ve hareket mafhumunu muhafaza eden fiil şekilleridir.

197. Kürmanççada partişipler, kiplerin tekil üçüncü, çoğul üçüncü şa-
hıslarından önce eril için **ê/yê**, dişil için de **a/ya**, eril dişil farkı olmaksı-
zın çoğul için de birinci şivede **êd/êt/yêd/yêt**, ikinci şivede de **ên/yên**
eklerinin getirilmesiyle teşkil olunurlar. Kürmançça da partişipler bakı-
mından son derece imkânlara sahiptir:

ê hat/yê hat (gelen) [eril], **a hat/ya hat** (gelen) [dişil] [görülen geç-
miş zaman]

ê hatîye/ a hatîye (gelmiş olan) [öğrenilen geçmiş zaman]
ê/a t'ê (gelen) [hâl/şimdiki zaman]
ê/a dı kın b'ên (gelecek olanlar) ...

198. Sıla sığası [verbe conjonctiv]: Mezkur edatlardan sonra **ku** edatının getirilmesiyle yapılır:

ê **ku anî** (getirdiği)
a **ku ıstand** (satın aldığı) ...

Etken ortaç [participium praesents].

199. Herhangi bir kipin tekil veya çoğul üçüncü şahsından önce yukarıda beyan olunan edatlar getirilir:

ê **dı şîne** (gönderen) [şimdiki zamanda]
ê **dı gihên** (erişenler) [şimdiki zamanda]...

Edilgen ortaç [geniş zaman ortacı, ism-i mef'ûl].

200. Bu da aynı eklerle yapılır:

ê **gotîye** (söylemiş «olan»)
ê **kuriye** (yapmış «olan»)
ê **kuştî** (öldürmüş, öldürülmüş)
ê **diyî** (görmüş, görülmüş)...

Netice: Hangi zamanın ortacı yapılacaksa o zamanın şahıslarından, yukarıdaki misâllerde görüldüğü veçhiyle, ê/a/êd... edatları yardımıyla yapılır.

GERUNDIUMLAR

201. Kürmanççada gerundiumlar [ulaç, bağ-fiil, sıla, rabıt sığası, zarf-fiil] hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de partisipler gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlı olmayan mücerret bir hareket hâli karşılarlar. Hâl ve durum karşılayan kelimelere zarf diyoruz. Şu hâlde gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir. Onun için partisiplere isim-fiil dediğimiz gibi gerundiumlara da zarf-fiil diyebiliriz.

Gerundiumlar mâna bakımından partisiplerden çok farklı olarak isim değil, fiil olan hareketlerdir. İsim gibi kullanılmaz, isim gibi çekim

ve işletme ek ve edatlarını almazlar.

Fîl çekimlerine fiillerin hareket kipleri, partisiplere vasıf, yani nesne kipleri, gerundiumlara da hâl kipleri diyebiliriz.

Kürmanççada başlıca gerundiumlar:

1. ATIF SİGASI [rabita-i atfiye]. Û bağlama edatı [M. 211] ile yapılır:

hat û çû [gelip gitti. Kk: geldi ve gitti]

2. HAL SİGASI [rabita-i hâliye]. Buna hâl-ı terkibî de denir.

a) **Hîn ku** (iken) ile: **Hîn ku hatîye** (gelmişken, henüz gelmişken), **Hîn ku t'ere** [dı herre] (gidiyorken), **hîn ku têre** (tokken, daha acıkma-mışken) ...

b) Evvela getirilen bı~ ile yapılır: **Bı rev herre** (koşarak git)...

3. TAKİP SİGASI [rabita-i tâkibiye]. **ku** ile yapılır: **Ku hat** (gelince), **ku çû** (gidince)...

4. İPTİDAİYE SİGASI [rabita-i iptidaîye]. Û **vır da** (-den beri) ile yapılır: **çûye û/çûye'w vır da** (gittiğinden beri), **hatîye û vır da** (geldiğinden beri), **xwar û vır da** (yediğinden beri)...

5. SONUÇ SİGASI. [rabita-i intihaîye]. **Heta ku/heyya ku** ile yapılır: **Hetta ku dı şine** (gönderinceye kadar), **heyya ku t'ine** (getirinceye kadar) ... Bazan da **hettanî/heyyanî ku** de kullanılır: **Hettanî ku çû** (gidinceye kadar)

6. TEVKİT SİGASI. [rabita-i tevkitiye]. **Her ku** ile yapılır: **Her ku hat** (geldikçe), **her ku çû** (gittikçe)...

7. TAYIN SİGASI [rabita-i tâyiniye]. Ê/yê **ku**, a/ya **ku** ile yapılır:

Hespê ku dı (gördüğü at), **ava ku dı ke ve xwe** (içeceği su) ...

8. ZAMAN SİGASI [rabita-i zamanîye]. **Hîn ku**, **bı şûn da** ile yapılır: **Hîn ku ne hatîye** (henüz gelmemişken, gelmemişken), **çû bı şûn da** (gittiken sonra). **Pêş, ber** (ön) yer zarflarının tamlama şekliyle: **berê hatîne** (gelmeden önce), **pêş çûyîne** (gitmezden önce). Bazan da tamlama olmadan: **ber hatîna te** (senin gelmeden önce)...

Sekizinci bölüm

EDAT

202. Edatlar mânaları olmayan, sadece gramer vazifeleri olan kelimelerdir. Tek başlarına bir mânâ ifade etmeyen edatlar, mânalı kelimelerle birlikte kullanılırken bir dereceye kadar mânalanırlar, bir ifade kazanırlar, böylece bir gramer vazifesi yapacak duruma gelirler. İçlerinden bir kısmı tek başına da bir ifadeye sahip olabilirler. Fakat bu ifadenin anlaşılabilmesi için de diğer kelime, kelime gurupları ve cümlelere bağlanmaları icap eder. Diğer bir kısmı ise, birlikte buldukları unsurlardan ayrı bir şey ifade etmez, ifade bakımından sıkı sıkıya onlara bağlı kalırlar. Edatlar kullanıldıkları kelimelerin, kelime guruplarının ve cümlelerin kullanılışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler. Bu bakımdan isim ve fiillere asıl kelimeler, edatlara ise yardımcı kelimeler denebilir.

Asıl edatların yanında edat gibi kullanılan diğer kelimeler olduğu gibi edat iken isim durumuna geçmiş kelimeler de vardır. Edatlar kelime yapımına elverişli değildir. Ancak isimleşenlerinden kelime yapılabilir. Esas itibariyle dilin eksiz unsurlarıdır.

Kürmanççada edatlar dört türdür: 1) Ön-edatlar, 2) Son-edatlar, 3) Ünlem edatları, 4) Bağlama ve ulama edatları.

1. ÖN-EDATLAR [praeposition]. İki kısma ayrılırlar.

a) GERÇEK ÖN-EDATLAR. Şunlardır:

bê (-sız, -den başka, -den gayri): **bê mın** (benden başka, bensiz)

bı (-e, -ye, ile, vasıtasıyla, -ce): **bı mın** (benimle, bence)

dê/tê (ta): **dê çû gund** (ta köye gitti)

dı (-de): **dı gund** (köyde)

jı (-den): **jı gund** (köyden)

jî (de, dahi): **Ew jî hat** (O da geldi)

lı (-e, -de): **Lı hespê bı nêr** (Ata bak), **Lı gund ma** (Köyde kaldı)

Üçüncü gurup bileşik fiillerdeki ön-edatlar da bu arada sayılabilir.

b) ÖN-EDAT OLARAK kullanılan ZARF veya İSİMLER.

Zarflar doğrudan doğruya, isimler de tamlanan şeklinde yanlarında-

ki kelimelere birleşirler, bundan başka önlereinde gerçek bir ön-edat bulunabilir. Bir isim zarf olarak kullanıldığında tamlanan şeklinde değil, doğrudan doğruya birleşir. Birleştikleri kelimeleri genel ilal ile ilal ederler.

Meselâ:

hundur (iç) bir isimdir. Bu hâliyle tamlanan şeklinde birleşir:

hundurê malê (evin içi). Fakat zarf olarak kullanıldığında ise doğrudan doğruya birleşir:

Herre hundur keve (Git içeri gir)

Herre hundur (İçeri git)...

aa) ÖN-EDAT OLARAK KULLANILAN ZARFLAR:

bın (alt): **Herre bın** (alta git), altına.

der (dışarı): dışında, dışarıya.

dû (geri): gerisinde, sonunda.

dor (etraf): etrafında.

dawî (geri): gerisinden, sonunda.

hundur (iç): içinde, -e, -ye.

ber (ön): önünde, önüne.

jêr (aşağı): aşağıya.

jor (yukarı): yukarıya, üstüne.

paş (arka): arkasında, gerisinde, sonunda.

pê (geri): gerisinde, sonunda.

pêş (ön): önüne, önünde.

ser (baş, üst): üstüne, üzerine.

bb) ÖN-EDAT OLARAK KULLANILAN İSİMLER:

bo, bon (için, hatır için, sebebiyle).

cem (yan, ind, nezd).

cî (yer): **bı cî** [**bı cî kırın**: tesbit etmek, tahkik etmek), **dı cî** (**dı cî kırın**: yerine koymak)

dor (çevre): etrafında.

hember (mukabil): mukabil, karşısında.

bergend (mukabil): **bergendê gundekî** (bir köye mukabil, bir köy karşıtı).

hêl (yan, taraf).

seb: b. **bo**

paş (arka): **dı paş**, **dı paş da** (arkasında, arkasından)

par (parça, hisse, kısım): için.

mekr: b. **bo**

nav (iç): içinde, ortasında.

nêzik (yakın): yanında, yakınında.

pê (iz): arkasında.

war (mahal, yer): hususunda, mevzuunda.

2. SON-EDATLAR.

Bunların bir kısmı müstakil hüviyetli, bir kısmı da gerçek ön-edatların paçalarıdır:

da: dı .. da (-de).
ve; bı .. ve (ile, içine taraf).
va: jı .. va, bı .. va (-den taraf).
ra: bı .. ra (ile), jı .. ra (-e, için).

3. ÜNLEM EDATLARI.

205. Bunlar his ve heyecanları, sevinç, teessür, keder, iztirap, nefret, hayıflanma, çöşkunluk v.b. ruh hâllerini, tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, ret, sorma, gösterme v.b. beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Bunlar ya sesler veya böyle yerlerde kullanılan kelimelerdir. Bunlar arasında Arapçadan alınmış ünlem edatları ve ünlem şekilleri de vardır.

Ünlemler cümle içinde geçmedikleri, tek başlarına kullanılmadıkları zaman yazıda sonlarına umumiyetle ünlem işareti [!] konur. Başlıca beş kısma ayrılırlar.

a) ÇAĞIRMA. Şunlardır:

206. **Lo:** Tekil eril olan muhatap içindir. Muhatabın ismiyle kullanıldığında ismin kendisi de -o alabilir veya bu kullanılmadan sadece muhatabın ismi -o alır. Yalnız, muhatabın çoğul olduğu hâllerde behemhâl -o gelir. Anlamı «ey!», «bire!»'dir:

Lo were vır (Ey! buraya gel!)
Lo Hesso were vır (Ey Hasan buraya gel!)
Lo Hes tu çıtoniyıy (Ey Hasan sen nasılsın?)
Lo Hesno! (Ey Hasanlar!)
Lo çêleno! (Ey çocuklar!)

Lê: lo'nun dişilidir: **Lê Fatê!** (Ey Fatma)

Gıdı: Genellikle gayrı muayyen muhatap içindir. Gine genellikle muhatabın ismi kullanılmaz:

Gıdı ra be (Ey! kalk).

-no: İsimlerin sonuna ilâve olunur. İsim çoğuldur:

Lo Kurmancno! (Ey Kürmançlar!)

-o: b. lo.

-ê: b. lê.

Gıdıyano: Gıdı'nın çoğul şeklidir: **Gıdıyano werın!** (Ey! gelin)

Gel: Çoğul muhatap için, tamlanan şeklinde kullanılır:

Gellê peyyan! (Ey adamlar). Asıl mânası (sürü) olup **gıdıyan, gıdıyano** ile de kullanılır:

Gellê gıdıyan/gıdıyano bı lezzınm (Ey yiğitler acele ediniz!)

Lo ile de kullanılır. Bu takdirde muhatap tekil olabilir:

Lo gello kî hat? (Ey! kim geldi?).

Sadece **-o** alarak kullanılır: **Gello were em herrın** (Haydi gel gidelim)

Hekkê: [**hek** (bacı)]: Dişil muhataplar içindir:

Hekkê b'ê vır (Ey bacı buraya gel)

Kurro: [**Kur:** oğul, oğlan, erkek çocuk]: Eril muhatap içindir:

Kurro m'erre (Ey oğul gitme)

İHTAR.- Bu çağırma edatı çok defa **kero** şeklinde kullanılır. **Ker** (eşek) demektir. Fakat **kero**'yu (eşek!) mânasında ve şeklinde değil, **kurro**'nun şekil ve anlamında anlamak icap eder.

Êy, hêy: Arapça'dan. Bazan yalnız başına ve bazan da diğerleriyle birlikte kullanılır: **Êy meriyo** (Ey adam) ...

b) SAKINDIRMA.

207. Bunlara tenbih edatları da denir:

Aman, aman ha (aman!)

BEĞENME, TAKDİR, HAYRET.

208. Başlıcaları:

Eferım (aferin),

Bıjji (yaşa, varol)

Bıre/bıre bıre (öf).

Er (öf)

Maşella (Maşallah)

Ox (oh)

Şabaş (sağ ol, var ol, aferin) ...

TEESSÜF.

209. Başlıcaları:

Ax (ah), hêy, hê hêy (hey), heyf (yazık), lı mın (ah bana, yazık bana), wax, wax wax (vah), wax lı mın (ay bana, yazık bana), wêy (vay) ...

KIZGINLIK.

210. Başlıcaları:

De (işte), of (of), tuf, tıffû (tüf), ewz bille/billah (auzi bil-Lah)...

4. BAĞLAMA VE ULAMA EDATLARI.

Kürmanççada bağlama gösteren edatlar şunlardır:

211. a) BAĞLAMA GÖSTEREN EDATLAR:

Û (ve, ile):

aa) Û'dan sonra çok defa hafif bir w (v) telâfuuz edilir:

Ez û tu [ok: ezûw tu] (ben ve sen, benimle sen)

bb) Önceki kelimenin son harfi konsonantsa bununla ulanır:

ez û tu [ok: ezûw tu]

cc) Sonu vokalle biten bir kelimedden sonra araya y veya w yardımcı sesleri girer:

dê û bav [ok: dêyû bav/dêwû bav] (anne ile baba). Bu yardımcı sesler yazıda değil telâffuzdadır.

dd) Vokalle biten bir kelimedden sonra bazan kendisi y veya w olur. Bu takdirde yazıda behemhâl apostrof kullanılmalıdır. [Ayrıca, M. 225, ihtara bakınız]:

dê û bav - dê'y bav veya dê'w bav [ok: dêy, dêw]

Hım/hem (de, dahi), hım jî (hem de)

Hım ...hım ... (hem .. hem de)

Dûra (sonra, şu hâlde)

b) TERDİT GÖSTEREN EDATLAR:

an .. an (ya .. ya)
ne .. ne (ne .. ne)
ya .. ya/yan ... yan (ya .. ya)

c) İSTİDRAK GÖSTEREN EDATLAR:

Belê, lê, lebelê (amma, fakat)
Belkım (belki)
Bı vê/vî va/ve, bı vî va jî (bununla beraber, bununla da beraber)
Dı be, dı be ku (olur, olur ki, olabilir ki)
Emma (amma, fakat)
Lakım (lâkin)
Meger (meğer)
Na bê (meğer, deme ki)
Ne be (olmaz mı, olmaz mı ki)
Tu na bê (meğer) ...

d) ŞART GÖSTEREN EDATLAR:

er/eger/ege/hege/eg/heg/heger (eğer)
wer (eğer)
we ne (öyle değil, öyle değilse) ...

e) KARŞILIK GÖSTEREN EDATLAR:

gerçi (gerçe)
her çend, her çend ku (gerçi, her ne kadar) ...

f) SEBEP GÖSTEREN EDATLAR:

Bes (yeter, yeter ki)
Çumkî, çumkıl (çünkü)
ji wê (o sebepten, o sebeple)
ji lewra (zira, çünkü)
ku (ki):

- 1- İki cümleyi birbirine bağlar [vasla edatı].
- 2- Bir hükmü açıklayan cümlenin başında gelir [beyan edatı].
- 3- Dua veya yeminden önce gelir [dua veya yemin edatı]. Olmaya da bilir.

Lewra (zira. çünkü)

g) DİLEK GÖSTEREN EDATLAR:

Xwezî/xwezıl/xweska/xwezika (kaşkî, bari) ...

Dokuzuncu Bölüm

KELİME YAPIMI

212. Kürmanççada kelimelerin önüne veya sonuna ilâve edilen edatlarla veya iki ve daha çok kelimelerin bir araya getirilmesiyle yeni yeni kelimeler yapılabilir: Örneğin:

- pıstmêr** [isim + isim] (hâmi, arka)
bıdıl [edat + isim] (cesur)
bêdıl [edat + isim] (korkak)
pırbêj [sıfat + emir] (geveze)
dengbêj [isim + emir] («kelam» söyleyen halk şairi, ozan)
serşo [isim + emir] (mesbah, hamam)
dubendî [sayı sıfatı + isim + edat] (partizanlık) ...

Bu misâllerde görüldüğü üzere, her cins kelimedenden böyle birleşmeler yapmak mümkündür. Bununla beraber bilhassa emir, etken ortaç, edilgen ortaçlardan istifade edilir. Kelime yapımı bakımından Kürmançça gayet müsait bir özelliği haizdir. Kelime yapımı birkaç grupta mütâlâa edilebilir.

BİLEŞMELER

[Terkip]

A. ULAMA BİLEŞMELERİ.

213. Bu bileşmelerde iki kelime arasında ulama [liyezon, vasl]'dan başka bir ilgi yoktur. Genellikle arada bir edat olmadığı gibi, bazan da ulama edatları bulunur.

1. DOĞRUDAN DOĞRUYA BİLEŞME.

İki kısım arasında hiç bir edat yoktur:

kevırkani [taş + pınar] (sapantaşı)

darber [ağaç + meyve] (ormanlık, meşelik, ağaçlık)

2. Ü ve DİĞER ULAMA EDATLARI İLE BİLEŞMELER.

a) Kök bakımından birbirinin aynı olan iki kelimenin bileşmesi ki buna eskiden **terkib-i tecanüsî** veya **terkib-i teradüfi-i lâfzî** denirdi:

da'w ıstandın (alış-veriş)

b) Anlamları birbirine yakın kelimelerin bileşmesi ki eskiden buna **terkib-i teradüfi-i mânevî** denirdi:

best û newal (dere tepe)
çiya û banî/çiya û qulaç (dağ taş, dere tepe)
dar û ber (ağaçlık, ormanlık)
hay û bay (haber, mâlumat)
kevir û kuç (taş yağmuru)
zêr û zîv (altın gümüş) ...

c) Anlamları birbirine zıt kelimelerin bileşmesi [**terkib-i tebayünî**]:

dan û ıstandın (vermek-almak)
şev û ro (gece gündüz)
heyîn û neyîn (varlık yokluk)
jêr û jor (aşağı yukarı)
ser û bın (altı üstü, alt üst) ...

d) Anlamlı bir kelimenin, yalnız başına bir anlamı olmayan diğer bir kelime ile bileşmesi [**terkib-i ihmalî, elfaz-ı ittiba**]:

çêle çûk (çoluk çocuk)
fera fol (kap kacak)
gend û gemar (toz toprak)
qırş û qal (çır, çöp)
kel û kût (kör topal)
zaro zêç (çoluk çocuk) ...

Burada **fol, gend, qal, kel, zêç** kelimeleri birer mühmel, yani yalnız başlarına bir anlamı olmayan kelimelerdir.

3. BI ve -E İLE OLAN BİLEŞMELER.

bere bere (yavaş yavaş)
dest bı dest (el ele, doğrudan doğruya)
deste next (el be el)
gıre gır (ekabir, ilerde gelenler)
rast bı rast (doğrudan doğruya, açıkça) ...

B. BELİRTME GÖSTEREN BİLEŞMELER.

214. Bunlar da yan yana gelmiş iki kelimededen ibaret olup, birinci kelime ikincisini belirtir veya anlamını daraltır. Birinci kısım isim, zarf ve nadiren bir sayı sıfatıdır. İkinci kısım ise, isim, emir hâlinde isim ve etken ortaç olabilir. Bileşme tümü bakımından, bir isim veya bir sıfat olabilir. Bu sıfatların da tekrar isim olarak kullanıldığı vardır. Bu türlü bileşmeler, yapılışlarına göre şu zümrelere ayrılabilirler:

1. İsim + edilgen ortaç veya edilgen ortaç + isim:

serberdayi (başboş)

2. İsim, sıfat veya zarf + emir:

serhing (kocabaş)

serşo (baş yıkanan yer, mesbah)

xwelibêj/xwelibor/xulibor (kalbur) [kk: kül, ince toz geçirici]

rêber (rehber)

rêbir (yol kesici, eşkiya)

mêrkuj (çok adam öldürücü, yiğit)

pırbêj (geveze)

dûrbîn (dürbün) [**dûr**: uzak, **bîn**, **dîyın** (görmek)'ten emir]

çolbir (kesme, çöl kesme) ...

Bu şekilde yapılmış bazı bileşmeler isim olarak kullanılır [yukarıdakilerin çoğu].

3. İsim veya sayı sıfatı + isim şeklinde veya isim tamlamalarında kelimelerin yerini değiştirmek suretiyle meydana gelmiş olanlar. Bunlar ekseriya isimdirler:

avzêr (altın suyu)

nehberk (dokuz taşla oynanan bir oyun)

4. İsim + sıfat yani belirtilenin ilaldan tecrit edilmesiyle:

bejna zırav (ince boy) - **bejnzırav** (ince boylu)
berê gund (köyün önü) - **bergund** (köyünü)
seva reş (siyah gece) - **şevreş** (gece karanlığı) ...

C. BİLEŞİK SIFATLAR.

215. İkinci parçası daima isim olan bileşmeler, ki hepsi birden bileşik sıfat anlamını verirler. Bunlar da iki kısımdır.

1. İYELİK GÖSTERENLER.

Kuruluşları bakımından şu zümelere ayrılırlar:

a) Sıfat + belirteni yani bir sıfat takımında belirtilen ile sıfatın yerlerini değiştirmek suretiyle:

rêya rast (doğru yol) - **raste** - **rê** (doğrulama, kısıdan)
hêjayê gran (pahalı değer) - **gıranhêja** (pahalı) ...

b) İyelik veya belirtme tamlamasında tamlanan ile tamlayanın yerlerini değiştirmek suretiyle:

bezza pır (çok kaçış) - **pırbez** (çok kaçıcı)

c) Benzetme gösteren tamlamada tamlananın ilaldan tecridi suretiyle:

dêla gur (kurdun dişisi) - **dêlegur** (dişi kurt)
dilê şêr (aslanın yüreği) - **dilşêr** (aslan yürekli)

d) **Hev** (hem, beraber) + isim. Bir şeyde ortaklık gösteren sıfatlar teşkiline yarar:

hev alî - **hevalî** (arkadaşlık) [kk: bir taraflılık]
hev deng - **hevdeng** (koro)
hev rê - **hevrê** (yoldaş)

2. BİRİNCİ PARÇASI ÖN-EDAT OLANLAR.

a) **Bı~** ile. Türkçedeki -lı eki ile yapılan sıfatlar anlamını veren sıfatlar yapılmasına yarar ki buna ism-i mâlik denir:

bı akıl - **b'aqıl** (akıllı)

bı dar (ağaçlı, ağaçlık)
bı dıl - bıdıl (cesur, yürekli)
biar (ateşli)
bı nav (mâruf, adlı)
bı xûn (kanlı)
bı kevir (taşlı) ...

b) **Bê~**, **ne~** ile. Bir isim önüne gelince, o isimden Türkçedeki **-sız** ile yapılan sıfatlara benzer anlamda sıfat yapılmış olur:

bê akıl (akılsız)
bê bext (vicdansız)
ne mêr (alçak, korkak)
ne zan (cahil) ...

TÜREME

[İştikak]

216. Bir kısmı özel bahislerinde zikredilmiş **-ın/-n** (masdar eki), **-e**, **-î**, **-a**, **-î**, **-e**'lerden başka [ilal, birlik v.b. ek ve edatları] yeni kelimeler yapımına yarayan başlıca ekler şunlardır:

A. **-Dan**: **xoy** (tuz) - **xoydan** (hayvanların tuzlanması mahalli)
-Gûn: **ar** (ateş), **argûn** (ocak)

İHTAR.- Kürmanççada zaman isimleri genel olarak, hiç bir ek almadan kullanılırlar:

sube (yarın), **serê subê** (sabahın erken vakti), **taştê** (kuşluk vakti), **berbang/bırgang/ ~î kûr** (gün doğumundan hemen önceki zaman), **esir** (ikinci vakti), **nîvro** (öyle vakti), **êvar** (akşam) ...

Gün isimleri:

Şemî/Şenbe/Paşîni (Cumartesi),
Bazar/Yekşem (Pazar)
Duşem (Pazartesi)
Sêşem (Salı)
Çarşem (Çarşamba)
Pênşem (Perşembe)
Îni (Cuma)

Ay isimleri:

Mard/Adar (Mart), Nisan, Gulan (Mayıs), Heziran, Temmûz, Tebax/Axistos, Îlon, Çiriya pêşın (Ekim), Çiriya Paşın (Kasım), Kanûna pêşın, Kanûna paşın.

B. -Van, -vanî: Bir şeyi muhafaza eden kimseleri gösteren isimler yapar:

berx (kuzu) - **berxan/berxvanî** (kuzu çobanı)
ga (öküz) - **gavan** (davar çobanı) ...

C. -Ok: Türkçedeki -lı ekiyle yapılan sıfatların anlamında sıfat yapar:

fedî (haya, utanma) - **fedok** (utangaç, hayalî)
ger (gezme) - **gerrok** (gezegen, gezici) ...

D. Diğer ekler:

1. Küçültme şekilleri: [M. 56]

İHTAR.- Küçültme şekilleri Türkçede de görüldüğü gibi sevgi, acıma veya tahkir de ifade eder:

Hes (Hasan) - **Hesık** (yerine göre hem sevgi hem de küçümseme/tahkir ile, Hasancık, Hasancağız) ...

2. -În: Şu yerlerde kullanılır:

a) Madde gösteren bir isme gelerek, ondan yapılmış bir şeye delâlet eder, ki eskiden bunlara ism-i mâmul denirdi:

dar (ağaç) - **darîn** (ağaç, tahta «'dan mâmul bir şey»)
hesın (demir) - **hespê hesınîn** (demir at, bisiklet)

b) Zaman isimlerine gelerek onları sıfat yapar:

şev (gece) - **şevîn** (geceye mensup)
sal (sene) - **du salîn** (iki senelik) ...

E. Şu edatlar da vardır:

1. -E: **du sale** [sal -e] (iki senelik)

2. -A: **germ** (sıcak) -**germa** (sıcaklık), **serm** (soğuk) - **serma** (soğukluk)

3. -An: İsimlerin sonuna gelerek soyadı yapar:

Hesen Beg (Hasan Bey) - **Hesenbegan** (Hasanbeyliler) ...

4. -î:

a) Masdarlık î'si adıyla bir sıfatın sonuna geldiği zaman, o sıfat anlam ismi olur:

çeleng (güzel) - **çelengi** (güzellik)

mêr (yiğit) - **mêri** (yiğitlik)

şêr (aslan) - **şêri** (aslanlık)

xurt (yiğit) - **xurti** (yiğitlik) ...

b) Memleket, millet, aile isimlerine gelerek onlara ilgiyi [nisbet, nisbe] gösterir, bu hâlde buna ilgi [nisbet] î'si denir:

Diyarbakır - **Diyarbakırî/Diyarbakırî** (Diyarbakırlı)

Türk - **Türkî** (Türk, Türkçe)

İHTAR.- Bazı kelimelerde -Arapça ilgi edatı olan **i** gibi -nisbet, yalnız Arapça kurallara göre yapılır: **Gencewî** (Genceli) gibi.

5. Bazı kelimelerde ön-ekler:

duj-duj (fena, zor) - **dujmin/dujmin** (düşman), **dujwar** (zor, çetin)

ne (değil, yok): **nexweş** (hasta)

-e (-ımsı): **sore** (kırmızımsı), **gewre** (beyazımsı) ...

Onuncu Bölüm

SÖZDİZİMİ

[Syntax]

A. CÜMLE VE ÖĞELERİ

217. Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği tam olarak anlatmak için kurulan kelime dizisine cümle denir. Örneğin:

Hemı Kurd û Tırk bırayêd hevın (Bütün Kürt ve Türkler birbirlerinin kardeşidirler).

Çend çiya hene yêt Kurdane (Ne kadar dağ varsa Kürtlerindir).
Du salan berê çû bûm Diyarbêkrê (İki sene önce Diyarbakır'a gitmiştim).

Bir cümlenin temel [asıl] ve yardımcı [tâlf] olmak üzere iki çeşit ögesi [cüzü, unsuru] vardır. Temel öğeleri özne [fail, müpteda] ile yüklem [haber], yardımcı öğeleri de nesne [mef'ûl] ve tümleç [mütemmim]'lerdir.

1. CÜMLENİN TEMEL ÖĞELERİ.

A) YÜKLEM.

218. Cümleyi bir hükümle sonuca hazırlayan veya cümleyi sonuca bağlayan ögedir. Bu öge bir kelime, bir kelime gurubu, kelime niteliğinde bir hece veya harftir:

Tu pır dı gerrıy (Sen çok geziyorsun).
Mın lı hıva nuh-hılatî nêhêrrı (Ben yeni doğmuş aya baktım).
Behramê Gorê Kurd bêhûde mêrxas bû (Kürt Behram-ı Gor son derece yiğit-kahramandı).

Cümlelerinde **dı gerrıy** (geziyorsun), **nuh-hılatî** (yeni doğmuş,) **mın**

nêhêrri (ben baktım), **mêrxas bû** (yiğitti) kelimeleri birer yüklemidir.

b) ÖZNE.

Bir cümlede bildirilen eylemin yapıcısı veya hâlin olucusu durumunda bulunan kimse veya şeydir. Kısacası, eylemi meydana getiren, yahut bir şey olan kelime veya kelime gurubudur. örneğin:

Hespê çê zengûyan na gîne xwe [atasözü] (İyi at üzeniği kendine eriştirmez).

Çeko ez şandım bajêr (Çeko beni şehre gönderdi).
Hatina mêran dereng ma (Yiğitlerin gelmesi gecikti) ...

İHTAR.- İsim cümlelerinin veya etken dönüşlü ve işdeş çatılı fiillerle [M. 155, 156] kurulmuş fiil cümlelerinin öznelerine gerçek özne denir. Örneğin:

Gulçin keçeki çelenge (Gülçin güzel bir kızdır).
Yado hat (Yado geldi).
Ew kincê xwe lı xwe kır (O elbisesini giydi).

Edilgen çatılı [M. 154] fiillerle kurulun cümlelerde özne gibi görenen, fakat aslında özne olmayan kelime, yahut kelime guruplarına sözde özne [naib-i fail] adı verilir. Örneğin:

Deri ve bû (Kapı açıldı)
Dar şıkest (Ağaç kırıldı)

Cümlelerinde **ve bû** (açıldı) ve **şıkest** (kırıldı) fiilleri edilgen çatılı fiillerdir. Burada **deri** (kapı) ve **dar** (ağaç) kelimeleri sözde öznelerdir. Zira bunlar açılma ve kırılma işlerini yapan değil, açılma ve kırılma işine mevzu olanlardır. Bu sebeple bunlar gerçek özne olamazlar.

2. CÜMLENİN YARDIMCI ÖĞELERİ.

219. Bir cümlede öznenin eyleminden etkilenen veya yüklemeleri çeşitli anlam ilgileriyle tamlayan, yahut berkiten kelimelere, geniş mânasiyle tümleç denir. Tümleçler nesne ve tümleç olmak üzere ikiye ayrılırlar.

a) NESNE [Dar mânasiyle nesne, düz tümleç].

Öznenin eyleminden doğrudan doğruya etkilenen kelimedir. Örneğin:

Ew dı çû Sêrtê (O Siirte gidiyordu).
Mın hespek kırri (Ben bir at satın aldım).
Xecê dew kîya (Hatice ayrın yaydı).

Cümlelerinde **Sêrt** (Siirt), **hesp** (at) ve **dew** (ayran) kelimeleri birer nesnedir.

a) **TÜMLEÇ** [geniş mânasiyle tümleç].

Cümlede yüklemi çeşitli anlam ilgileriyle tamlayan kelimedir:

Hem jı Ezırganê hat (Mehmet Erzincandan geldi).

Cümlesinde **jı Ezırganê** (Erzincandan), **hat** (geldi) yüklemnin tümlecidir.

b. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER.

Cümleler yüklemlerine göre isim cümlesi veya fiil cümlesi diye ikiye ayrılır.

1. İSİM CÜMLESİ [isnat].

220. Yüklemi isim soyundan [M. 13/a] bir kelime olan cümleye isim cümlesi denir. Burada bir isim, başka bir isme isnat edildiğinden isim cümlesine isnat da denir. İsnatta kendisine bir şey isnat edilene müsnedünileyh veya müpteda [özne], isnat olunan şeye de müsnet veya haber [yüklem] denir. Binaanaleyh isnat, müsnet ile müsnedünileyh arasında olan bir bağ, müsnet ile müsnedünileyhin meydana getirdiği bir takım [terkip]'dir. [Ayrıca M. 162'ye bakınız]:

Kurmanc, Zaza, Lûr, Bextiyar hemı Kurdın (Kürmanç, Zaza, Lür, Bahtiyar hepsi Kürttürler).

Evına welêt jı gış tıştan bılındtîre (memleket sevgisi her şeyden üstündür)

Qewmê Kurd pır û pır kevnare (Kürt kavmi pek çok eskidir)

Son cümlede **Qewmê Kurd** (Kürt kavmi) müsnedünileyh, **kevnar** (eski) de yüklemidir.

221. Kürmanççada isim cümlesinde temel öğelerden müsnedünileyh önce, müsnet sonra gelir. Yüklem/müsnet, özne/müptedaya ek-fiille bağlanır. [M. 171, 224]. Tümleçler ise, normal olarak, özne ile yüklem arasında bulunurlar. O hâlde isim cümlesinde öğelerin sırası şöyledir:

(1) özne -(2) Tümleç -(3) yüklem -(4) ek-fiil.

222. İSİM CÜMLESİNDE ÖZNE [müpteda, müsnedünileyh].

a) İsim cümlelerinde özne, bir eylemin yapıcısı değil, bir hâlin olucudur. Yani özne, bir şey yapan değil, bir şey olandır. Bu sebeptendir ki isim cümlesinde nesne [M. 229] bulunmaz. Örneğin:

Ahmed rinde (Ahmet iyidir).

Cümlesinde özne olan Ahmet bir şey yapmamaktadır. Hakkında **rind** (iyi) hükmü verilen, yani bir vasıf isnat edilen kimsedir. Halbuki fiil cümlesinde özne bir şey yapandır. [M. 227]. Örneğin:

Ahmed dêr şıkand (Ahmet ağacı kırdı).

Cümlesinde **Ahmed** (özne), **şıkand** (kırdı) işinin yapıcısıdır. Bu sebeptendir ki isim cümlelerinde özneye özne değil, müsnedünileyh veya müpteda demek daha uygundur. Zira isim cümlesindeki özne ile fiil cümlesindeki özneler ayrı ayrı şeylerdir.

b) Özneler ilal edilemezler.

c) Şahıs zamirlerinden yalnız geçişsiz şahıs zamirleri özne olabilirler, geçişli şahıs zamirleri aslâ özne olamazlar. Örneğin:

Ew mezzine (O büyüktür) denir, fakat **wi mezzine** denemez.

d) Adıgeçen [gaip] müptedalar çoğul olamazlar. Bunların çoğullukla-ri ek-fiillerle ifade olunur. [M. 174/6]:

Hesp hat (At geldi) - **Hesp hatın** (Atlar geldiler)

e) İsim cümlesinde özneyi bulmak için **ê...dı be çıye?/a...dı be çıye?** (olan nedir?), **ê...dı be kıye?/a...dı be kıye?** (olan kimdir?) sorularından biri sorulur. Ancak cevap öznedir.

223. İSİM CÜMLESİNDE YÜKLEM [Müsnet, haber].

a) İsim cümlesinde yüklem isim soyundan olan bir kelimedir. Yüklem çekimli fiil dışında, isim, hâl eki/edatı almış bir kelime, isim takımları, isim gibi kullanılmış sıfat, sıfat takımı, zamirler, isim-fiil, edat v.b. kelimeler olabilir.

b) Özneler gibi yüklemeler de ilal edilemezler.

c) Şahıs zamirlerinden yalnız geçişsiz şahıs zamirleri yüklem olabilirler.

d) İsim cümlesinde birden fazla yüklem ard arda gelebilir. Örneğin:

Tu her ku bı westî, rê dirêj dı be û zêde dı be (Sen yoruldukça yol uzar ve fazla olur).

Her ku ew t'ê cem mın, ez bı wî şa dı bım û lı wî dı nihêrım (O her yanıma geldikçe onunla neşeleniyor ve ona bakıyorum). **Mem, Zîné dı evand û tım bı xeyala wê dı jî** (Mehmet Zeynebi sever ve hep onun halyiyle yaşardı) ...

e) Yükleme bulmak için **çı?** (ne?), **çıtı?** (nasıl?), **çıye?** (nedir?), v.b. suallerinden biri öznedenden sonra sorulur.

f) Yüklemeler isim cümlesinde olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru gibi dört şekilde bulunur.

aa) **Av zelale** (Su berraktır).

bb) İsim cümlesinde yüklem olumsuz şekli **ne~** ile olur. Bu olumsuzluk edatı yüklemden önce ve öznedenden sonra veya yüklemden sonra gelir. Sonra geldiği takdirde ek-fiil kendisine ilâve olunur. Olumsuzluk, yüklemden sonra getirilen **nî/nın** ile yapılır. [M. 157/B, C]:

Sılo ne qelawe (Süleyman şişman değildir).

Sılo qelaw nîne (Süleyman şişman değildir).

Geçmiş zamana ait [M. 224] olumsuzlukta ise **ne~** edatının yüklemden önce, **bûyn** (olmak) fiilinin de yüklemden sonra gelmesi munasiptir. **Ne~** edatı sonraya gelirse **bûyn** fiiline aitmiş gibi bir anlam da verebilir. Bu takdirde yüklem [müsnet/haber]'lik vasfını kaybeder, cümle de fiil cümlesi olur:

Ez mezzın bûm (Ben büyüttüm/Ben büyüdüm).

Ez ne mezzın bûm (Ben büyük değildim).

Ez mezzın ne bûm (Ben büyümedim).

cc) Olumlu-soru, olumsuz-soru şekilleri genel kaidelere göre yapılır [M. 157, 195]:

Ma Miho lı male? (Mahyettin evde mi?)
Ma Miho ne lı male? (Mahyettin evde değil mi?)

g) Şart edatları ise isim cümlesinde de bulunabilir [M. 191].

İSİM CÜMLESİNDE EK-FİİLLER.

224. Ek-fiiller [M. 171] isim cümlesinde yüklem gelerek onu özneye bağlarlar. Bu sebeptendir ki ek-fiillere, isim cümlesinde, haber edatları [zemair-i nisbîye, zemair-i haberîye-i isnadîye] denir. Ek-fiilin geçmiş zamana ait kipleri **Bûyin** (olmak) fiiliyle olur [M. 172]. Bu fiilin isnattaki anlamı «idim, idin, idik...»'tir.

İSİM CÜMLELERİNDE PEKİŞTİRME [isnadın tekidi].

225. Kürmanççada isnadı pekiştirmek için yüklemden önce **dı..** getirilir. Fakat bu daha çok öznenin [müptedanın] bulunmadığı hâllerde olur:

Hes mezzine (Hasan büyüktür)
Hes dı mezzine (Hasan şüphesiz büyüktür)
Dinë dı bê binateye (Dünya muhakkak temelsiz, sonsuzdur).
dı mezzine, dı bê binateye ...

İHTAR.- Pekiştirme edatı birinci şivede **û** (ve, ile) [M. 211/a] gibi bağlama ödevini de görür:

Em dı Kurdun, dı xurtın, dı camêrın (Biz şüphesiz Kürdüz ve yiğitiz ve alicenabız)...

2. FİİL CÜMLESİ.

226. Yükleme çekimli bir fiil olan cümleye fiil cümlesi denir. Fiil cümlesi çekimli bir fiil ile isim soylu kelimelerden kurulur.

227. FİİL CÜMLESİNDE ÖZNE [fail].

a) Fiil cümlesinde özne, bildirilen eylemin yapıcısı, yani eylemi meydana getiren kimse veya şeydir. Buradaki özne, tam mânasiyle özne [fail]'dir. Örneğin:

Ferho kêvır avıt (Ferhat taşı attı).

Cümlesinde **Ferho, avıt** (attı) fiilinin yapıcısı, öznesidir.

b) İsim cümlesinde olduğu gibi, fiil cümlesinde de özne ilal edilemez.

c) Şahıs zamirleri fiilin özelliğine göre, geçişli veya geçişsiz [M. 99,

101, 174/2] olabilirler.

d) Fiil cümlesinde de adıgeçen özneler çoğul olamazlar. Bunların da çoğullukları ek-fiillerle ifade olunur. [M. 174/6].

e) Özneyi bulmak için yüklemden önce **kî/kê...?** (kim...?) **çı ...?** (ne...?) sorularından biri sorulur.

FİİL CÜMLESİNDE YÜKLEM [fiil].

228. a) Fiil cümlelerinde yüklem, çekimli bir fiildir. Örneğin:

Beko çû (Bekir gitti).

Cümlesinde özne **Beko**, yüklem de **çû**'dır, ki **çûyın** (gitmek) fiilinin çekimlenmiş şeklidir.

b) Fiil olan yüklemlerde ilal zaten bahis mevzu olmaz.

c) Yüklem bir den fazla ard arda gelebilir:

Dılvin hat, av ve xwar û ra bû çû (Dilvin geldi, su içti ve kalktı gitti).

d) Yüklemi bulmak için öznenen sonra **...çı kır?** (... ne yaptı?), **...çı bû?** (...ne oldu?) soruları sorulur.

e) Fiil cümlelerinde yüklem olumlu-olumsuz v.b. şekilleri fiilin olumlu-olumsuz v.b. şekillerine göre dir.

f) Yüklemi geçişli bir fiil [M. 151] olan fiil cümlesinde özne [fail], fiil, nesne ve tümleçler bulunur:

Bedewê do lı bêriyê, miyên xwe dot (Dün Bedev beri'de koyunlarını sağdı).

g) Yüklemi geçişsiz bir fiil [M. 151] olan bir fiil cümlesinde ise özne, fiil ve tümleçler bulunur, fakat nesne bulunmaz:

Bedewê do lı bêriyê bû (Bedev dün beri'de idi).

FİİL CÜMLESİNDE NESNE VE TÜMLEÇLER.

229. a) Nesne, öznenin yaptığı işten etkilenen kelimedir.

aa) Nesnelere [mef'ûller] genel ilalla ilal edilirler. Tümleçler ise ilal kabul etmezler.

bb) Geçişli şahıs zamirleri nesne olurlarsa da geçişsiz olanlar katiyen nesne olamazlar.

cc) Nesnelere iki türdür: 1) Belirtili, 2) Belirtisiz.

1- Belirtili nesne, cümlede ismin -i hâlinde bulunan ve belirli bir varlık gösteren nesnedir. Buna eskiden [mef'ûl-ı bih-i sarîh] denirdi. Örneğin:

Îşev me nên xwar (Bu gece ekmeği yedik).

2- Belirtisiz nesne, cümlede yalın halde bulunan ve belirli bir varlık göstermeyen nesnedir:

Îşev me nan xwar (Bu gece ekmeği yedik).

dd) Belirtisiz nesneyi bulmak için **çı?** (ne?), belirtili nesneyi bulmak için de **çı?** (neyi?), **kî?** (kimi?) soruları özne ile yüklem arasına getirilerek sorulur.

b) Tümleç, yüklemi çeşitli yönlerden tamlayan kelimedir.

aa) Tümleçler üçe ayrılır:

1- Dolaylı tümleçler. Cümlede ismin -e, -de, -den hâllerinde bulunan tümleçlerdir.

a- E'li tümleçler: **Nêrina xezala** (ceylanlara bakış), **Ew nîha t'êye mala me** (O şimdi evimize geliyor), **Em dê bı çıtın Ruhayê** (Biz Urfaya gideceğiz), **mın ra b'îne** (Bana getir)...

b- De'li tümleç: **Tırî lı baxan ne ma** (Bağlarda üzüm kalmadı), **Ez lı ser gır rûniştı bûm** (Ben tepenin üzerinde oturmuştum)...

c- Den'li tümleç: **Kî jî welêt hat?** (Kim memleketten geldi?), **Mın jî Mem reşbelekek girt** (ben Mehmetten bir mektup aldım)...

2- Zarf tümleçleri. Yüklem zaman, yön, hâl veya tarz, nicelik ilgilereyle tamlayan kelimelerdir. Yani yüklemi berkiten kelimeler, zarf tümleçleridir.

a- Zaman tümleçleri: **Ew par çû rehmêtê** (O evvelsi sene vefat etti), **Elo zû va nayê xuyan** (Ali çoktan beri görünmüyor), **Ez nîka der ketım** (Ben şimdi çıktım), **Tu herre, ez ê jî sube werım** (Sen git, ben de yarın gelirim)...

b- Yön tümleçleri: **Der keve jor** (Yukarı çık), **Herre hundur** (İçeri git)...

c- Hâl ve tarz tümleçleri: **Hêdî bı çe** (Yavaş git), **Dereng ma** (Geç kaldı)...

d- Miktar zarfları: **Ez welâtê xwe pır dı evînım** (Ben memleketimi çok seviyorum), **Ê pır çû hındık ma** (Çoğu gitti azı kaldı)...

Cümlede bu tümleçleri bulmak için yüklemden önce sıra ile **kînga?**, **kî çax?**; **ku da?**; **çito?**, **çıtıl?**, **çawa?**; **çı qas?**, **çı qanda?** soruları sorular, alınan cevaplar aranan tümleçlerdir.

3- Edat tümleçler. Cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren yardımcı öğelerdir. Bunlar **bı~**, **bo~** gibi edatlar ile birleşerek yüklemi tümleyen söz guruplarıdır.

bb) Tümleçler ilal edilemezler.

cc) Tümleçleri bulmak için her tümlecin cinsine göre yukarıda arzedilen soruların sorulması suretiyle olur.

FIİL CÜMLESİNDE ÖĞELERİN SIRASI.

230. Kürmanççada fiil cümlelerinde fiilin, ismin -i veya -e hâlinde nesne almasına göre, nesne fiilden önce veya sonra gelir. Şöyleki:

Fiil -i'li nesne alabiliyorsa önce nesne sonra da fiil, eğer -e'li nesne alabiliyorsa önce fiil sonra da nesne gelir. Fiil hem -i'li ve hem de -e'li nesne alabilen bir fiil ise, ismin -i hâlinde olan nesne kendisinden önce, ismin -e hâlinde olan nesne de kendisinden sonra gelir. [M. 55/2].

Bunun dışında öğeler, normal olarak şu sıra hâlinde bulunur:

- 1- Zaman tümleci,
- 2- Yer tümleci,
- 3- Özne (fail),
- 4- Nesne [-i'li, düz tümleç, mef'ûl-ı sarîh],
- 5- Dolaylı tümleç,
- 6- Diğer zarf tümleçler,
- 7- Yüklem [fiil].

Eğer fiil -e'li nesne alabilen bir fiil veya nesne -e hâlinde ise yüklem 5.inci nesne 6.ncı sırada bulunur.

S ö z l ü k

A

Aheng	: Uyum
Ahr	: Son
Aldiyet	: İlişkil olma
Aksî	: Karşıtı
Âlâ	: Yükseklık
Atakâ	: İlgı
Alelâde	: Olağan
Allcerab	: Yüce gönüllü
Ameliye	: Uygulama
Arz	: Gösterme
Asıl	: Bir şeyın özü
Aslı	: İlk
Atf	: Çevirme
Atıf	: Yüzünü çeviren
Ayniyet	: Özdeşlık

B

Bahs	: Konu
Bahıs	: Konuşma
Baki	: Kalan
Bari	: Hiç olmazsa
Bedel	: Karşılık
Beddua	: İlenme
Bedihl	: Kesin
Behemehâl	: Kesinlikle
Bende	: Kul
Berk	: Yaprak
Bertaraf	: Bir yana
Beyan	: Söyleme
Bilhassa	: Özellikle
Binaaneleyh	: Bundan dolayı
Bizatihi	: Kendillıginden
Bizzat	: Kendi

C

Caht	: Derece
Carl	: Geçer
Celb	: Getirme
Cemi	: Toplam
Cenup	: Güney
Cereyan	: Akım
Cevaz	: İzin
Cihet	: Yan
Cûzi	: Az

Cüzü : Parça

D

Dahil	: İç
Delâlet	: Aracılık etmek

E

Edebi	: Edebiyet
Ekabir	: Büyükler
Ekseriya	: Çoğu kez
Esas	: Asıl
Evvelemlr	: Emirden önce
Ezcümle	: Bu arada

F

Fail : Eden

G

Galp	: Adı geçen
Garp	: Batı
Gayet	: Bitim
Gayri	: Diğeri
Güya	: Söyleyen

H

Haiz	: Sahip
Hakikat	: Gerçek
Hal	: Şimdiki zaman
Halel	: Alçaklık
Hami	: Koruyan
Hariç	: Dış
Hâsıl	: Meydana Gelen
Hasfedilmek	: Duyulmak
Hasret	: Özlem
Hattı	: Satır, yazı
Haya	: Utanma
Hayıf	: Yazık!
Hisse	: Pay
Hitap	: Birine söyleme
Hulasa	: Özet
Husus	: Bakım
Hususiyet	: Özellik

I

İbare	: Söz
İbaret	: Oluşan
İcap	: Gerek
İctisar	: Yüreklenme
İçtima	: Toplanma
İfa	: Ödeme
İfade	: Anlatma
İhtar	: Uyarma
İhtimal	: Yüklenme
İhtiyari	: Zorla olmayan
İhtiva	: İçine alma
İkmal	: Kemale erdirmeye
İktidar	: Güç yetme
İktifa	: Yetinme
İlal	: Sözcük içindeki elif, vav, ye harfli bir fiilin asıl biçimiyle aldığı şekle nasıl girdiğini kurallara uygulama

İlave	: Katma
İllet	: Bir sözcüğün asıl harfleri arasında elif, vav, ya harflerinden birinin bulunması

İnd	: Yan
İnhisar	: Tekel
İnkitaa	: Kesilme
İntibat	: İzlenim
İntişar	: Yayılma
İpka	: Sürekli kılma
İptiebiye	: Dayanak
İrca	: Geri çevirme
İsnad	: Üstüne atma
İstiare	: Ödünç alma
İstidrak	: Dereceli ilerleme
İstifade	: Asılanma, yararlanma
İstiğna	: Tokgözlülük
İstikamed	: Doğruluk
İstimdat	: Yardım isteme
İşar	: Yazı ile bildirme
İzafe	: Katma
İzafet	: İlgisi
İzah	: Apaçık, eksiksiz anlatım
İztirap	: Çaresizlik

K

Kabiliyet	: Yetenekli
Kâfi	: Elveren
Kaide	: Kural
Kaim	: Ayakta duran

Kasd	: Niyet, istenilen
Kaşki	: Keşke, dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek "ne olurdu" gibi özleme ya da pişmanlık anlatır

Kati	: Kesin
Katiyen	: Kesin olarak
Katmerli	: Fazlaca
Keder	: Bulanıklık
Kerre	: Kez
Kesbetme	: Kazanma
Keyfiyet	: Nitelik
Keza	: Böyle
Kısmi	: Parçadan
Kıyasi	: Uygulama
Kinaye	: Üstü örtülü
Konsonant	: Sessiz harfler

L

Lâalettayin	: Geliş güzel
Labial	: Soysuz
Lafız	: Söz, kelime
Lâzım	: Onsuz olmaz, geçişsiz
Lehçe	: Söylenen dil
Lûzum	: Gerek
Lûgat	: Söz

M

Mahdut	: Sınırlanmış
Mahfuz	: Saklanılmış
Mahiyet	: Bir şeyin aslı
Mahlukat	: Yarattılmış şeyler
Mahsus	: Anlaşılan
Maiyet	: Üst görevlinin yanındaki
Makbul	: Kabul olunan
Maksat	: İstek
Malik	: Sahip
Malum	: Bilinen
Malumat	: Bilgi
Mamul	: Yapılmış
Mana	: Anlam
Mâruf	: Bilinen
Mazi	: Geçmiş zaman
Medet	: Yardım
Medlül	: Gösterilen
Mefhum	: Kavram
Mekân	: Yer
Mensup	: Bağlantısı olan
Menşe	: Köken

Merci : Başvurulacak yer
Mesbah : Banyo
Meselâ : Sözcüğü
Mesele : Sorun
Mest : Sarhoş
Metbu : Uyruk olunan
Methül : Giriş
Mevcut : Var olan
Mevzil : Bir yere özgü
Mevzu : Konu
Mezç : Katma
Mezkür : Anılan
Misal : Örnek
Muayyen : Kararlaştırılan
Muhafaza : Koruma
Muhakkak : Her halde
Muhatap : Dinleyen
Muhtelif : Türlü
Mukabil : Karşı karşıya gelen
Mukayese : Karşılaştırma
Muteber : Geçer
Mutell : illetli, sakat
Mutlak : Salıverilmiş
Muzaaf : İki kat
Mübalağa : Abartma
Mücerret : Yalın
Müctesir : Yeltelenen
Müellifi : Yazarı
Müfret : Tek
Mühmel : Başlanmış
Münasebet : İlişkiler
Münasib : Uygun
Münhasır : Sınırlanmış
Müphem : Belli olmayan
Müpteda : Özne
Mürai : İkiyüzlü
Müracaat : Başvurma
Mürur : Geçme
Müsait : Uygun
Müsemma : Ad verilmiş
Müsnet : Yükleme
Müstağni : Gönlü tok, doygun
Müstakil : Başı başına
Müstakilen : Kendi başına
Müşarünileyh : İsim
Müşebbeh : Benzetilen
Müştakları : Türemeleri
Müşterek : Ortak
Mütalaa : İyice düşünme
Müteaddit : Çoğalan
Mütedar : Ulaşmak
Müteessir : Acılanma
Mütekâsif : Sıklaşmış
Mütekellim : Konuşan

Müteradifi : Eş anlamlı
Müterafik : Duruşma
Müzaf : Tamlanan

N

Nakil : Taşıma ile ilgili
Nazarî : Kuramsal
Nefi : Çıkar
Neşet : Yetişme
Netice : Sonuç
Nevi : Tür
Nezd : Yan
Nida : Ünlem
Nisbet : Bağlılık
Nüans : Az farklı
Nüsha : Yazılı bir şeyden çıkarılan kopya

R

Rabıta : Bağ
Rapt : Bağlama
Ret : Kabul etmeme

S

Saha : Elaçıklığı
Sair : Diğer
Sakındırma : Durgunlaştırma
Sakit : Susan
Sarahat : Açıklık
Selâsi : Zincirleme
Semai : Kuralısız
Siğa : Kip
Sual : Sorma
Suretiyle : Biçiminde

Ş

Şahis : Kimse, kişi
Şark : Doğu
Şek : Sanı
Şimal : Kuzey
Şive : Ağız
Şuhudi : Tanıklı
Şüphe : Kuşku

T

Tabi : Bağımlı
Tabir : Deyim
Tadil : Değişiklik
Tafsilat : Uzun açıklama

Tahdit	: Sınırlama
Tahkik	: Gerçekleşme
Tahkir	: Aşağılatma
Tahrik	: Kışkırtma
Takip	: İzleme
Taktir	: Damlatma
Talik	: Asma
Tarif	: Tanım
Tarz	: Biçim
Tasavvur	: Tasanım
Tasdik	: Doğrulama
Tasnif	: Bölümlleme
Tasrif	: Çekim
Tasrih	: Açık açık anlatma
Tayin	: Gösterme
Tecavüz	: Geçme
Tecrit	: Ayırma
Teessüf	: Acınma
Teessür	: Üzülme
Tefrik	: Ayırma
Tekabül	: Yüzleşme
Tekaddüm	: Geçmiş bulunma
Telâffuz	: Söyleyiş
Temellük	: Sahip olma
Temenni	: Dileme
Temin	: İnanç verme
Temsil	: Adına davranış
Tenbih	: Uyandırma
Tercih	: Yönelme
Terdit	: Geriletme
Tereddüt	: Duraksama
Terk	: Bırakma
Terkip	: Tamlama
Tesbit	: Saptama
Teselsül	: Zincirleme
Tesir	: Dokunma
Teşkil	: Ortaya çıkarma
Teşekkül	: Oluşma
Tevâzu	: Alçak gönüllülük
Tevkit	: Sağlama

U

Umumi	: Genel
Unsur	: Öge

V

Vaki	: Olmuş
Vakit	: Uygun zaman
Vareste	: Kurtulmuş
Vasıf	: Bildiren
Vasıta	: Araç
Vechi	: Olduğu gibi

Vicdan	: Kişinin iyi ile kötüyü ayırma yetisi, bulunç
Vokal	: Sesli harfler
Vüzuh	: Anlam açıklığı

Y

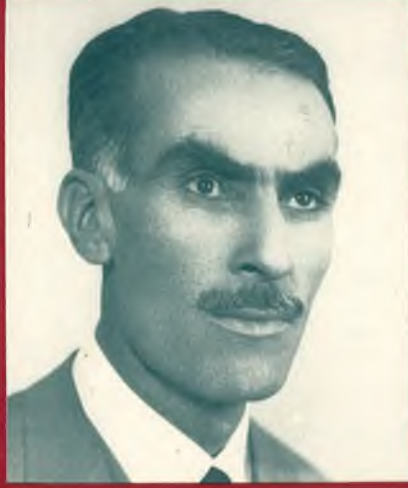
Yahut	: Ya da
Yek	: Bir

Z

Zail	: Sona eren
Zait	: Fazla
Zaruri	: Zorunlu
Zikri	: Anma
Zira	: Çünkü
Ziyade	: Artma
Zümre	: Bölük

Institut kurde de Paris

28000 /

KEMAL BADILLI

1923 yılında Urfa'da doğdu. İlk ve ortaokulu Urfa'da, liseyi İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'nde okuyarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Uzun yıllar Urfa'da avukatlık yapan Badıllı Yeni Türkiye Partisi'nden milletvekili oldu.

Kürt dili ve Edebiyatı alanında eserler verdi.

Elinizdeki Kürt dili grameri ölümünden (1975) önce 1965 yılında basıldı.

MED YAYINLARI

TUR.